

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**«І.ЖАНСҮГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И.ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»**

**«ҚОҒАМНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

республиканской научно-практической конференции

**«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО
РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА»**

MATERIALS

of the republican scientific and practical conference

**«ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMIC AND LEGAL
DEVELOPMENT OF SOCIETY»**

Талдықорған, 2022

УДК 33/34
ББК 65/67
Қ54

Редакция алқасы: Қ.М. Баймырзаев (бас редактор), А.С. Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Л.Н. Карашолакова, Б.Р.Таубаев

Редакционная коллегия: Қ.М. Баймырзаев (главный редактор), А.С. Бахтаулова (заместитель главного редактора), Л.Н. Карашолакова, Б.Р.Таубаев

Editorial colleague: K.M. Baimyrzaev (editor-in-chief), A.S. Bakhtaulova (deputy of editor-in-chief), L.N. Karasholakova, B.R.Taubaeu

«ҚОҒАМНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ» республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Талдықорған, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022. 127 б.

Қ54 *Материалы республиканской научно-практической конференции «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА»* – Талдықорған, Жетысуский университет им. И.Жансугурова, 2022. 127 с.

Materials of the republican scientific and practical conference «ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMIC AND LEGAL DEVELOPMENT OF SOCIETY» – Taldykorgan, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, 2022. 127 p.

ISBN 978-601-216-843-3

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

Collection of materials is intended for scientists, Master and Doctor students, who are interested in innovative research in education and science.

УДК 33/34
ББК 65/67

ISBN 978-601-216-843-3

© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022
© Имидждік саясат орталығы, 2022

**І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма Төрағасы - Ректоры,
география ғылымдарының докторы, профессор,
Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының академигі
Қ.М.Баймырзаевтың**

АЛҒЫ СӨЗІ

Құрметті әріптестер, қонақтар, **«Қоғамның экономикалық-құқықтық дамуының өзекті мәселелері»** республикалық ғылыми-практикалық конференциясына қош келдіңіз.

Конференция аясында қарастырылатын мәселелер біздің еліміз үшін үлкен маңызға ие. Мемлекеттің өзінің негізгі құндылықтарын сақтай отырып, серпінді өзгеретін әлемге сәтті бейімделу қабілеті оның орнықтылығын, тұрақтылығын және жаһандық бәсекеге қабілеттілігін анықтайды. Сондықтан құқықтың заманауи мәселелерін талдау кезінде шынайы ғылыми көзқарасқа сүйену керек.

Конференцияның мақсаты - жаһандық сын-қатерлер жағдайында қоғамның, экономиканың және құқықтың өзекті мәселелерін талқылау және оларды шешу бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Бүгінгі ғылыми-практикалық конференция аясындағы ашық және жемісті пікірталастар қазіргі жаһандық шындықты жақсырақ бағдарлауға көмектесіп қана қоймайды деп үлкен үміт артамыз.

Конференцияның барлық қатысушыларына жемісті жұмыс, шығармашылық нәтижелі пікірталас, белсенділік, оптимизм және достық қарым-қатынас тілейміз. Отандық және шетелдік ғалымдар арасында конструктивті диалог пен тәжірибе мен пікір алмасу үшін жағдай жасауға болады деп үміттенеміз. Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің қабырғасындағы конференциямыз одан әрі қызықты және жемісті кездесулердің орны болсын. Конференция нәтижелері осы конференцияның барлық қатысушыларына пайдалы болатынына сенімдіміз, ал ұсыныстар олардың әрқайсысының одан әрі практикалық қызметінде өз қолданылуын табады.

Біздің конференцияға көрсеткен зейініңіз бен қызығушылығыңыз үшін алғыс айтамыз.

Баршаңызға мықты денсаулық, амандық және жаңа ғылыми жетістіктер тілейміз!

УДК-1/4 (075.8)

СЕМЬЯ И СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИУМ

Абишев Н. А., д.п.н., профессор

Рамазанова А., магистрант 2 курса спец. «Педагогика и психология»

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

Обращение к исследованиям семьи стало особенно актуальным с конца 90-х гг. XX в. в связи с переоценкой, обусловленной новыми культурно-историческими и социальными реалиями. В этих условиях более всего подвергаются сомнению ценности семейной культуры. В традиции изучения семьи как социального института приоритетными остаются темы структуры и функций семьи. При этом семья рассматривается как малая социальная группа, что связано преимущественно с вопросами межличностных отношений. С изменением общества трансформируется и характер социализация семьи. Для анализа специфики современной молодежи целесообразным является рассмотрение факторов, которые влияют на формирование личности. Современные социологи определяют брак как исторически изменяющуюся социальную форму отношений между мужем и женой, посредством которой общество упорядочивает и санкционирует их половую жизнь и усматривает их супружеские и родительские права и обязанности.

Ключевые слова: семья, семейные ценности, брак, факторы формирования семейных ценностей.

Отбасылық зерттеулерге бет бұру 1990 жылдардың соңынан бастап ерекше өзекті бола бастады. XX ғасыр жаңа мәдени, тарихи және әлеуметтік шындықтарға байланысты қайта бағалауға байланысты. Бұл жағдайда отбасы мәдениетінің құндылықтары күмән тудырады. Отбасын әлеуметтік институт ретінде зерттеу дәстүрінде отбасының құрылымы мен қызметтері тақырыптары басымдық болып қала береді. Сонымен бірге, отбасы негізінен тұлғааралық қарым-қатынас мәселелерімен байланысты шағын әлеуметтік топ ретінде қарастырылады. Қоғамның өзгеруімен бірге отбасының әлеуметтену сипаты да өзгереді. Қазіргі жастардың ерекшеліктерін талдау үшін тұлғаның қалыптасуына әсер ететін факторларды қарастырған орынды. Қазіргі әлеуметтанушылар некені ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынастың тарихи өзгертін әлеуметтік формасы ретінде анықтайды, оның көмегімен қоғам олардың жыныстық өмірін реттейді және бекітеді және олардың некелік және ата-аналық құқықтары мен міндеттерін көреді.

Тірек сөздер: отбасы, отбасы құндылықтары, неке, отбасы құндылықтарын қалыптастыру факторлары

Turning to family studies has become especially relevant since the late 1990s. 20th century in connection with the reassessment due to new cultural, historical and social realities. Under these conditions, the values of family culture are most questioned. In the tradition of studying the family as a social institution, the topics of the structure and functions of the family remain a priority. At the same time, the family is considered as a small social group, which is mainly associated with issues of interpersonal relations. With the change in society, the nature of the socialization of the family is also transformed. To analyze the specifics of today's youth, it is appropriate to consider the factors that influence the formation of personality. Modern sociologists define marriage as a historically changing social form of the relationship between husband and wife, through which society regulates and sanctioned their sexual life and sees their marital and parental rights and obligations.

Keywords: family, family values, marriage, family values formation factors.

У каждого человека должна быть какая-то цель в жизни, рано или поздно, каждый задумывался над этим вопросом. По нашему мнению, мы уже пришли на эту землю с какой-то определенной целью: познать мир, познать себя и достойно жить на земле, беря от жизни все, что в твоих силах. А ведь в наших силах очень многое. Нет ничего невозможного конечно, кроме фантастики. Говорят на сегодняшний день очень трудно научиться любить, доверять, прощать и ценить. Думаю, что все мы в себе должны развить.[1, С.103]

На сегодняшний день семья является одной из обсуждаемых проблем общества. В XXI веке очень сложно прогнозировать эволюцию семьи. Но ясно одно, что изменения, конечно же, неизбежны. Еще с древнейших времен волновал вопрос семьи известных мыслителей, к примеру Платон исследовал проблемы семейного бытия, а также создал патриархальную теорию семьи.

Семья и семейные ценности- основа жизни и благополучия человека. В детские годы, что получает ребенок из семьи, то и закладывается в основы личности у ребенка. Иными словами, уже когда дети идут в первый класс, то они наполовину сформировавшаяся личность. В течении всей жизни у человека происходит процесс социализации, и хочу подчеркнуть, что именно в семье получают первый опыт взаимодействия с обществом.

Семья- это общность людей, связанных узами супружества-родительства-родства. Семья это важная ценность человеческой жизни, ведь каждый человек, своей жизни связан с семьей, другими словами, она - естественная часть этой жизни. Если говорить о роли семьи, то она огромная: призвана воспитать достойных членов того самого общества, привить им нормы морали и ориентиры, и тем самым осуществляющая воспроизводство населения и преемственность семейных поколений, а также социализацию детей и поддержание существования семьи.

Но на сегодняшний день, стоит учитывать, что семья подвержена воздействию различных факторов среды. В данной статье, я бы хотела проанализировать факторы которые влияют, на причины благополучия или неблагополучия семьи. Но для начала, чтобы понять суть нужно изучить не только личностные качества членов семьи, но и факторы социального окружения, оказывающее влияние на семейную систему. Современные социологи определяют брак как исторически изменяющуюся социальную форму отношений между мужем и женой[4. С 90]

Семья и брак является сложным механизмом и на сегодняшний день, и с этой целью хочу отметить, что по данным научно-исследовательского центра, семья находится в состоянии кризиса и социальной деградации. Современная семья переходит от традиционной модели к новой. И конечно же, есть две стороны медали, данной тенденции. Кризису семьи влияют множество факторов, таких как:

- 1) Формирование мнения о семье и о браке определяется через СМИ;
- 2) Ухудшается материальное положение семьи;
- 3) Снижается интерес к рождению детей и полный отказ от рождения;
- 4) Повышается уровень подростковой девиантности.

Однако, многие ученые такие как, С. И. Голод, М. С. Мацковский, А.Г.Вишневский заявляют, что изменения института семьи как позитивную тенденцию. Другими словами, от старой традиционалистской семьи возникают новые схожие структуры семьи с трудом признаваемые ими негативные явления, как свидетельство неполноты и незавершенности данного процесса. [2. С 28]

Но другой стороны, ученые как: А. И. Антонов, В. А. Борисов, В. М. Медков, А.Е.Сидельников семейные изменения утверждают, что проявляется негативные явления, связанные с невыполнением базовых функций семьи излагаются, как выражение не просто кризиса одного института семьи, а именно, главным образом, ценностного кризиса всего человечества.

Рассуждая над проблемой, хотелось бы выделить функции семьи. Функций всего 4 это: 1) репродуктивная, то есть рождение детей, продолжение рода; 2) экономическая, ведение хозяйства, 3) воспитательная (формирование личности ребенка) и 4) коммуникативная. По моему мнению, ценность семьи является в формировании личности. Ведь многое зависит от воспитания, которые дали родители. Ведь семья закладывает в каждом ценности, взгляды, черты характера, модели поведения, привычки, а также прививает нам семейные традиции. Благодаря ей мы являемся такими, какие мы есть. И несомненно важна будет и наша роль в воспитании наших будущих детей. [6. С. 603]

Прогресс, эволюция на земле, казалось бы, затронули все острые проблемы семьи, ведь человечество в XXI-ом веке изменило взгляд о неродившемся, пренатальном ребенке. Новый взгляд на ребенка заставил более детальнее и несколько с других точек зрения посмотреть на тех, кому предназначено быть его родителями, и на родительство в целом. Каждому из нас жизнь дают родители. Их побуждают к этому разные причины. Одни желают иметь опору в старости, другие видят в детях цель своей жизни.

Стабильность семьи зависит от внешних социокультурных влияний, и от внутренних взаимодействий. Семья не противостоит обществу, аналогично, она его подсистема, обеспечивающая стабильность. Более того, семейный организм способен существовать и функционировать даже если, когда его составляющие члены находятся на большом расстоянии друг от друга и в разных географических регионах. Кроме того, этот организм может выдерживать значительное давление, а постоянное генерирование новых компонентов и внутренних структур затрудняет определение начала и конца его жизни. [3. С. 76]

Первые центры по вопросам брака были созданы в 1930 году. Биолог Пол Попену основал в Лос-Анджелесе институт семейных отношений. Он способствовал развитию супружеского консультирования, публикуя статьи в Ladies' Home Journal. Одновременно два врача, Эйбрахам и Ханна Стоун, создали аналогичную клинику в Нью-Йорке. Два года спустя появился еще один центр брачного консультирования Marriage Council of Philadelphia, который возглавила Эмили Хатсхорн Мад. Она провела обширные исследования в области брачного консультирования и была одной из основательниц Американской ассоциации консультантов по вопросам брака в 1945 году.

Еще одна ключевая вещь, которую нужно помнить, одной из приоритетных заслуг ученых, таких как, Картер и Мак-Голдрик является определение нуклеарной семьи как системы, состоящей из трех поколений и реагирующей на давление, возникающее вследствие династического напряжения и в переходные фазы развития. Они в своей работе использовали горизонтальную и вертикальную модель оси. Необходимо подчеркнуть, что стресс определенной интенсивности, переданный по обеим осям одновременно, зачастую приводит к кризису. К дополнению сказанному, хочу отметить, что современные семьи испытывают гораздо более выраженный стресс по обеим осям, нежели прошлые поколения. Как видим, растет численность разводов, женщины выдвигают свои права, сексуальная и технологическая революция оказывают сильное влияние на семью. Зачастую потеря работы, увольнение или развод ускоряют развитие кризиса. Но нельзя не согласиться с тем что, На стабильность семейно-брачных отношений влияют также следующие социально-экономические и демографические характеристики: жилищные условия; семейный бюджет; стаж брака, возраст супругов, образование супругов; род занятий, профессия; количество и возраст детей.[5. С. 20]

Я не могу присоединиться к этому утверждению, в жизни каждой семьи есть свои критические периоды. В.Сатир считает, что по мере роста каждого члена, семья проходит определенные этапы, каждый из которых сопровождается кризисом и повышенной тревожностью, поэтому требует подготовительного периода и последующего перераспределения всех сил.

Необходимо заметить, ролевая структура семьи является важнейшей характеристикой и может быть описана рядом параметров такие как: распределение ролей

между супругами, осознание меры своей ответственности за реализацию роли; качественные и количественные особенности реализации роли; насколько каждый из супругов ответственен за принятие и реализацию решений в самых разных сферах функционирования семьи. Исходя из выше сказанного, при описании ролевой структуры семьи важной проблемой является выделение основных семейных ролей. В современной семье супруги могут выполнять следующие роли: ответственный за материальное обеспечение семьи; хозяин/хозяйка; ответственный по уходу за ребенком; роль воспитателя; сексуальный партнер; организатор развлечений, досуга; ответственный за поддержание родственных связей; роль «психотерапевта. Качество реализации этой роли связано с удовлетворенностью супругов своим браком заявляли такие ученые как Ю.Е.Алешина, Л.Я.Гозман и др. Именно поэтому я не могу не согласиться с В.А.Сысенко, что причины конфликтов возникают на почве неудовлетворенных потребностей. Резюмирую сказанное, следует отметить, конфликты, размолвки, могут возникнуть на основе нарушения чувства достоинства со стороны другого партнера, его неуважительного отношения; а также отсутствие заботы, внимания; на почве психологического отчуждения супругов; на почве пристрастия спиртным напиткам или азартным играм; на почве финансовых разногласий; на почве удовлетворения потребностей супругов в питании или одежде; на почве благоустройства домашнего очага, и конечно же затратах на личные нужды каждого из супругов; на почве потребности во взаимопомощи, взаимоподдержке, и конечно же на почве разных потребностей и интересов в проведении отдыха и досуга, различных хобби. [6. С. 504]

По мнению В.А.Сухомлинского, школа мудрости для каждого человека начинается в семье. Он утверждал, что самый первый и главный воспитатель и педагог ребенка- это его родители. И для того чтобы вырастить достойных приемников нашей смены, мы должны учить ребенка еще с колыбели. К проблемам по подготовки детей к семейной жизни посвящены многочисленные исследования педагогов, психологов социологов, философов, таких как, В.А.Сухомлинского, И.В.Дубровиной, В.Г.Сенько, А.Н.Сизанова, В.А.Сухомлинского, Е.Я.Сычевой, А.Ю.Тавит, И.С.Кона, А.С.Красовского, В.В.Чечета, Н.В.Яшкевич и др. Именно поэтому, отношение родителей в семье, их поведение оказывает огромное влияние на дальнейшее развитие ребенка, а также на установки в семье формирует представление о семье и браке, утверждала И. В. Дубровина.

Подводя итоги размышлениям, хочу подчеркнуть, что семья- самое главное и ценное, что у нас есть. И каждому из нас жизнь дают родители. И, по-моему, мнению, возможно жизнь нам дана для того, чтобы выполнить свою миссию, которая у каждого своя. Необходимый минимум заключается в простых вещах известных с давних времен: строительство дома, посад дерева и рождение детей. В этом минимуме содержится великая мудрость, ведь каждое из этих дел позволяет осуществиться человеческому продолжению. Так, дом- творение человека, которое будет напоминать о нем много лет спустя, новые поколения, начало которым будет положено человеком. Дерево тоже свидетельствует о жизни человека. Под сенью его ветвей спокойно и комфортно, дерево будто охраняет мир и лад на земле. Дети же станут, в свою очередь, теми людьми, которые построят дом, посадят дерево и вырастят детей. И эта цепь будет неразрывна. Именно поэтому нужно всегда к чему-то стремиться и делать все, что в наших силах, для того чтобы потом не задумываться над смыслом жизни, а знать что ты прожил эту жизнь со смыслом.[1, С.30]

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антонов А.И., Медков В. М. Социология семьи. М.1996 30-103 с.
2. Криводонова Ю. Е. Психолого-педагогическая поддержка как фактор повышения социализации школьников / Ю. Е. Криводонова // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2015. – № 3 (12). – С. 28-30.
3. Андрияшина Е.В. Семья и здоровье подростка // Народонаселение. 1998, № 2 С. 51-106

4. Балыгин М.М. Образ жизни семьи и здоровья детей раннего возраста С. 87-96

5. Бебчук М.А., Корсун Т.В., Рихмаер Е.А, <Психология семьи и семейная психотерапия в кросскультурном аспекте (республика Казахстан)>. Альманах современной науки и образования. Научно-теоретический и прикладной журнал широкого профиля. <Педагогика, психология, социология и методика их преподавания>, 2008, стр.19-22.

6. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. Педагогика любви и свободы. М.: Аргументы и факты. - 1993. - 603 с.

ӘОЖ:658.567

ТҰРМЫСТЫҚ ЖӘНЕ ҚАТТЫ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨНДЕУ МЕН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Айтекова А.Р., химия ғылымдарының магистрі, химия пәнінің мұғалімі

Оразалиева Г.С., география пәні мұғалімі

Жолдасова М.К., география пәнінің мұғалімі

Ю.Гагарин атындағы орта мектебі, Жамбыл облысы, Жамбыл ауданы, Аса ауылы

E-mail: anar.aitekova@mail.ru

Ғылыми жұмыста Жамбыл облысы, Тараз қаласының тұрмыстық және қатты қалдықтармен ластану жағдайы және қаланың кейбір көшелеріндегі қар үлгілерін химиялық талдау нәтижелері көрсетілген. Талдау нәтижелері бойынша қаланың экологиясында кейбір ауыр металдар мен аниондар бар екендігі анықталды.

Тірек сөздер: *тұрмыстық және қатты қалдықтар, қалдықтарды қайта сұрыптау және өңдеу.*

В научной работе показано состояние загрязнения бытовыми и твердыми отходами Жамбылской области, города Тараз, а также результаты химического анализа проб снега на некоторых улицах города. По результатам анализа установлено, что в экологии города присутствуют тяжелые металлы и анионы.

Ключевые слова: *бытовые и твердые отходы, пересортировка и утилизация мусоров.*

The scientific work shows the state of domestic and solid waste pollution in Zhambyl region, Taraz city, and the results of chemical analysis of snow samples in some streets of the city. Based on the results of the analysis, it was found that there are some heavy metals and anions in the ecology of the city.

Keywords: *household and solid waste, re-sorting and processing of waste.*

Әлемде халық санының жылдан жылға өсуіне байланысты азық-түлік және басқа ресурстарды қолдануы да артып отыр. Адамзат қай жерде болса да, қандай іспен айналысса да азық – түлік пен ресурстарды пайдалана отырып, қалдықтар қалдырып кетеді. Қалдықтардың бірнеше түрлері белгілі. Олар тұрмыстық қатты қалдықтар: пластмасса, металл қалдықтары, шиша және резеңке қалдықтары; азық-түлік, ағаш, тері, сүйек қалдықтары, өндірістік қалдықтар, канализациялық қалдықтар, медициналық қалдықтар және тағы да басқалары.

Қазақстан Республикасының «Жасыл экономикаға» көшуіне байланысты біздің алдымызда басым міндеттер бар. «Жасыл экономиканы» дамыту бағдарламасы аясында 10 секторлар бойынша жоспарлар құрылған. Соның бірі – қалдықтарды кәдеге жарату және қайта өңдеу [1]. Жалпы тұрмыстық және басқа қалдықтарды сақтайтын полигондардың адам денсаулығына зияндылығы зор болып табылады. Бұл полигондар

құстар мен иттердің тобыры жиналған пайдасынан гөрі зияндылығы көп аймақ болып саналады. Адамзаттың өмір сүруі нәтижесінде пайда болған қалдықтар тура және жанама келетін энергиялардың, радиациялардың, қоршаған ортадағы физика-химиялық процестерге, тіршілік иелерінің өмір сүру шарттарына кері әсерін тигізеді. Айналып келгенде адамдардың өзіне кері әсерін тигізеді. Топыраққа түскен химиялық қосылыстар топырақтың физика-химиялық құрамын өзгертіп, тіршілік иелерінің азаюына, өсімдіктердің өспей қалуына алып келеді. Адамзат табиғатта ыдырамайтын кейбір қосылыстарды ойлап шығарды. Мысалы, синтетикалық полимерлер, бояулар, жуғыш заттар, сұйықтарды сақтайтын контейнерлер, лавсан, резеңке, орағыш материалдар және т.б. Тұрмыстық және қатты қалдықтарды қайта өңдеудің экологиялық, экономикалық тиімділігі жоғары, тура және жанама қаржылық пайдалары бар болып саналады [5].

Металл және шиша қалдықтарының қоршаған орта үшін зияндылықтары бар. Темір консервілік банкалар және әртүрлі шиша, шыны сынықтары ондаған, жүздеген жылдар бойы ыдырайды. Ыдырау кезінде метал оксидтері мен темір диоксиді бөлініп, топырақ пен суға түсіп, оларды ластайды. Шиша, шыныларды ыдыратқанда құмға ұқсас ұсақ сынықтары пайда болады. Оның өткір жақтары жалаң аяқ адамдарға және жануарлар зиянын тигізеді.

Пластмасса қалдықтары бірнеше ондаған жылдарда ыдырайды. Ыдырау кезінде улы қосылыстар бөліп, топырақ пен судағы қалыпты процестерді бұзады. Бұл тек адамзатқа ғана емес, жалпы табиғатқа зиянын тигізеді. Ал пластмассаның бір бөлігін жұтқан жануар өлуі мүмкін [2].

Ешкім таза қағаздарды тастамайды. Міндетті түрде беті боялған, сызылған қағаздар қалдық ретінде лақтырылады. Ол бояулары бар қағаздар 2-3 жылдар бойы ыдырап, улы газдар бөлінеді.

Кейбір сараптамалар бойынша қатты қалдықтардың 70%-дан астамын қайта қолдануға болады. Мысалы, шыны сынықтары техникалық шыны өндірісінде қайта өңделіп, яғни құрылысқа қолданылады. Бейорганикалық қалдықтар көбіне құрылыста қолданылады. Пластмассаны қайта өңдеп пластмасса алады. Бірақ бұл істің шығыны бірінші өнімнен артылып кетеді. Яғни, көп шығын оны тазалауға кетеді. Аккумуляторларда қорғасынның үлесі көп. Бірақ қорғасынмен бірге аккумуляторда өте қауіпті қалдық түрі болып саналатын электролиттер бар. Автомобиль шиналары шет елдерде жол құрылысында қолданылады. Қағаздар макулатураға жіберіліп қайта өңделеді. Металл қалдықтарын құю зауыттарына жіберіп, қайта өңдеуге болады. Азық-түлік қалдықтарын мал, жануарлар асырайтын фермаларға, ал биологиялық қалдықтардың табиғатқа ешқандай зияндылығы жоқ.

Қалдықтарды қайта өңдеу жұмыстарының сатылары: сұрыптау, қайта өңдеу, маркетинг [3]. Сұрыптауға халықтың көмегі тисе, өңдеу жұмыстары жеңілдейді.

Қалдықтардың көлемінің өсуі және оларды қайта өңдеуге қаржының жетіспеушілігі көптеген қалаларға тән болып саналады. Қалдықтарды қайта өңдеудегі мәселелердің бірі халық тұтынатын тауарлардың көп бөлігі адамға қысқа уақыт қызмет ететін тауарлардан қалдықтардың көп жиналуы болып саналады [4]. Тұрмыстық қалдықтардың мәселелесі тек үлкен қалаларға ғана емес, сонымен бірге кіші қалалар мен ауылдарға, біздің Тараз қаламызға да тән. Химиялық талдаулардың көмегімен Тараз қаласында тұрмыстық қалдықтар жиналған алқаптардағы қардағы химиялық қосылыстардың мөлшерін анықтадық [6]. Ластаған қар еріп ауаға да, суға да, топыраққа да зиянын тигізеді. Сондықтан біз қарға зерттеу жүргіздік. Талдаулар Тараз қаласының үш учаскесінде жүргізілді: Сүлейменов, Төле би, Абай көшелері.

Зерттелген учаскелердегі қардың химиялық талдауы

Химиялық қосылыстар	Зерттелген учаскелер	1-Сүлейменов көшесі	1-Сүлейменов көшесі	2-Төле би көшесі	2-Төле би көшесі	3-Абай көшесі	3-Абай көшесі
	Бақылау	1 нұсқа	2 рет қайталама	2 нұсқа	2 рет қайтал.	3 нұсқа	2 рет қайтал.
SO ₄ ²⁻	Лайлан-ған жоқ	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды
SO ₃ ²⁻	Қызғылт түс қалады	Қызғылт түс қалады	Қызғылт түс қалады	Қызғылт түс қалады	Қызғылт түс қалады	Қызғылт түс қалады	Қызғылт түс қалады
S ²⁻	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды	Аздап лайланды
Cl ⁻	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ
NH ₄ ⁺	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин - қызғылт	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин - қызғылт	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин - қызғылт	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин – қызғылт	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин – қызғылт	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин – қызғылт	Иіссіз, лакмус-көк, фенолфталеин – қызғылт
Na ⁺	Ашық сары түсті жалын	Ашық сары түсті жалын	Ашық сары түсті жалын	Ашық сары түсті жалын емес	Ашық сары түсті жалын емес	Ашық сары түсті жалын емес	Ашық сары түсті жалын емес
Fe ³⁺	Қоңыр түс жоқ	Қоңыр түс жоқ	Қоңыр түс жоқ	Қоңыр түс жоқ	Қоңыр түс жоқ	Қоңыр түс жоқ	Қоңыр түс жоқ
Ca ²⁺	Лайлан-ған жоқ, газ бөлінді	Лайланған жоқ, газ бөлінді	Лайланған жоқ, газ бөлінді	Аздап лайланды, көп газ бөлінді	Аздап лайланды, көп газ бөлінді	Аздап лайланды, көп газ бөлінді	Аздап лайланды, көп газ бөлінді
Cu ²⁺	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ	Тұнба жоқ
Фенол	Сары түс	Қызыл, қызыл -сары түс	Сары түс	Сары түс	Сары түс	Сары түс	Сары түс

Ластану көздеріне байланысты біз Тараз қаласының территориясының әртүрлі аймақтарынан қар үлгілерін алдық. Мысалы, Сүлейменов көшесінің аяқ жағы қалдықтар жиналатын полигонға, фосфор зауытына ең жақын көше. Төле би көшесі көліктер ең жиі жүретін көше, жылу электр станциясы да бұл аймаққа жақын, Абай көшесі бойына темір жол жақын орналасқан.

Кесте 2

Қардағы химиялық ластағыштарды анықтау

№	Химиялық қосылыстар	Зерттелген учаскелер						
		К	1	1	2	2	3	3
1	SO ₄ ²⁻	-	+	+	+	+	+	+
2	SO ₃ ²⁻	-	-	-	-	-	-	-
3	S ²⁻	+	+	+	+	+	+	+
4	Cl ⁻	-	-	-	-	-	-	-
5	NH ⁺	+	+	+	+	+	+	+
6	Na ⁺	-	+	+	-	+	-	+
7	Fe ³⁺	-	-	-	-	-	-	-
8	Ca ²⁺	+	+	+	+	+	+	+
9	Cu ²⁺	-	-	-	-	-	-	-
10	Фенол	-	-	-	-	-	-	-

Тұрмыстық қалдықтар жиналатын аймақтарда SO₄ ионы, Cl ионы, S ионы, Na ионының аздаған мөлшері, NH₄ иондары, мыс иондары бар екендігі 2 кестеде көрініп тұр. Тараз қаласындағы қалдықтар тасталатын полигон 10 километр шамасында ары орналасқан. Қалдықтарды шығарғанда сұрыпталмайды. Көп қабатты үйлердің қалдықтары аптасына бір мәрте ғана жиналады. Қалдық салатын бактардың қақпақтары жоқ болғандықтан ит-құстардың, шыбын-шіркейлердің, тышқандар мен көртышқандардың мекеніне айналған.

Ұсыныстар:

- Қалдық салатын контейнерлер немесе бактерді әр қалдыққа бөлек бөлек арналып қойылуы керек (мысалы: сары түс- пластмасса, пластикалық қорапшаларға, орамаларға, қоңыр түс – азық түлік және биологиялық қалдықтар, көк түс-қағаздар, ақ түс - шиша, шыны, батареикалар, қызыл түс – алюминий баллондар, фольга, металл қаптамалары және кара- басқа тұрмыстық қалдықтар);

- Ескі киімдер мен аяқ-киімдер, ескі үй жиһаздарын «Қызыл Ай» қоры өздерінің арнайы контейнерлерін қойсын;

- Тұрғындарға қалдықтарды арнайы, бөлек – бөлек контейнерлерге тастағаны үшін ынталандыру мақсатында уақытша, олардың саналары дұрыс қалыптасқанға дейін қалдық салығын төлетпеу;

- Шиша, шынылар, батареикалар, теледидар, тоңазытқыштарды, ескі электроникаларды, картридждер, аккумуляторларды тұрғындар арнайы сатуы немесе айырбастауы үшін сатып алу және айырбастау пункттерін ашу;

- «Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің» «Қалдықтарды қайта өңдеу бөлімшесі» құрылмаған болса, бөлімшенің құрылуын қарастыру және жұмыстарын дұрыс жоспарлау;

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <http://www.zakon.kz>
2. Воронцов А. И., Николаевская Н. Г. «Вопросы экологии и охраны окружающей среды». – М., 1986 г.
3. Зарубин Г.П., Новиков Ю.В. Гигиена города. – М.: Медицина, 1995.
4. Закон РК «Об охране окружающей среды» 1997 г

5. Закон РК «Об управлении отходами производства и потребления»
6. Методические материалы в помощь лектору «Гигиена населенных мест и здоровье человека». – М., 1976 г.
7. Дядюн Т. В. «Биология в школе» №1, 2001 г.

ӘОЖ 349.6

СУ РЕСУРСТАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ақжолұлы Д., құқықтану мамандығының студенті
Бекежанов Д.Н.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті КЕАҚ, Талдықорған қ.

E-mail: Dauirrr@mail.ru

Мақалада Қазақстанда су ресурстарына деген ұлттық тапшылық сезілмесе де, өте күрделі өңірлік су тапшылығы қарастырылған. Су ресурстарын ескере отырып, су қауіпсіздігін, жер асты суларын пайдалану мен қорғаудың құқықтық мәселелерін кешенді зерттеуден және қоғамдық қатынастардың осы саласын құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша теориялық жағынан зерттеулер жүргізілген.

Тірек сөздер: *су ресурстары, су қауіпсіздігі, жер асты сулары, су тапшылығы.*

В статье рассматривается очень серьезный региональный дефицит воды, хотя национальный дефицит водных ресурсов в Казахстане не ощущается. Проведены комплексные исследования правовых вопросов водной безопасности, использования и охраны подземных вод с учетом водных ресурсов и теоретические исследования по совершенствованию правового регулирования данной сферы общественных отношений.

Ключевые слова: *водные ресурсы, водная безопасность, грунтовые воды, нехватка воды.*

The article considers a very serious regional water shortage, although there is no national shortage of water resources in Kazakhstan. Comprehensive studies of legal issues of water safety, use and protection of groundwater, taking into account water resources, and theoretical studies on improving the legal regulation of this sphere of public relations have been carried out.

Keywords: *water resources, water security, groundwater, water shortage.*

Біздің елімізде мемлекеттік деңгейде қоғамды ауыз сумен жабдықтау мәселесі айтылды. "Қазақстан-2050" Стратегиясында Н.Ә. Назарбаев жиырма бірінші ғасырдағы он жаһандық сын-қатерге тоқталды, олардың ішінде төртінші орында су тапшылығы тұр, бұл аталған проблемаларды жоғары мемлекеттік деңгейде шешудің маңыздылығын растайды. Жолдауда атап өтілгендей: "соңғы 60 жылда планетада ауыз суды тұтыну 8 есе өсті. Ғасырдың ортасына қарай көптеген елдер суды импорттауға мәжбүр болады. Су - өте шектеулі ресурс және көздерге ие болу үшін күрес қазірдің өзінде планетадағы шиеленістер мен қақтығыстардың себептерінің бірі бола отырып, геосаясаттың маңызды факторына айналады. Сумен қамтамасыз ету мәселесі біздің елімізде де өткір тұр. Бізге сапалы ауыз су жетіспейді. Бірқатар өңірлер оған аса қажеттілік бар[1].

2022 жылғы Қ.К.Тоқаевтың әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам атты Қазақстан халқына жолдауы су ресурсы мен суару жүйесі және оның жолдары жайлы мәліметтер жан-жақта шашырап жатыр. Цифрлық платформа осының бәрін бір жерге жинақтайды[2].

Айта кету керек, біздің елімізде әр түрлі сападағы және санаттағы жер асты суларының ресурстары бар, оларды пайдалану, әрине, жетілдірілуі керек, бұл ғылыми

негізделген шешу жолдары болған кезде мүмкін. Жақында халықаралық деңгейде тұщы ауыз су тапшылығы мәселелері жиі талқылануда, " ауыз аштық " жеке мемлекет емес, әлемдік ауқымдағы проблемаға айналууда. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, жер асты суларының ресурстарын басқару және оларды қорғау өте қиын міндет. Қазақстан экономикасының нарықтық рельестеріне көшу елдің су ресурстарын пайдалану және қорғау саласындағы қатынастарды қоса алғанда, қоғамдық қатынастардың бүкіл жүйесін реттеуге мемлекеттің қатысуының нысандары мен әдістерін қайта қарауды талап етті. Егер кеңестік басқару жүйесі жағдайында мемлекет билік пен бағыну түріндегі ережелерді белгілей отырып, монополиялық позицияларға ие болса, онда нарықтық қатынастарға көшу барысында бүкіл мемлекеттік реттеу жүйесінің мазмұндық құрамдас бөлігі өзгерді. Осыған байланысты, кейбір ғалымдардың пікірінше, "мемлекеттік басқару" терминінің өзгеруі "мемлекеттік реттеу" нарықтық экономикаға көшуге байланысты өзгерістерге байланысты болды. Нарықтың жұмыс істеуінің негізгі алғышарттары бәсекелестік, меншіктің алуан түрлілігі және экономикалық еркіндік болып табылады. Бірінші кезекте, мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірумен, жер ресурстарына мемлекеттік меншікті монополиясыздандырумен "мемлекеттік басқару"терминін түсінудің өзгеруі себеп болды. Мемлекет бизнеспен айналысудың қажеті жоқ, бірақ сонымен бірге нарықтық экономика жағдайында оның рөлі төмендемейді [3,774].

Бірінші деңгей-су қорын пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу, экономика салаларын сумен қамтамасыз етуді, елді мекендерді сумен жабдықтау және су бұру жай-күйін талдау және бағалау, кемшіліктерді анықтау және оларды жою жөніндегі шараларды айқындау жүзеге асырылатын мемлекеттік деңгей; су ресурстарының қолда бар көлемдерін, олардың сапасы мен оларды пайдалану құқықтарының болуын айқындау; су ресурстарын сумен жабдықтау, су бұру және суды қорғау саласындағы технологияларды жетілдірудің негізгі бағыттары; қолда бар су ресурстарының көлемін ұлғайту және оларды су тапшылығын жабу үшін ұтымды қайта бөлу жөніндегі іс-шараларды болжау және ұйымдастыру; Су ресурстарын жылдың сулылығына байланысты суға қажеттілікті қанағаттандырудың басымдығы бойынша бөле отырып, су пайдалану құрылымын белгілеу; ғылыми негізделген нормативтер негізінде суды пайдалануды және қайтарылатын суларды ағызуды лимиттеу; экологиялық талаптарды жоспарлау және сақтау; су тапшылығын жабу үшін су объектілерінің сапалық жай-күйі және суды пайдалану режимі; мемлекеттік меншіктегі су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарын тиімді басқару; су шаруашылығы қызметтері нарығын дамыту; шекаралас мемлекеттермен трансшекаралық суларды пайдалану және қорғау саласындағы бірлескен басқару және т. б. [4]. Жер асты сулары саласында осы комитет мынадай функцияларды жүзеге асырады: жер қойнауына мемлекеттік сараптама ұйымдастыру және жүргізу, пайдалы қазбалар қорларын бекіту; келісімшарттар мен жұмыс бағдарламаларының жобаларын келісу; су пайдаланушылар мен гидрометеорологиялық қызмет ұсынатын жер асты суларын пайдалануды есепке алу деректері негізінде жер асты суларын мемлекеттік есепке алуды жүзеге асыру; жер асты сулары бөлігінде мемлекеттік су кадастрын жүргізу; жер үсті су объектілері жоқ, бірақ ауыз су сапасының жеткілікті қорлары бар аумақтарда ауызсумен және шаруашылық - тұрмыстық сумен жабдықтаумен байланысты емес мақсаттар үшін ауызсу сапасындағы жерасты суларын пайдалануға рұқсатты келісу; жерасты су объектілерінің сарқылуын болғызбауға бағытталған су қорғау іс-шараларына рұқсатты келісу; жерасты су объектілеріне су пайдалану лимиттерін келісу; жерасты су объектілеріне су объектілеріне шекті жол берілетін зиянды әсерлердің бассейндік схемалары мен нормативтерінің негізінде; орналастыру, жобалау, салу, реконструкциялау және пайдалануға беру шарттарын келісу су объектілеріндегі, су қорғау аймақтары мен белдеулеріндегі кәсіпорындар мен басқа да құрылыстардың жобалық құжаттамасын келісу; жерасты су объектілері арқылы бұрғылау және басқа да тау-кен жұмыстарын, коммуникациялар салу жобаларын жүргізуге жобалау құжаттамасын келісу;

жерасты су объектілерінің жай-күйіне әсер ететін кәсіпорындар мен басқа да құрылыстарды салуға, реконструкциялауға, пайдалануға, консервациялауға, жоюға, сондай-ақ жерасты су объектілерін орталықтандырылмаған ауыз сумен жабдықтау кезінде тікелей жерасты су объектілерінен жер асты сулары; қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органмен бірлесіп жер қойнауын қорғау саласындағы талаптарды бұзу салдарынан келтірілген залалдың мөлшерін айқындау; өндіру көлемі тәулігіне екі мың текше метрден асатын жерасты сулары кен орындарын игеру жобасын, сондай-ақ пайдалы қазбаларды өндірудің технологиялық схемасына сәйкес оларды қатқа айдау үшін жер қойнауын қорғау саласындағы орталық комиссияның ұсыныстары негізінде бекіту пайдалы қазбаларды барлау және игеру және т.б. А.А. Мұқашеваның пікірінше, судағы құқық бұзушылықтардың негізгі себептері-бір сәттік пайда табуға деген ұмтылыс. Осы мақсатта ластаушы заттарды көму немесе, мысалы, су объектілеріне төгу мақсатында Қазақстан Республикасының аумағына заңсыз әкелу; экологиялық ойлаудың болмауы мүмкін. Болашақта ластаушы заттарды заңсыз төгудің салдарын бағалай алмау өнеркәсіптік кәсіпорындар басшылары тарапынан су құқық бұзушылықтарын жасауға себеп болды; Қазақстан Республикасы су заңнамасының нормаларын білмеу. Азаматтардың заңды білмеуі де олардың су құқық бұзушылықтарын жасауының себебі болып табылады; экономикалық мүдделердің экологиялық мүдделерден басымдығы. Осы себепті судағы құқық бұзушылықтардың көпшілігін өнеркәсіптік кәсіпорындар жасайды[5,110].

Қалдықтарды нормативтен тыс орналастыру жағдайлары және жер бетінің, жер қойнауының және жер асты суларының ластануын болдырмайтын қалдықтарды орналастыруға және сарқынды суларды ағызуға арналған және жабдықталған объектілерге ластаушы заттарды нормативтен тыс төгу жағдайлары қоршаған ортаға залал ретінде қарастырылмайды. Химиялық заттардың жер бетіне, жер қойнауы мен жер асты суларына түсуіне жол бермейтін қорғаныс құрылыстарымен шектелген өндірістік алаңдарға химиялық заттардың түсуі немесе сарқынды сулардың төгілуі қоршаған ортаға зиян ретінде қарастырылмайды. Ілеспе газды қайта өңдеуді дамыту бағдарламаларынан, сондай-ақ жобалық құжаттамадан және қоршаған ортаға эмиссиялар нормативтерінің жобаларынан ауытқу, оның ішінде табиғат пайдаланушы мемлекеттік экологиялық сараптамаға ұсынған және шекті жол берілетін эмиссиялар нормативтерінен асып кетуге әкеп соқпайтын газды жағу сценарийлерін және (немесе) кестелерін өзгерту жағдайлары өз бетінше және нормативтен тыс эмиссиялар ретінде қарастырылмайды[6].

Жер асты суларын арнайы пайдалану құқығы жер асты суларын пайдалану тікелей жер асты су объектісінен алынып немесе алынбай, халықтың ауыз су және шаруашылық мұқтаждықтарын, ауыл шаруашылығының, өнеркәсіптің, энергетиканың, балық шаруашылығының және көліктің су қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мынадай құрылыстар мен техникалық құрылғыларды пайдалана отырып, алынып тасталатын немесе алынбайтын су пайдалану түрі болып табылады. Бұл уақытша, яғни қысқа мерзімді - бес жылға дейін және ұзақ мерзімді-бес жылдан қырық тоғыз жылға дейін болуы мүмкін. Мерзімдер ресурстық әлеуетке және су объектісінің ағымдағы экологиялық жағдайына байланысты. Бұл құқық өтеулі болып табылады.

Сонымен қатар, жер асты суларын пайдалану құқығы жер қойнауын зерттеу және пайдалану жөніндегі уәкілетті органдар беретін лицензия негізінде жер асты сулары кен орындарын геологиялық зерттеу және іздеу-бағалау жұмыстары жүзеге асырылатын жер қойнауын пайдалану түрі болып табылады. Лицензияда геологиялық зерттеу мерзімдері көрсетіледі, яғни бұл құқық уақытша және өтеулі болып табылады.

Жер асты суларын пайдалану құқығы бірнеше жолмен туындайды. Біріншісі, осы құқықты беру арқылы, яғни адамға жер асты суларын тікелей Мемлекет пайдалану құқығын беруді білдіреді. Ол жер учаскесіне құқық беру жөніндегі құзыретке сәйкес жергілікті атқарушы органның немесе арнайы су пайдалануға рұқсат немесе жер асты сулары кен орындары бойынша геологиялық зерделеуді және іздестіру-бағалау жұмыстарын жүргізуді

жүзеге асыруға лицензия беру жөніндегі құзыретке сәйкес уәкілетті органның шешімі негізінде жүзеге асырылады. Екіншісі, жер асты суларын пайдалану құқығын беру арқылы, яғни азаматтық-құқықтық мәміле нәтижесінде немесе әмбебап мұрагерлік тәртібімен адамға беру арқылы. Жер учаскесі немесе жер пайдалану құқығы азаматтық - құқықтық мәміле негізінде иеліктен шығарылған кезде жеке ауыз су және өзге де мұқтаждықтарды қанағаттандыру үшін жер асты суларын пайдалану құқығы да беріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. "Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>
2. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам атты Қазақстан халқына жолдауы. <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
3. Borodina A.A., Yerkinbayeva L.K. Legal support of economic mechanism of groundwater protection and use regulation: in Central Asia Region Case of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume VIII, Issue 3(25), Fall 2017P. 773-783.
4. Қазақстан Республикасының Су Кодексі 2003 жылғы 9 шілдедегі N 481. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_
5. Мукашева А.А. Теоретические и методологические проблемы водного права Республики Казахстан в современных условиях: Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук.- Астана, 2010. – 267 с.
6. Сулейменова, С.Ж. Роль государства в реализации норм водного права в современных условиях// <http://articlekz.com/article/9474>

ӘОЖ 343.2/.7

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ МАССИВТЕРІ

Ашимова Д.И., құқық саласы бойынша БББ оқытушы дәріскері
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: dinastie_galiktdk@mail.ru

Криминалистикалық тіркеу ақпараттық - телекоммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы кезеңінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды. Есепке алу-тіркеу қызметін және қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызметті оңтайландыру үшін автор криминалистикалық тіркеу жүйесіне жүйелі-құрылымдық талдау жүргізді, бұл оның күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік берді. Ішкі істер органдарының құрылымдық бөлімшелерінің құрылысы мен техникалық мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтар автоматтандырылған ақпараттық жүйелер мен сот-медициналық тіркеу ресурстарын құруды біріздендіруді және типтеуді талап етеді. Алынған нәтижелер негізінде логистикалық ақпараттық жүйелермен бірыңғай әдіснамалық базаның болуы туралы болжам жасалды. Бүкіл жүйенің жұмысы мақалада қарастырылған құрылыстың бірыңғай принциптеріне бағынуы керек.

Интеграцияланған логистиканың әзірленген принциптері мен әдіснамалық тәсілдерінің негізінде оның максималды нәтижемен жұмыс істеуін қамтамасыз ететін шекаралық жағдайлар тұрғысынан динамикалық өзгертін криминалистикалық тіркеу жүйесінің жұмыс істеу моделі ұсынылады.

Тірек сөздер: ТМД мемлекеттер, Интерпол, топ, Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы, Конвенция, қылмысқа сыбайлас қатысушылар

Криминалистическая регистрация претерпевает существенные изменения в период интенсивного развития информационно-телекоммуникационных технологий. Для оптимизации учетно-регистрационной деятельности и деятельности по раскрытию и расследованию преступлений автором проведен системно-структурный анализ системы криминалистической регистрации, позволивший выявить ее сильные и слабые стороны. Различия в построении и технических возможностях структурных подразделений органов внутренних дел требуют унификации и типизации построения автоматизированных информационных систем и ресурсов криминалистической регистрации. На основе полученных результатов сделано предположение о наличии единой методологической базы с логистическими информационными системами. Работа всей системы должна подчиняться единым принципам построения, рассмотренным в статье.

На основе разработанных принципов и методологических подходов интегрированной логистики предлагается модель функционирования динамически изменяемой системы криминалистической регистрации с точки зрения граничных условий, обеспечивающих ее функционирование с максимальным результатом.

Ключевые слова: Государства СНГ, Интерпол, группа, международная организация уголовной полиции, Конвенция, коррумпированные участники преступления

Forensic registration is undergoing significant changes during the period of intensive development of information and telecommunication technologies. To optimize the accounting and registration activities and activities for the disclosure and investigation of crimes, the author conducted a system-structural analysis of the forensic registration system, which allowed to identify its strengths and weaknesses. Differences in the construction and technical capabilities of structural divisions of internal affairs bodies require unification and typification of the construction of automated information systems and forensic registration resources. Based on the results obtained, an assumption is made about the existence of a unified methodological base with logistics information systems. The work of the entire system should be subject to the uniform principles of construction discussed in the article.

Based on the developed principles and methodological approaches of integrated logistics, a model of functioning of a dynamically changing forensic registration system is proposed from the point of view of boundary conditions that ensure its functioning with maximum results.

Keywords: CIS States, Interpol, Group, International Criminal Police Organization, Convention, corrupt participants in the crime

ТМД мемлекеттері арасында қылмыстық ақпарат алмасу қажеттілігі 1992 жылы тәуелсіз мемлекеттердің ішкі істер министрліктерінің қылмысқа қарсы күрес саласындағы өзара іс-қимылы туралы келісімге қол қоюға әкелді. Орталықтандырылған жедел-анықтамалық және дактилоскопиялық картотекалардың, автоматтандырылған деректер банкінің, криминалистикалық және өзге де есептердің, сондай-ақ мұрағаттық ақпараттың ұстаушысы ҚР ІІМ болып табылады.

Объектілердің үш тобы мемлекетаралық ақпараттық банкте есепке алынуға жатады:

1) мынадай санаттағы тұлғалар:

- тараптардың нормативтік актілеріне сәйкес МИБ-да есепке алынуға жататын сотталғандар;

- тергеуден және соттан жасырынғандар, жазасын өтеуден, алимент төлеуден жалтарғандар немесе кәсіпорындардың, ұйымдардың және азаматтардың талап-арыздары бойынша іздестірілгендер, хабар-ошарсыз кеткендер;

- белгісіз науқастар мен балалар, қылмыстық билік, қылмыстық топтарды ұйымдастырушылар, қылмыскер-гастролерлер;

- аса қатыгездікпен жыныстық қылмыс жасағаны үшін жауапкершілікке тартылғандар;

- мәдени, тарихи құндылықтарды, антиквариатты ұрлағаны, сондай-ақ есірткіні ірі мөлшерде дайындағаны, тасымалдағаны, өткізгені және ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылғандар;

- ауыр қылмыстар үшін сотталған және өзіне тән белгілері бар, танылмаған мәйіттер;
2) қылмыстық қолсұғушылық заттары, жоғалған, алып қойылған және иесіз заттар:

- ойық атыс қаруы;

- автомобильдер мен бронетехника;

- антиквариат;

- нөмірлік заттар;

- нөмірлік бағалы қағаздар және мемлекеттік айналысы бар құжаттар;

3) ашылмаған қылмыстар:

- адам өлтіру және өлімге әкеліп соқтыратын денсаулыққа ауыр зиян келтіру;

- аса қатыгездікпен жасалған жыныстық қылмыстар;

- атыс қаруын қолдана отырып жасалған қарақшылық;

- ірі көлемдегі алаяқтық, жалған ақша жасау, ақша мен бағалы қағаздарды қолдан жасау;

- атыс қаруын, жарылғыш заттардың ірі партияларын, оқ-дәрілерді, есірткілерді, уландыратын заттарды, радиоактивті материалдарды және жерде сирек кездесетін металдарды ұрлау;

- автокөлік пен бронетехника, сондай-ақ металл сақтау орындарынан, пәтерлерден, антиквариаттан, мәдени және тарихи құндылықтардан жасалған ұрлықтар;

- қаржылық, биржалық және валюталық алаяқтықпен байланысты әрекеттер;

- адамдарды ұрлауға байланысты;

- зорлық-зомбылыққа байланысты бопсалау [1].

Келісімнің негізгі ережелері мыналарды көздейді:

- ТМД елдерінің аумағында ұйымдасқан топ құрамында жасалған, сондай-ақ жасауға дайындалатын кез келген қылмыстарға қатысты жедел-ізвестіру, анықтамалық, криминалистикалық және өзге де ақпаратпен алмасу;

- жеке тұлғалар, сондай-ақ ұйымдасқан қылмысқа қатысы бар заңды тұлғалар жүзеге асырған нақты фактілер мен оқиғалар туралы ақпарат беру;

- халықаралық сипаттағы қылмыстық топтардың құрылымы, жеке құрамы, қызмет саласы, басқаруды ұйымдастыру, құрылымдық және сыртқы байланыстары туралы ақпаратты хабарлау;

- ТМД аумағында әрекет ететін қылмыстық топтар арасында орын алғандар туралы немесе болжамды байланыстар туралы хабарлау;

- мүдделі тараптарға ұйымдасқан топтардың қылмыстық іс-әрекетінің нысандары мен әдістері, соның ішінде осындай іс-әрекеттің нәтижесінде алынған қаражатты жылыстату туралы хабарлау [2].

Интерпол - 1923 жылы құрылған және 190-ға жуық мүшесі бар Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы. Олар іс жүзінде тиісті үкіметтердің келісімімен оған кіретін мемлекеттердің полиция органдары болып табылады. Интерпол бастапқыда халықаралық қылмысқа қарсы күрес болып табылатын ұйым ретінде құрылды. Интерполға мүше шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарымен, бас Хатшылықпен өзара іс-қимыл жасайтын органдардың ынтымақтастығын ақпараттық қамтамасыз етуді ҚР ІІМ жанындағы Интерпол Ұлттық Орталық бюросы (ҰОБ), сондай-ақ Интерполдың ҰОБ-ның Ресей ІІМ-дегі, ПББ-дағы, ҚР субъектілері бойынша ПББ-дегі, ПББ-дағы аумақтық бөлімшелері (филиері) жүзеге асырады [3].

Интерполдың есептері, әдетте, конвенциялық қылмыстарға, яғни қоғамдық қауіптілігі тиісті халықаралық конвенциялармен белгіленген қылмыстарға – терроризм, есірткінің заңсыз айналымы, жалған ақша жасау, мәдени құндылықтарды ұрлау және т.б. қатысты. Есепке екі және одан да көп мемлекеттердің мүдделерін қозғайтын ақпарат қойылады:

- шетелде қауіпті қылмыс жасаған адамдар туралы;
- халықаралық қылмыстық ұйымдармен байланысты қылмыстар туралы;
- қылмыс жасаған және шетелде жасырынған адамдар туралы және т.б.

Саяси, әскери, діни немесе нәсілдік сипаттағы қылмыстарды қоспағанда, Интерпол арналары бойынша ынтымақтастықты ақпараттық қамтамасыз ету қылмыстық жазаланатын әрекеттерге қатысты жүзеге асырылады. Интерполдың осы халықаралық ұйымға мүше мемлекеттердің ҰОБ арқылы:

- сотталғандығы бар, қылмыс жасады деп күдік келтірілген адамдардың әліпбилік картотекасымен (БҚҰО арқылы олардың күдікті әрекеттері, байланыстары, орын ауыстырулары туралы мәліметтер келіп түседі);

- қылмыскерлердің келбеті туралы деректердің картотекасы;

- құжаттар мен атаулардың картотекасы;

- әрқайсысы қылмыс түріне немесе оның түр тобына сәйкес келетін бірнеше бөлімнен тұратын қылмыс картотекасы (қылмыстар туралы мәліметтерде оларды жасау тәсілі міндетті түрде тіркеледі);

- дактилоскопиялық картотекамен;

- ең қауіпті қылмыскерлердің фототекасы;

- хабар-ошарсыз кеткен адамдардың және танылмаған мәйіттердің картотекасымен;

- ұрланған автокөліктердің, өнер туындыларының, мәдени құндылықтар мен антиквариаттың, қымбат зергерлік бұйымдардың картотекасы;

- қол ойық атыс қаруының анықтамалық картотекасы.

Интерполдың ҰОБ-да автоматтандырылған жүйе пайдаланылады.

Қазіргі уақытта Интерполда қажетті ақпаратты іздеудің автоматты жүйесі (ASF) жұмыс істейді. ASF-тегі құжаттар жиіні күн сайын толықтырылып отырады. Еуропалық Одаққа (ЕО) мүше 15 елдің өкілдері 1995 жылғы 26 шілдеде Еуропалық полиция ведомствосын - Europol (Europol) құру туралы Конвенцияға қол қойды.

Еуропалық полиция ұйымы - Еуропалық Одақтың құқық қорғау агенттігі, трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа, халықаралық терроризмге және халықаралық сипаттағы қылмыстың басқа да ауыр түрлеріне қарсы күресте ЕО-ға мүше елдердің құқық қорғау органдарына ақпараттық қолдау және практикалық көмек көрсетуге арналған.

Еуропадағы полиция кооперациясы бағытындағы алғашқы қадамдар 1970-ші жылдары жасалды, кейіннен Еуропа елдерінің билігі ынтымақтастықты ресімдеу қажеттілігіне келді, ал 1991 жылы Люксембургтегі саммитте Германия канцлері Гельмут Коль американдық ФБР үлгісінде жалпы еуропалық полиция құрылымын құруды ұсынды.

Бұл идея 1992 жылы Еуропалық одақ құру туралы Маастрихт келісіміне қол қойылғаннан кейін пайда болды. Оның терроризмге, есірткіге және «басқа да қауіпті трансшекаралық қылмыстарға» қарсы бірлескен күрес туралы мақаласының негізінде 1995 жылы қол қойылған және ЕО-ның барлық елдері ратификациялағаннан кейін 1998 жылы 1 қазанда күшіне енген Еуропа туралы Конвенция жасалды. Бұл ретте Конвенцияның ресми мақұлдауына дейін Гаагада еуропалық полиция кеңсесі (European Police Office) ұйымдастырылды, ол кейін Европолдың штаб-пәтері болды, ал Страсбургте терроризмге, заңсыз көші-қонға және т.б. қарсы іс-қимылмен айналысатын есірткіге қарсы күрес жөніндегі бөлімше (Europol Drug Unit) практикалық жұмысқа кірісті.

Европол Дүниежүзілік кеден ұйымы (WCO), Есірткі және нашақорлықты бақылаудың еуропалық орталығы (EMCCDA), Еуропалық орталық банк, Еуропалық Комиссия, Еуроюст, Болгария, Интерпол, Исландия, Канада, Колумбия, Норвегия, Ресей, Румыния, АҚШ, Түркия, Швейцария сияқты халықаралық ұйымдармен және елдермен ынтымақтастық туралы шарттарға ие.

Келісімге қатысушылар адам өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және тергеу саласында, терроризмге және оны қаржыландыруға байланысты, есірткі құралдарының, психотропикалық заттар мен прекурсорлардың заңсыз

айналымымен; мәдени құндылықтардың заңсыз айналымымен, қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш, уландырғыш заттардың, ядролық және радиоактивті материалдардың заңсыз айналымымен, автокөлік құралдарының алаяқтықты, ұрлауды және заңсыз айналымын қоса алғанда, мүлікке қатысты, көлік құралдарының табыстарын заңдастыруға (жылыстатуға), заңсыз көші-қон, адам саудасы және жезөкшелікпен және т.б.

Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін өзара мүддені білдіретін және құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіруге қызмет ететін ақпарат алмасу жүзеге асырылады:

- қылмыс жасаудың нысандары, әдістері мен құралдары туралы;
- құқық қорғау қызметінің негізгі бағыттарын жетілдіру жөніндегі ұйымдастыру-құқықтық сипаттағы шаралар туралы, қылмыстарды тергеу мен криминалистикалық сараптамаларды жүргізудің қазіргі заманғы әдістері туралы, кадрларды (оның ішінде сарапшыларды) даярлаудың озық нысандары мен әдістері туралы және т.б.

Еуропада қылмыстық ақпаратты есепке алудың бірыңғай таратылған электрондық жүйесі бар. Европолды криминалистік есепке қоюға мыналар жатады:

- адамдар (қылмыс жасаған күдіктілер, қылмыс жасаған, қылмысқа сыбайлас қатысушылар болып табылатын, сотталғандар, қылмыстық ұйымға мүшелікке қатысы бар күдіктілер, қылмыстарды тергеу кезінде жауап алынуы мүмкін кез келген адамдар, қылмыстардан жәбірленушілер, егер олардың осындай болуы мүмкін екенін куәландыратын нақты фактілер болса, әлеуетті жәбірленушілер, зардап шеккендердің жақын ортасы, оның ішінде әріптестері, қылмыс туралы қандай да бір ақпарат беруге мүмкіндігі бар кез келген өзге де адамдар);

- қылмыстар (жасалған және дайындалып жатқан);
- қылмыс жасау кезінде қолданылатын құралдар.

Қазақстанның Интерполмен ынтымақтастығы қазақстандық құқық қорғау органдарына қылмысқа қарсы күрес ісінде белгілі бір мүмкіндіктер береді:

- Интерполдың деректер базасына қол жеткізу;
- ЕО елдерімен нақты қылмыстық істер бойынша жеке деректермен алмасу мүмкіндігі.

Мұндай алмасудың артықшылығы ақпаратты өңдеу мерзімдерін қысқарту болады;

- есірткі контрабандасымен, жалған Еуро дайындаумен және қылмыстық қызметтің басқа да қауіпті түрлерімен айналысатын трансұлттық қылмыстық топтардың қызметін болдырмау бойынша бірлескен іс-шаралар өткізу;

- Қазақстандағы құқық қорғау органдарының Интерпол өз қызметінің басынан бастап жасаған түрлі қылмыстарға қарсы тұру жөніндегі аналитикалық жобаларға және оларды әзірлеу нәтижелеріне қол жеткізуі;

ҚР ІІМ-нің қылмыспен күрес жөніндегі шетелдік әріптестерімен ынтымақтастығы, бірінші кезекте, «жақын шетел» мемлекеттерімен құқықтық базаны кеңейту және нығайту қажеттігіне сендіреді. Бұл ретте, қылмысқа қарсы күресте мемлекетаралық ынтымақтастықты дамыту және оны халықаралық - құқықтық реттеуді біріздендіру мақсатында БҰҰ шеңберінде қабылданған құжаттар, атап айтқанда, халықаралық қылмысқа қарсы күресте өзара құқықтық және ақпараттық көмек туралы үлгілік шарттар пайдаланылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шалкарова (Ким) И.А., Кан А.Г.К вопросу о зарубежном опыте использования нетрадиционных методов в раскрытии и расследовании преступлений (ретроспективный обзор) // Вестник КазНУ имени аль-Фараби. Серия: юридическая. - 2018. - №1. - С.276-281.

2. Губайдуллин Ж. Криминалистика в расследовании экономических правонарушений // Вестник органов государственных доходов Республики Казахстан. - 2017. - №10. - С.9-10

3. Медетбек А.Е. Методологические проблемы науки криминалистики // Правовая реформа в Казахстане. - 2017. - №2. - С.32-35.

ӘОЖ 541.124

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Бағдатқызы А., педагогика ғылымдарының магистрі

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің «Zhansugurov college», Талдықорған қ.

E-mail: aidana_bagdatkyzy@mail.ru

Мақалада педагогикалық білім берудің қалыптасуы және дамуының негізгі кезеңдері, мәселелері және болашақта даму қарқыны сөз етілген. Осыған байланысты, қоғамдық даму деңгейінің, экономикалық қуаттылықтың сонымен қатар елдің ұлттық қауіпсіздігінің белгісі ретіндегі адами ресурстардың, білім беру жүйесінің рөлі және маңыздылығы да көрсетілген.

Тірек сөздер: Жаһандану, нарықтық экономика, білім беру жүйесі.

В статье рассматриваются основные этапы становления и развития педагогического образования, проблемы и темпы развития в будущем. В связи с этим показана роль и значение системы образования, человеческих ресурсов как признак уровня общественного развития, экономической мощи и национальной безопасности страны.

Ключевые слова: глобализация, рыночная экономика, система образования.

The article discusses the main stages of the formation and development of pedagogical education, problems and the pace of development in the future. In this regard, the role and importance of the education system, human resources as a sign of the level of social development, economic power and national security of the country is shown.

Keywords: globalization, market economy, education system.

Ғаламдық жаһандану жағдайындағы жаңа қоғамда орын алған үлкен экономикалық өзгерістер және технологиялық жетістіктер – қоғам дамуының қозғаушы күші болып табылатын білім жүйесіне орасан ықпалын тигізіп отыр. Әлемдік қауымдастықтың біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге барынша әрекеттенуі – жалпы адамзаттық сонымен қатар ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген саналы да парасатты тұлғаны тәрбиелеу қажеттігін алға тартып отыр.

Егеменді елімізде соңғы жылдар тізбегенде жүргізіліп келе жатқан білім реформасына қатысты түбегейлі бетбұрыстар, атап айтқанда әлемде дамыған мемлекеттердегі білім саясатының негізгі көрсеткіші болып саналатын 12 жылдық білім беру жүйесіне ену қарқыны – қоғамдық ортадағы адамдардың ерекше пікірлері және көзқарастарын қалыптастыруға негіз болды. көптеген өнеркәсіп орындарының жаңа технологиялық қондырғылармен қайта жабдықталуы білім сапасының жаңа деңгейге көтерілуіне өзгеше талап қойды. Аса қарқынды белең ала бастаған аталмыш құбылыстарға мемлекет тарапынан терең талдаунамалар жасалып, ортақ проблеманы бұқара халықпен бірлесе отырып атқару мәселелері жолға қойылуда.

Тәуелсіз Қазақстанның жоғары білім жүйесінің қалыптасуы және дамуы Қазақстан Республикасы дүниежүзілік қауымдастықпен нарықтық экономикалы ел деп танылып отыр. Тәуелсіздіктің қысқа жылдар аралығында мемлекетіміз дүниежүзілік қауымдастықпен күлкенге отырып, экономикалық өсудің жоғары қарқынымен ерекшеленді. Осыған байланысты, қоғамдық даму деңгейінің, экономикалық қуаттылықтың сонымен қатар елдің ұлттық қауіпсіздігінің белгісі ретіндегі адами ресурстардың, білім беру жүйесінің рөлі және маңыздылығы артады. Білім әлемдегі өркениетті дамыған елдердің барлығында дерлік дамудың негізгі көрсеткіші және негізгі басыңқы бағыты болып табылады. Шын мәніне келгенде, елдер тек тауарлар және

қызметтер өндіре отырып бәсекелеспейді, сонымен бірге олар қоғамдық құндылықтар жүйесі және білім беру жүйесі арқылы бәсекеге түседі. Қазақстан Республикасының әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына ену міндеті елде ғылыми сыйымды технологиялық білімі бар, басқарушылық қабілетке ие, нарықтық экономикада дұрыс бағыт таңдай алатын жоғары білікті мамандар болған кезде сонымен қатар дүниежүзілік нарықтық экономиканың қажеттіліктеріне жауап беретін тиімді білім беру жүйесі құрылғанда шешіле алады. Тәуелсіз Қазақстанның жоғары білім жүйесін бетбұрыс тандыру бірнеше кезеңнен тұрды: 1 кезең – жоғары білім жүйесінің заңдық және нормативтік құқықтық базасының қалыптасуы (1991-1994 жылдар); 2 кезең – жоғары білім жүйесін модернизациялау, оның мазмұнын жаңарту (1995-1998 жылдар); 3 кезең – білім беру жүйесін қаржыландыруды орталықсыздандыру, білім беру мекемелерінің академиялық еркіндігін кеңейту (1999-2000 жылдар); 4 кезең – жоғары кәсіптік білім беру жүйесін стратегиялық дамыту (2001 жылдан бастау алған қазіргі кезең) [1]. Қазіргі қазақстандық білім беру жүйесі «Білім туралы» Заң (1999 жыл), «Білім» мемлекеттік бағдарламасы (2000 жыл), «2010 жылға дейінгі білімді дамыту стратегиясы» (2001 жыл), «2005-2010 жылдарға арналған білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (2004 жыл) сияқты стратегиялық нысандағы құжаттармен бекітілген [2,3]. көптеген жоғары білім беру мекемелері Қазақстан Республикасының жоғары білім жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялану міндетінен білім берудің Болондық моделін жүзеге асыруда, ол төмендегідей деңгейлерден тұрады: жоғары базалық білім / жоғары арнайы білім: бакалавриат – «бакалавр» дәрежесін беретін жоғары білім беру бағдарламасы; жоғары ғылыми-педагогикалық білім: магистратура – «магистр» академиялық дәрежесін беретін жоғары ғылыми-педагогикалық бағдарлама; докторантура PhD – бұрынғы ғылыми-зерттеу кадрларын даярлау жүйесінің орнын басатын бағдарлама. Жоғары білімнің үш деңгейлік жүйесінің енгізілуі сонымен бірге, білім беру бағдарламаларының диапазонының кеңеюі және олардың рыноктық экономика талаптарына сәйкес икемділігі және шоғырлану дәрежесін күшейтуге бағытталған. Жоғары білімнің бұл моделінің жүзеге асырылуы өзінің өміршеңдігі және өзектілігін көрсетті, сол сияқты оның келешекте әрі қарай өзгертілу қажеттілігін пайымдады. Қазақстан Республикасындағы жоғары білімнің үш деңгейлі моделінің даму бағыттары майда мамандықтар түрін қысқартып, оларды кеңірек пәндерге бағдарламаларға біріктіруді, бизнеспен өзара әрекеттестікті арттыруды, түлектердің еңбек рыногындағы қажеттілігін қамсыздандыруды қамтиды. Қазақстанның жоғары білім жүйесінің қалыптасуының келесі бір жағымды тұсы – институционалдық құрылымдардың, оқыту бағдарламалары және формаларының әртараптандырылуы, олардың университеттік білім беру жүйесіне бейімделуі. Егер бұрын мемлекет экономикамен қатар, өз жоспарларын жүзеге асыру үшін мамандарды даярлауды да жоспарлаған болса, қазіргі күні жоғары білім жүйесі ұлттық сонымен қатар халықаралық еңбек рыноктарының талаптарын ескеруге тырысады. Жоғары оқу орнының бәсекеге қабілеттілігіне және білім беру сапасына ықпал етуші факторларды біз төмендегідей топтарға бөле аламыз: [4]

1. Объектінің білім беру қызметтерін алу сапасы (абитуриент, студент, аспирант, даярлық курстарының тыңдаушылары, кәсіби біліктілікті арттыру курстарының тыңдаушылары).

2. Субъектінің білім беру қызметтерін беру сапасы (оқыту бағдарламаларының сапасы, профессор-оқытушылар құрамының сапасы, қызмет көрсету үдерісін ресурстық қамсыздандыру сапасы, материалдық-техникалық база, ақпараттық-әдістемелік қамсыздандыру, ғылыми-зерттеу сапасы).

3. Білім беру қызметтерін көрсету сапасы (білім беру қызметтерін көрсетуде қолданылатын технологияларды жүзеге асыру сонымен қатар оны ұйымдастыру, білім беру қызметтерін көрсету үдерісін бақылау сапасы, білім беру қызметінің нәтижесінің сапасы).

4. Тұтынушылардың қанағаттану дәрежесі (білім беру қызметтерін пайдаланушылардың сапаға қанағаттануы, білім беру қызметін көрсетушілердің өз

жұмысына қанағаттануы, қоғам мүшелерінің білім дәрежесі). Қазақстан Республикасының конституциясының 2 тармағының 30 бабы көрсететіндей, ҚР азаматы конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқылы, ол мемлекеттің өз азаматтарының жоғары оқу мекемелерінде оқуы үшін қомақты қаржы бөлу қажеттілігін пайымдайды.

Тәуелсіздігін алғаннан бері Қазақстанда университеттер саны артып, ол көпшілікті құрап отыр. Әрбір екінші қазақстандық студент университетте білім алады. Университет – бұл жоғары білім жүйесіндегі білім беру мекемелерінің маңызды типі болып табылады. Университет жөніндегі дәстүрлі таным яғни ғылыми-зерттеу сонымен қатар оқыту қызметі тең мағынада болуы, келешекте де өз маңызын сақтап қалатын тәрізді. Университеттер бүкіл әлем бойынша тараушы жаңа ғылыми мәліметтердің бұқаралық ағымынан базалық мәндегі идеяларды алудың ерекше сонымен қатар дербес қызметін орындауға бағытталған. Ізденіс, анықтау, өңдеу, бүлкенктіру, тәжірибелік нәтижелерге жеткізу ғылыми-техникалық прогреске ықпал етеді.

Қазіргі күні Қазақстанда жоғары білімді мамандарды даярлаудың салалық жүйесі басым, ол гуманитарлық сонымен қатар техникалық ғылымдар саласындағы білімін үйлестіретін, жан-жақты білім алған, бірнеше шет ел тілдерін меңгерген, басқарушылық бейімі бар жаңа ғасырдың жұмысшы күшін дайындауды біршама шектейді. Даярлаудың мұндай деңгейін негізінен университеттер қамтамасыз етуге қабілетті. Мұны жоғары білім жүйесінде университеттік типтегі білім беру мекемелері басым дамыған елдер тәжірибесі көрсетеді. Білім жүйесі, оның ішінде жоғары мектеп халықты жұмыспен қамтуды ынталандырып, жұмыссыздықты қысқартуда маңызды рөл атқарады. Ол еңбек рыногынан жастардың бір бөлігін тарта отырып, әлеуметтік шиеленісті әлсіретеді. кәсіптік білім адами капиталдың қалыптасуын қамсыздандырады. Адами капитал табыс әкеле алатын адамдағы қабілеттердің мөлшерін білдіреді. Ол тума біткен ақыл-ой және физикалық қабілет, дарын, сыйды ғана қоспайды, сонымен бірге алынған білім және біліктілікті қосады. Жұмысшы күшінің біліктілік деңгейі адами капиталдың жағдайын көрсетеді. Адами капиталдың артуы еңбеккерлердің кәсіптік біліктілік деңгейінің өсуін бейнелейді. кәсіптік білім, біліктілік алу жұмысқа орналасу мәселесін шешуде еңбеккер үшін өте маңызды болып табылады. Жұмыс беруші үшін білімі туралы дипломның болу факті, сол адамның белгіленген шектеуден өтіп, сапалы (білікті) жұмысшы күші категориясына енгенін білдіреді. Егер еңбеккер білімі туралы дипломды көрсетпесе, оның жұмысшы күшінің сапасын жұмыс берушінің өзі бағалауы керек болады. Ал ол еңбек сыйымды, шығынды үдеріс соныжәне қатар де қателіктен ада емес екендігі сөзсіз. Оқу мекемелерінің түлектерінің көпшілігіне кәсіптік білім еңбекке деген қабілетін жақсартуға, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сондықтан білімнің болуы жұмыс іздеушіге еңбек рыногында жоғары бәсекеге қабілетті жұмысты қамтамасыз етеді. Алайда, кәсіптік білімді тек оқытындарда еңбекке деген қабілетті дамытуға бағытталған жүйе ретінде қарастыру дұрыс емес. кәсіптік білім – жеке тұлғаның жан-жақты дамуына жағдайлар құруға, жекелеген мүдделер және қажеттіліктерді, оның ішінде мамандық пен біліктілік алуды ескеретін, әлеуметтік институт болып табылады. Еңбек рыногындағы сұраныстың қарқынды өзгерісі жоғары білімнен өз қызметі экономиканың жаһандануы және өңірленуі жағдайында өтетін жаңа кәсіптік, технологиялық, басқарушылық салаларда мамандар даярлауды талап етеді. Осыған сәйкес жоғары мектептің педагогикалық соныжәне қатар ғылыми-зерттеу функцияларын қайта ұйымдастыру қажет, ол академиялық пәндерді әрі қарай әртараптандыру барысында пайда болатын ғылым және техниканың көп түрлі жетістіктерін ескеруі керек. Оқу жоспарларының түрлілігі, оған енетін пәндер және курстардың тізімі, кадрларды даярлауды әмбебап тандыру пәнаралық соныжәне қатар көп пәндік бағыттардың күшеюіне, оған қатысты оқыту әдістері және ғылыми зерттеулерді жүргізуді күшейтеді. Жоғары білімді қайта ұйымдастыру және бетбұрыс тандыру ақпараттық соныжәне қатар коммуникациялық технологиялардың жедел дамуын соныжәне қатар оған деген жоғары білім мекемелерінің артып отырған қажеттіліктерін басты назарда

ұстауы қажет. көптеген елдер шешуші маңызды экономикалық міндеттердің арасынан жылдам өзгеруші экономика, технология және халықаралық сауда жағдайларына бейімделу мүмкіндіктерін күшейту қажеттілігін ерекше көрсетеді.

Елбасымыз өз халқына жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бүлкен. Бізге экономикалық соныжәне қатар қоғамдық қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» деп атап көрсетті. келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие және білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми педагогикалық негіздерін меңгеруі – маңызды мәселе. Бала жанының бағбаны, жас ұрпаққа білім және тәрбие беретін мұғалім ары таза, әдепті, ой-өрісі кең, жан-жақты білімді, ұстамды, өз ойын шәкіртіне анық, дәл жеткізетін болуы керек. Ол үнемі ізденіп, білімін толықтырып отырса, оның өмірлік ұстанымы тұрақты, күш-қуаты, көңілі әрдайым жоғары, сабақ беру сапасы арта түсіп, еңбегі еленеді. Білім берудегі жаңалық пен қоғамдағы жаңалық бір мақсатты көздейді, олар даму және прогрестің қабілетін арттыруы қажет. Білім беруді жетілдірудің жаңа парадигмаларына модульдік сабақ жатады. Ол мынадай артықшылықтармен ерекшеленеді. Бұл біріншіден, оқушыларға мұғалім алдын-ала дайындалған сабақтың жүру жоспарын таратып береді. Онда сабақтың әрбір элементінің нақты мақсаты көрсетіледі. Сондықтан оқушы өзінің не істеу керектігін, яғни сабақ соңында нені біліп шығуы керектігі жөнінде мағлұмат алады. Екіншіден, ұжым болып жұмыс істеу дағдысы қалыптасады. Онда оқушы өз пікірінің дұрыстығын дәлелдеп, қателігін мойындап сонымен қатар жолдасының пікірінің дұрыстығын көрсетіп, ұжымдық шешім қабылдауға үйренеді. Ол өз білімін өзі бағалай алады. Үшіншіден, жеке басының қабілеті және мүмкіндіктерін ескеріп, үлкен көлемдегі жазба жұмыстарын жасауды жоспарлайды. Төртіншіден, әр оқушының білім дәрежесіне қарай тапсырманы да түрлі деңгейде алуға болады. Сонымен бірге модульдік сабақ оқушының білімін тексеріп бағалауға зор мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру саласындағы басты мәселе – білім беру мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру сонымен қатар оларды жүзеге асыратын болашақ мамандарды даярлау. Қазіргі педагогиканың негізгі мақсаты – білімді сапалы ету, оқушының толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына негіз қалау. Жалпы білімнің 3 міндеті бар, олар – баланың өзіндік жалпы дамуы, жан-жақты дүниетанымын қамтамасыз ету, оны болашақ белгілі бір кәсіпке даярлау.

Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтинг ілгерідегі білім көрсеткішінің жақсаруы және қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы сонымен қатар кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау және ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар және сындарлы саясаттар, өзгерістер және жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені және бүгіні, келешегі және болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықтарды игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңестігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Жалпы алғанда «құзырлылық» ұғымы жайлы ғалым к. Құдайбергенова «Құзырлылық ұғымы – соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. Құзырлылықтың латын тілінен аудармасы «компетенс» белгілі сала бойынша жан – жақты хабардар білгір

деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді. Бұл жайлы Б. Тұрғанбаева «... өзінің практикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуде қолдана алуын – құзырлылықтар деп атаймыз » деп анықтаса, Ресей ғалымы Н. Кузьминаның көзқарасы бойынша, «Құзырлылық дегеніміз педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі және абыройлығы ». Латын тіліндегі « компетенс» сөзін ғалым К. Құдайбергенова «Құзырлылықты білімін, біліктілігін, дағдысын, тұлға мінез-құлқын, ең бастысы тұлға мүмкіндігін бағалаудың критерийі мақсатында қарастыру құзырлылық маңызын толық аша алады. Олай болса, құзырлылық, нәтижеге бағдарланған жаңа білім беру жүйесінің сапалық критерийі ретінде әлеуметтік сонымен қатар өмірлік көзқарастарды есепке алу қажет» деп жазса, Б. Тұрғанбаева «Құзырлылыққа бағытталған оқыту үрдісінде тәжірибелік жолмен мәселені шешу мүмкіндігі молаяды. Осы жағдай біліктілікті арттырудағы екінші үлгіге көшірудің негізі бола алады. Өйткені, құзырлылыққа бағытталған үлгіде білім алушылардың өздерін ұйымдастыру басты мақсаты» деп көрсетеді. Қ.Құдайбергенова «Құзырды әртүрлі кенеттен болған ситуацияларда мәселелерді шешу үшін қажетті білімді немесе әрекетті көрсете білу қабілеті, білім және өмірлік ситуация арасындағы байланысты орнату мүмкіндігі ретінде, ал құзырлықты адамның өзіндік деңгейіне, даралық қасиеттеріне тікелей байланысты тұлғалық, теориялық, практикалық өлшеу дәрежесі жоғары деңгейде кіріктірілген құрылым ретінде қарастыру ұсынылады» деген тоқтам жасайды.

Егеменді еліміздің ертеңгі тізгінін ұстар иесі бүгінгі жас ұрпақ. Егеменді еліміздің еңсесі енді көтеріліп , тәуелсіз ел атанып, төбемізге ту тігіп, тіліміздің мәртебесі артып, әлемге атымызды танытып жатқан кезеңде ұлттың, елдің болашағы – жас ұрпақ тәрбиесіне де мықты көңіл бөлінуі қажет. Осы егеменді, тәуелсіз Қазақстанда өркениетке бастар жолдың бастауы – мектеп десек, мектептің басты тұлғасы, жүрегі – мұғалім. Мектеп жұмысы мен оқушы жетістіктерін өрістетудегі негізгі тұлға – ұстаз болғандықтан, ал сол ұстаз заман талабына сай болуы үшін әрқашан ізденуді, білімдерін жетілдіруді, жан-жақты, білікті болуды талап етеді. Ұлы ағылшын ағартушысы Уильям Уарт жай мұғалім хабарлайды, жақсы мұғалім түсіндіреді, керемет мұғалім көрсетеді, ұлы мұғалім шабыттандырады деген екен. Ал ХХІ ғ. нағыз ұстазы қандай болмақ, қазіргі заманда Егеменді еліміз тәуелсіз жеріміздің болашағы жас өсіп келе жатқан ұрпақ қолында. Сол ұрпақты тәрбиелеуде ұстаздар сан түрлі әдіс тәсілдер қолдануда. Мұғалім сабақта әдіс тәсілдерді пайдалана отырып, балалардың ұсыныс пікірлерін еркін айтқызып, ойларын ұштауға сонымен қатар өздеріне деген сенімін арттыруға мүмкіндік туғызып отыру қажет. Әдіс – тәсілдер арқылы өткізген әрбір сабақ оқушылардың ойлануына сонымен қатар қиялына негізделіп келеді, баланың тереңде жатқан ойын дамытып оларды сөйлетуге үйретеді. Түрлі әдістемелік тәсілдер пайдалану арқылы қабілеті әртүрлі балардың ортасынан қабілеті жоғары баланы іздеп, онымен жұмыс жасау, оны жан жақты тануды ойлап, оқушылардың шығармашылық деңгейін бақылап отыру әрбір мұғалімнің міндеті.

Жаңа технологияны меңгеруде мұғалімнің жан – жақты, білімі қажет. Қазіргі мұғалім:

- Педагогикалық үрдісте жүйелі жұмыс жүргізе алатын;
- Педагогикалық өзгерістерге тез төселетін; Жаңаша ойлау жүйесін меңгере алатын;
- Оқушылармен ортақ тіл табыса алатын;
- Білімді, іскер, шебер болу керек;

Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан –жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу.

Бұрынғы оқушы тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі оқушы – өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек.

Қазіргі оқушы:

- Дүниетаным қабілеті жоғары;

- Дарынды, өнерпаз;
- Іздемпаз, талапты;
- Өз алдына мақсат қоя білу керек;

Қазіргі таңда мұғалімдер алдында білім жүйесін, заман талабына сай үйлестіре, жаңа үлгіде жүргізу міндеті туындап білімге бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қойылуда. Бұл дегеніміз мұғалімге білім берудің тиімді жолдарын қарастыру деген сөз. Яғни бұл бағдарламаның басым бөлігі сындарлы оқыту теориясының негіздерін қамтыған. Бұл теория оқушылардың ойлануын дамытуда олардың бұрынғы алған білімдері және жаңа немесе сыныптағы түрлі дерек көздерінен, мұғалімнен, оқулықтан соныжәне қатар достарынан алған білімдеріжәне өзара әрекеттесуі жағдайында жүзеге асады деген тұжырымға негізделген.

Жоғарыда аталған үдерістердің қарқынына теңсіз әсер теріс өңірлік, ұлттық, жергілікті салдарға алып келетін тұтас бір мәселелер кешенін тудыруға қабілетті. Жоғары білім осындай көптеген теріс үрдістерді болдырмауға қабілетті болып табылады. Мұндай үрдістерден шығу жөніндегі шешімдер ұлттық, жергілікті, өңірлік, әлеуметтік сонымен қатар мәдени құндылықтарды ескерумен жүзеге асырылуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы // Алматы, 2010. 6 б.
2. Қазақстан Республикасында 2015жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Астана, 2004. 3-4 б.
3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2004. 28 б.
4. Дамитов Б.К. Жоғары білім бойынша заңды соныжәне қатар нормативті құжаттар жинағы. ҚР Білім соныжәне қатар Ғылым Министрлігі. А., 1996. – 132 б.
5. Современное состояние высшего образования в Республике казахстан // Вестник высшей школы. Алматы, 2005. С. 92.
6. Закон Республики казахстан от 27.07.2007 N319-3 «Об образовании»
7. Алшанов Р. Частное образование в казахстане: становление и современные вызовы // казахстанская правда, 2007, 2 ноября, №175.

ӘОЖ 336.761

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОР НАРЫҒЫН ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Бастаубаев А., Кадырова А., Амангельдинова А.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті КЕАҚ, Талдықорған қ.

E-mail: adekaas@mail.ru

Еліміз егемендігін алған күннен бастап, біртіндеп нарықтық экономиканы тудырып, дамыту үшін бағытталған институционалдық, құрылымдық реформалардың кешенді бағдарламаларын жүзеге асырған болатын. Біздің мемлекетімізде экономикалық реформа тәуелсіздік жарияланғанан кейін нақты іске асты. Экономикалық жағдайдың маңызды көрсеткіші – нарықтық байланыстардың пайда болуы. Осы кезде алға қойылған мақсаттың бірі - қор нарығы және бағалы қағаздар саласын дамыту екені мәлім. Қор нарығында қаржылық құралдардың өтімділік деңгейінің мәселелері және оларды шешу жолдары мақаланың басты өзектілігі болып табылады. Мақалада теория ретінде отандық және шетелдік қор нарықтарының көрсеткіштері, аналитиктердің болжамдары бар. Одан бөлек, мақала жазу барысында талдаудың сандық, статистикалық әдістері және парето әдісі қолданылады.

Тірек сөздер: акция, өтімділік, сауда-саттық көлемі, капитализация, нарық.

Со дня обретения нашей страной суверенитета постепенно реализовывались комплексные программы институциональных, структурных реформ, направленных на создание и развитие рыночной экономики. В нашем государстве экономическая реформа была фактически реализована после провозглашения независимости. Важным показателем экономической ситуации является возникновение рыночных связей. Как известно, одной из поставленных целей является развитие фондового рынка и отрасли ценных бумаг. Главной актуальностью статьи являются проблемы уровня ликвидности финансовых инструментов на фондовом рынке и пути их решения. Статья содержит в качестве теории показатели отечественного и зарубежного фондовых рынков, прогнозы аналитиков. Кроме того, при написании статьи используются количественные, статистические методы анализа и метод парето.

Ключевые слова: акции, ликвидность, объем торгов, капитализация, рынок.

Since the day our country gained sovereignty, comprehensive programs of institutional and structural reforms aimed at creating and developing a market economy have been gradually implemented. In our state, economic reform was actually implemented after the declaration of independence. An important indicator of the economic situation is the emergence of market relations. As you know, one of the goals set is the development of the stock market and the securities industry. The main relevance of the article is the problems of the level of liquidity of financial instruments on the stock market and ways to solve them. The article contains as a theory indicators of domestic and foreign stock markets, analysts' forecasts. In addition, quantitative, statistical methods of analysis and the Pareto method are used when writing the article.

Keywords: stocks, liquidity, trading volume, capitalization, market.

Қор нарығы – бағалы қағаздар айналып жүретін қаржы нарығы. Қор нарығының қалыптасуы 1922-1924 ж. ақша реформасымен тікелей байланысты. Сол кезеңде халықтың уақытша бос ақшасын тартудың әдісінің бірі – заттай және ақшалай облигациялық займдар шығару нақты қолданыла бастады. Облигациялар ақшаға сатылып, ал оларды өтеу ақшамен немесе астықпен де жүргізіледі.

Кез келген қор нарығы осындай компоненттерден тұрады:

1. Нарық субъектілері;
2. Меншік нарығы (биржалық және биржалық емес қор нарықтары);
3. Мемлекеттік реттеу және бақылау органдары (қаржы министрлігі, орталық банк);
4. Ұйымның өзін-өзі реттеуі (бағалы қағаздар нарығының белгілі реттеуші қызмет атқаратын кәсіби қатысушыларының бірлестігі).

Қор нарығы нарықтық шаруашылықтың маңызды бөлігінің бірі. Ол арқылы фирмалар және компаниялар, мемлекеттің өз іс-әрекетіне қажетті ақшаны экономикада қордаланып қалған қаражаттан алуға мүмкіндігі бар. Қор нарығының ұйымдасқан түрі биржа арқылы жұмыс жасайды. Қор нарығының 2 бөлігін айтып өтсек, біріншісі мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы, ал екіншісі корпоративті қағаздар, яғни облигация және акция процессі. Мемлекеттік бағалы қағаздар осы элементтердің ішіндегі ең дамыған нарық деп саналады. Себебі, инвесторлар жағынан кепілдігі жоғары, бағалы қағаз инструменті жоғары ликвидті болып келеді.

Қор нарығының жоғары деңгейде қызмет атқаруы үшін сапалы инструменттер қажет деген ойдамыз. Ал келесі мәселеге келетін болсақ, ол нарық жүйесінің ішкі жүйесін жетілдіру, әсіресе тәуекел менеджменті болуы керек. Бүкіл әлемде қор нарығы бір-бірімен бәсекелеседі. Қазақстанның қор биржасы дамыған мемлекеттерге қарағанда артта қалып отыр. Біздің ойымызша, оның басты себебінің бірі – өтімділік деңгейінің төмендеуі. Өтімділіктің негізгі индикаторы – сауда көлемі. Сауда көлемі жоғары болған жағдайда,

биржалық құралдың өтімділігі де жоғары болады және қор нарығында әрекет ететін субъектілер арасында қаржы ресурстары тиімді таралады [1].

Кесте 1

Қазақстан қор биржасындағы 2019-2021 жж. сауда көлемінің өзгерісі, трлн тг.

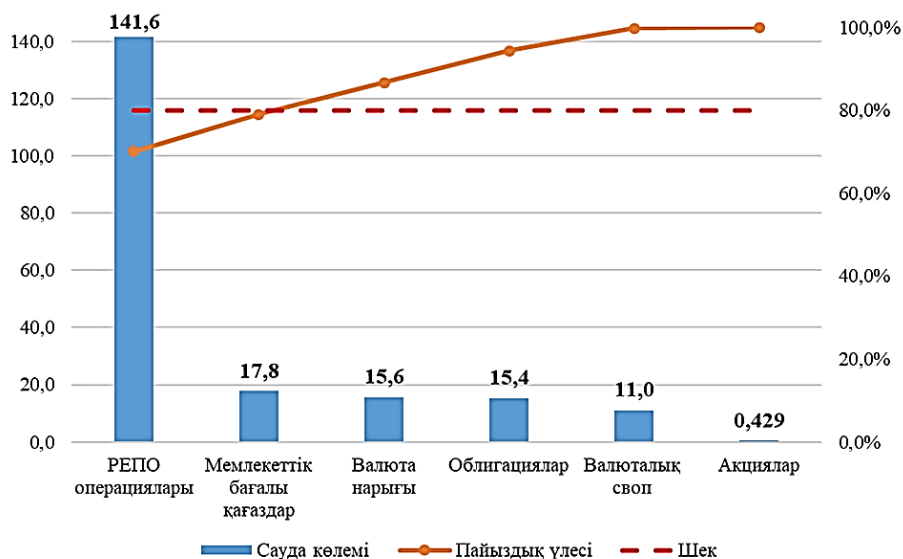
Көрсеткіштер	2019	2020	2021	Ауытқу			
				Абсолютті		Салыстырмалы	
				2019-2020	2020-2021	2019-2020	2020-2021
Акциялар бойынша сауда көлемі	0,203	0,238	0,429	0,034	0,191	17,09%	80,03%
Облигация бойынша корпоративтік қарыз көлемі	12,1	14,7	15,4	2,6	0,7	21,49%	4,76%
Мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша сауда көлемі	13,0	16,7	17,8	3,7	1,1	28,46%	6,59%
Шетел валютасы нарығындағы сауда көлемі	11,1	11,6	15,6	0,5	4	4,50%	34,48%
РЕПО операциялары бойынша сауда көлемі	72,7	88,6	141,6	15,9	53	21,87%	59,82%
Валюталық своп бойынша сауда көлемі	29,0	9,9	11,0	-19,1	1,1	-65,86%	11,11%
<i>Дереккөз: Қазақстан қор нарығының ресми сайтынан алынған баспасөз мәлімдемелері негізінде автормен құрастырылған. [2]</i>							

Кестеде Қазақстан қор биржасы 2019-2021 жылғы көсеткіштер бойынша сауда көлемі көрсетілді. Осы үш жылда облигациялар, акциялар бойынша сауда көлемі артты. Оның басты себебі, ірі брокерлік компаниялардың қарқынды маркетингтік саясаты. “Halyk Invest”, “Jysan Invest”, “Freedom Finance” деген компаниялардың әлеуметтік желіде, онлайн платформаларда жарнама жүргізуі, брокерлік шот ашу кезіндегі жеңілдіктер халықты бағалы қағаздармен сауда-саттық жасауға қызықтырды. Облигациялар мен акциялар бойынша сауда көлемінің өсуі осы себептермен байланысты.

Мемлекеттік бағалы қағаздар (әрі қарай МБҚ) бойынша сауда көлемі бойынша да өсу байқалуда. 2020 жылы өсім 26,5%-ды құраса, 2021 жылы 6,6%-ды құрап отыр. Бұл өсім Қаржы министрлігінің МБҚ-ын халықаралық жаһандық индекстеріне қосу мақсатында жекелеген шығарылымдар бойынша өтімділікті арттыру және шығарылым көлемін ірілендіру жөніндегі әрекеттерімен байланысты [3]. Шетел валютасы нарығындағы сауда көлемінің 34,5%-ға өсуі биржада барлық валюталық жұптар бойынша (әсіресе теңге, доллар, евро, рубль, юань) белсенді сауда саттықтың әсері.

РЕПО операциялары бойынша да сауда көлемі қарқынды өсуде, егер 2020 жылы сауда көлемі 21,9%-ға өссе, 2021 жылы бірден 59,8%-ға артқан болатын. Сарапшылар бұл өсімді “Freedom Finance”, Сбербанк және “BCC Invest” компанияларының осы сектордағы беленді сауда-саттығымен байланыстыруда [5].

2020 жылы валюталық своп операцияларының жалпы көлемі 19,1 трлн теңгеге немесе 65,7%-ға азайды. Яғни, 29 трлн теңгеден 9,9 трлн теңгеге дейін. Оның себебі, операцияларды орындайтын екі жақ тарапынан бұл операция түріне тартымдылық деңгейінің төмендеумен байланысты.

Сурет 1. 2021 жылғы көрсеткіштер бойынша Парето диаграмасы, трлн.тг
Дереккөз: Қазақстан қор нарығының ресми сайтынан алынған баспасөз мәлімдемелері негізінде автормен құрастырылды [2].

Кесте 2

Қазақстан және басқа да елдердің акция нарығының салыстырмалы даму параметрлері, 2020 жыл

Елдер	Акция нарығының капитализациясы мен ЖІӨ қатынасы, %	Бір эмитенттің орташа капитализациясы, АҚШ млн. долл.	Жылдық биржалық айналым мен нарықтық капиталдандырудың қатынасы, %
Аустарлия	143,9	599,2	78,4
Бразилия	65,3	2029,3	38,9
Үндістан	87,8	170,7	26,2
Норвегия	81	1222,3	145
Түркия	39,9	513,9	137,1
ОАР	290,3	1828,4	43,7
Қазақстан	33,3	1445	8,1

Дереккөз: World Federation of Exchanges сайтынан алынған мәліметтер негізінде автормен құрастырылды [6]

Қазақстандық акциялар нарығын басқа елдердің нарығымен салыстырақ жағдай мәз емес. Қазақстандық нарықтың төмен өтімділігі акциялармен сауда-саттық көлемі мен нарықты капиталдандыру арақатынасының көрсеткіші бойынша ерекше байқалуда (небәрі 8,1%), тіпті дамушы нарықтардан да бірнеше есе артта қалып отыр. Қазақстандық эмитенттің орташа капитализациясына қарайтын болсақ, бұл көрсеткіш керісінше, аса жоғары болып көрінеді. Қазақстандық акциялар нарығының даму тарихы осы нарықтар арасында ең қысқа екендігіне қарамастан, қаралған елдердің көпшілігінің осыған ұқсас параметрлерінен асып түседі. Өтімділіктің негізгі – бұл ең алдымен сатылатын активтің тартымдылығы.

Мақаламызды қорытындылай кетсек, соңғы жылдардағы биржадағы маңызды көрсеткіштер бойынша сауда көлемінің артуы байқалғанымен өтімділік деңгейі барлық қаржылық құралдар бойынша біркелкі таралмаған, отандық акциялар нарығының жеткілікті деңгейде дамымағанымен сипатталады. Бірақ, жоғарыда келтірілген суреттер мен кестелердегі мәліметтерге қарасақ, отандық акция нарығының потенциалы әлі де толығымен ашылмағанын байқауға болады. Бұл процессті Қазақстанның қор нарығы дамыған елдердің қор нарықтарымен салыстырғанда, қаржы ресурстарын экономиканың салалары арасында қайта бөлуге толық көлемде ықпал етпейтіндігімен және инвесторларды бағалы қағаздар мен олардың эмитенттері туралы сапалы ақпаратпен жеткілікті қамтамасыз етпейтіндігімен байланыстыруға болады. Қазақстанның қор нарығы және еліміздің ірі брокерлік компаниялары тек өз мүдделері аясында қызмет атқарып қана қоймай акциялар нарығын дамыту үшін бірлесіп жұмыс атқаратын болса қарастырылған мәселелер толыққанды шешіlmесе де, отандық акция нарығы жағдайы жақсы нәтижеге жетуіне өзекті себеп болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қаржы энциклопедиясы
2. Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы ҚР 1995 жылғы 31 тамыздағы N 2444 Заңы
3. KASE ресми сайты, 2019-2021 жылғы баспасөз мәлімдемелері
URL: https://kase.kz/kz/press_releases/
4. Халықаралық ақпараттық агенттік «DKNews», Рынок иностранных валют показывает положительную статистику, 09.08.2021ж. URL: <https://dknews.kz/ru/finansy/195609-rynok-inostrannyh-valyut-pokazyvaet-polozhitelnuyu>
5. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ресми сайты <http://www.nationalbank.kz>
6. This Financial System Stability Assessment on the Republic of Kazakhstan «Financial sector risks and resilience in Kazakhstan: Banking Sector» //Publication Services PO Box 92780 Washington, IMF Country Report No. 14/258 p.73

ӘОЖ 541.124

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бекожанова С.Б., бастауыш сынып мұғалімі
№27 орта мектеп – гимназиясы, Талдықорған қаласы

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың жолдары және функционалдық сауаттылық дағдыларын жетілдіру жолдары, білім беру саласында қолданылып жүрген әдіс-тәсілдердің тиімділігі жайлы баяндалады.

Тірек сөздер: *Сыни тұрғыдан ойлау, стратегия, жаңа әдіс-тәсілдер, функционалдық сауаттылық.*

В статье описаны способы формирования функциональной грамотности учащихся начальных классов, способы совершенствования навыков функциональной грамотности, эффективность методов, применяемых в сфере образования.

Ключевые слова: *критическое мышление, стратегия, новые методы, функциональная грамотность.*

The article describes ways of forming functional literacy of elementary school students, ways of improving functional literacy skills, and the effectiveness of methods used in the field of education.

Keywords: *Critical thinking, strategy, new methods, functional literacy.*

Қазіргі әлемдік білім беру кеңістігінде халықаралық стандарт талаптарына сәйкес оқыту үдерісінің орталық тұлғасы оқыту пәні болып табылады және субъектінің алған білімінің түпкі нәтижесі құзыреттілік ретінде айқындалуы өзектілігін арттырады. Оқушылардың білім сапасын арттыру мәселесін негіздей отырып, «білім беру жүйесінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыруды көздейді. Функционалдық сауаттылық дегеніміз не? Функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынас жасауы, оған бейімделуі және жылдам жұмыс істеуі. Функционалдық сауаттылық – оқу, түсіну, құрастыру және қарапайым арифметиканы орындау сияқты негізгі сауаттылыққа қарағанда адамның қалыпты жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін білім, білік және дағды деңгейі, белгілі бір мәдени ортада адамның өмір сүруіне қажетті минимум деп саналатын қоғамдық қатынастар жүйесі.

Функционалды сауатты адам — бұл әлемге бағдарланған және әлеуметтік құндылықтарға, үміттер мен мүдделерге сәйкес әрекет ететін адам.

Функционалды құзыретті тұлғаның негізгі сипаттамалары: бұл адамдар арасында қалай өмір сүру керектігін білетін және белгілі бір қасиеттер мен негізгі құзыреттерге ие тәуелсіз тұлға.

Функционалдық сауаттылықтың мазмұны:

Пәндік білім, білім, дағды негізінде бастауыш мектеп пәндері арқылы функционалдық сауаттылықты қалыптастыру және дамыту процесі ақыл-ой қабілеттерін қалыптастыру негізінде жүзеге асырылады.

Білім берудің бастапқы кезеңінде талдау, жинақтау, салыстыру, жалпылау, жіктеу, қорытындылау, жүйелеу, теріске шығару, шектеу сияқты логикалық әдістердің көмегімен әрбір баланың ақыл-ой қабілетін дамыту маңызды болып табылады.

Логикалық деңгейдегі тапсырмалар бастауыш мектепте функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға көмектеседі.

Логикалық тапсырмалардың мысалдары:

1. Деңгей – білім. Тізім жасаңыз, ерекшеленіз, айтыңыз, көрсетіңіз, атаңыз;
2. Деңгей – түсіну. Түсіндіріңіз, белгілерді анықтаңыз, басқаша тұжырымдаңыз;
3. Деңгей – қолдану. Қолдану, бейнелеу, шешу;
4. Деңгей – талдау. Айырмашылықтарды талдау, тексеру, эксперимент, жүйелеу, салыстыру, анықтау;
5. Деңгей – синтез. Құрыңыз, дизайн ойлап табыңыз, жоспар құрыңыз (қайта айту);
6. Деңгей – бағалау. Аргументтерді келтіріңіз, көзқарасыңызды қорғаңыз, дәлелденіз, болжаңыз;

Ең жоғары деңгей - бұл баға. Бастауыш сынып мұғалімінің алдында үлкен міндеттер тұр: баланың дамуы. Ойлаудың дамуы дегеніміз не? Көрнекі-тиімдіден абстрактілі-логикалыққа аудару: сөйлеуді, аналитикалық және синтетикалық қабілеттерді, есте сақтау және зейінді дамыту.

Функционалдық сауаттылықтың негізгі дағдылары оқу сауаттылығы болып табылады. Қазіргі қоғамда ақпаратпен жұмыс істей білу (ең алдымен оқумен) табысқа жетудің қажетті шартына айналады.

Функционалды сауаттылықтың негізгі дағдылары — оқу сауаттылығы. Қазіргі қоғамда ақпаратпен жұмыс істеу қабілеті (ең алдымен оқу) сәттіліктің алғышартына айналады.

Оқу санасын дамытуға, әсіресе, білім берудің бірінші кезеңінде барынша көңіл бөлінуі керек. Саналы оқу адамның өзін-өзі дамытуының негізі болып табылады — дұрыс оқыған адам мәтінді түсінеді, оның мазмұны туралы ойланады, өз ойын оңай жеткізеді, еркін сөйлеседі. Оқу сауаттылығының жоғары деңгейі оқушының келесі білім деңгейінде одан әрі оқуға дайындығын көрсетеді. Кейбір оқушыларға көркем және ақпараттық мәтіндердің хабарламаларын түсіну және бағалау үшін ешқандай көмекке мұқтаж емес. Сауаттылық — адамның ана тілінде жазуды және оқуды меңгеру дәрежесі.

Оқу сауаттылығын қалыптастырудың ерекшеліктері:

1. Оқу дағдыларын қалыптастыру. Ол негізделеді:

- Сөздерді дұрыс оқи білу;
- Мәтіннің мағынасын түсіну;
- Мәнерлеп оқу;

2. Оқу техникасын меңгеру.

Оқырмандардың қызығушылықтарын қалыптастыру.

Мақсаты: бастауыш сынып оқушыларына қажетті дағдыларды толық игеруге жағдай жасау, кез-келген мәтінмен жұмыс істеу кезіндегі оқу әрекеті:

1. Мәтіннен ақпаратты табу және шығару;
2. Ақпаратты біріктіру және түсіндіру;
3. Мәтіннің мазмұнын түсіну және бағалауы.

Өз сабақтарымда бастауыш сынып оқушыларына жалпы білім берудің ең ұтымды тәсілі ретінде Блум таксомониясын басшылыққа аламын. Блум таксомониясының 6 түрлі ережесі кез келген мәтінмен жұмыс жасауды үйретудің ең ұтымды тәсілдері ретінде тәжірибеде дәлелденіп жүр. Бір қызығы, осы Блум таксономиясындағы танымдық үдерісінің ең қарапайымнан бастап күрделіге біртіндеп өту барысында мәтінмен жұмыс жасату арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға болады. Мәселен, ғылыми-танымдық және публистикалық мәтіндерден өзіне қажетті мәліметті табуды және оны берілген үлгіге (кестеге, сызбаға т.б.) сай өңдеп, жүйелейді. Көркем шығармада суреттелген оқиға, кейіпкерлер іс-әрекеті мен қарым қатынасының нақты өмірмен байланысын көрсетеді. Мәтін туралы ауызша және жазбаша пікір білдіреді.

Әдеби кейіпкерге, туысқандарына, достарына хат, құттықтау жазуды, көркем шығармадан алған әсерін жазбаша түрде (8-10 сөйлем) орындайды. Ауызша, жазбаша сөйлеуде мақал-мәтелдерді орынды қолданылады. Сөйлегенде, жазғанда көркем сөз, шешендік сөз үлгілерін қолданылады. Тақырыбы бір-біріне үндес шығармалардың кейіпкерлерін, оқиғаларын салыстыру, көркем шығармада суреттелген оқиға, кейіпкерлер іс-әрекеті мен қарым - қатынасының нақты өмірмен байланысын көрсету, қарым - қатынас сферасы бастауыш сынып оқушысының мұғаліммен, сыныптастарымен, басқа балалармен ынтымақтасуға жеке белсендік танытуына ықпал ету. Адамдармен диалог құруды әңгімелесудің ерекше формасы ретінде қалыпты мінез - құлық танытуды қажет етіп, диалог мақсатын ұғынуы қажет. Мектепте оқу еңбегін, қоғамдық тәртіпті сақтау, табиғатқа қатынасты, даулы жағдайды мәдениетті шеше білу қарым- қатынас нормаларын игеруі керек. Әңгімелеу жағдайына бағдары бар: әңгімелесуші сөзін тыңдай алады, әңгімелесушінің коммуникативті еміренуін түсіне алады, әңгімелесуде өзгенің реакциясын бағалай алады, сөзін дұрыс құра біледі, қажетінше өзгертіп, түзете алады. Әртүрлі топтардың әрекетіне (ұйымдастырады, орындайды, сынайды, топтың позициясы жақтап сөйлейді, бақылай) кірісе алады, ым- ишыра, белгіні диалогке түскенде, сабақ барысындағы пікірталаста көрсете біледі. Кебір жағдайларды анықтау үшін сұрақ қоя алады, тыңдай отырып, қарым- қатынасқа түсуіне, өз түсінгенін тексере алады. Автор шығармасын сынай алады, автордың негізгі ойын, идеясын түсініп, өзге шығармалармен ұқсастығын анықтайды, ойды өрбітеді, қарама-қайшылықты анықтайды, кемшіліктерді көреді. Сыныптастарымен шағын топтардың жұмыстарын сараптай алады. Хат, құттықтау, хабарландыру жаза алады. Біріккен іс- әрекетте өзі үшін, өзге үшін жауапкершілік алады. Білімді игеру әрекеті сферасы арқылы Оқушы өзін - өзі реттеу мен өз іс – әрекетін ұйымдастыру тәсілдерін меңгерген, оқу әрекеті тек өзіне қатысты екенін түсінеді, өзін- өзі ұйымдастыру қабілеті келесі функционалдық әрекетінде байқалады:

1. Дене жаттығуларын жұмыс қабілетін жақсарту, зейінін шоғырландыру, ой – еңбегі арқылы, сөз, дене шаршауын басуда қолдану.

2. Әңгімеге тарта алады, әңгімені көзқарасымен, ым - ишрасымен, сұрақтарымен қолдай алады.

3. Өз жұмыс орнын, уақытын ұйымдастыра алады.

4. Оқу - әрекетінде белсенділік танытады, өздігінен пікір, байлам жасайды, түсінбеген тақырыптарды анықтауға талпынады, оқу әрекетінің құралдары мен тәсілдерін біледі, қажет болған жағдайда көмек сұрай алады.

5. Есте сақтаудың рационалды тәсілдерін біледі.

Оқудың мұғалім анықтаған мақсаттарын өз бетімен түсінеді, ал мақсат келесі жұмыстарда анықталады:

1. Мұғалімнің басшылығы, сыныптастарымен бірге оқу жағдаятын талдай алады, өз мүмкіндіктерін бағалау мен ондағы мәселелерді көре алады.

2. Біліміндегі кемшіліктерді өздігінен түсінеді, жаңа міндеттерді шеше алады.

3. Сыныптастарымен бірге сызбаға қажетті сұрақты, жетімсіз немесе қажет амалдың мақсат міндетін түсінеді, өздігінен оқу тапсырмасы мақсатын анықтай алады.

4. Мұғалім басшылығымен әртүрлі оқу мақсаттарының ара- қатынасын топтық жұмыста анықтайды, талдайды.

Қорытындылай келе, білім сапасын арттыру жұмыстарының тиімділігі ең алдымен мұғалімнің өзіне байланысты екендігін атап өткім келеді, оның міндеті оқу іс-әрекетін ұйымдастырушы бола отырып, осы процестің қызықтыратын және қызықты қатысушысы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Н.Ә.Назарбаев. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты.// Ана тілі газеті. № 5, 2-8 ақпан, 2012 ж.

2. Бастауыш сынып №10 2013ж «Сын тұрғысынан ойлау технологиясын ана тілі сабақтарында пайдаланып оқушылардың шығармашылығын арттыру» Ә.Рысбаева

3. Бастауыш сынып №7 2014ж «Бүгінгі білім, ертеңгі байлық» Б.Смагулова

4. Ұстаз №1 2013ж «Қазақ тілі сабақтарында жаңа технологиялық әдіс-тәсілдер арқылы оқушылардың сауаттылықтарын арттыру» Батырмайрова А.С

5. Дамыта оқыту технологиялары. Б.А.Тұрғынбаева

ӘОЖ 640.4

ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ САЛАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАР МЕН ОЛАРДЫ ЕНГІЗУДЕГІ КЕДЕРГІЛЕР

Беркінбаева Е.Е., оқытушы-дәріскер,

Алтынбекова Д., 3-курс студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai2007@mail.ru

Бұл мақалада қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарының қызметіне инновациялық өнімдер мен процестерді енгізуге және дамытуға кедергі келтіретін негізгі факторлар мен проблемалар қарастырылған, осы тақырыпты шешудің негізгі жолдары анықталған. Инновацияларды енгізу, ең алдымен, дұрыс тәсілді іздеуге тұрарлық кәсіпорынның қызметіне тікелей әсер ететін факторлармен байланысты. Бұл жаңашылдықтарды енгізу кезінде проблемалардың туындауын болдырмайды, мысалы: өнімді енгізу қажеттілігін түсінбеу, мемлекеттік қолдау қажеттілігі, жаңа технологиялар ретінде ескілерін беру және тағы басқалар. Шешім жолдарын талдау және іздеу – бұл зерттеудің ғана басты мақсаты емес, сонымен қатар қонақжайлылық кәсіпорындарының қызметі үшін мақсат пен мотивация болып саналады. Мақалада инновацияларды енгізу барысына әсер ететін кедергілер мен проблемалардың негізгі топтары көрсетілген, инновациялық өнімнің үздіксіз енуі үшін нарықтағы өнімдерге

сұраныс тұрғысынан әр кәсіпорынның қызметін қалыпқа келтіру керек деген қорытындылар жасалған.

Тірек сөздер: қонақжайлылық саласы, инновация, кедергілер, енгізу жолдары, шешу жолдары.

В данной статье рассмотрены основные факторы и проблемы, препятствующие внедрению и развитию инновационных продуктов и процессов в деятельности предприятий индустрии гостеприимства, определены основные пути решения данной темы. Внедрение инноваций связано, прежде всего, с факторами, непосредственно влияющими на деятельность предприятия, при которых стоит искать правильный подход. Это позволяет избежать возникновения проблем при внедрении нововведений, таких как: непонимание необходимости внедрения продукта, необходимость государственной поддержки, передача старых как новых технологий и многое другое. Анализ и поиск путей решения считается не только главной целью исследования, но и целью и мотивацией деятельности предприятий гостеприимства. В статье отражены основные группы барьеров и проблем, влияющих на ход внедрения инноваций, сделаны выводы о том, что для непрерывного внедрения инновационной продукции необходимо нормализовать деятельность каждого предприятия с точки зрения спроса на продукцию на рынке.

Ключевые слова: сфера гостеприимства, инновации, барьеры, пути внедрения, пути решения.

This article examines the main factors and problems that hinder the introduction and development of innovative products and processes in the activities of enterprises of the hospitality industry, identifies the main ways to solve this topic. The introduction of innovations is primarily associated with factors that directly affect the activity of the enterprise, in which it is worth looking for the right approach. This avoids problems with the introduction of innovations, such as: misunderstanding of the need to introduce a product, the need for state support, the transfer of old as new technologies, and much more. Analysis and search for solutions is considered not only the main purpose of the study, but also the purpose and motivation of the activities of hospitality enterprises. The article reflects the main groups of barriers and problems affecting the course of innovation, concludes that for the continuous introduction of innovative products, it is necessary to normalize the activities of each enterprise in terms of demand for products on the market.

Keywords: hospitality, innovations, barriers, ways of implementation, solutions.

Қонақ үй индустриясына инновацияларды енгізу мәселесі қонақжайлылықтың барлық саласын дамытуда өте маңызды мәселе, өйткені дәл осы инновациялық процестер есебінен кәсіпорын туралы жалпы түсінік қалыптасады.

Қазақстандағы қонақ үй бизнесі әлі де өзінің дамуы мен жетілу жолының басында тұр, ал қонақ үй қызметтеріне деген сұраныс толық қанағаттандырылмаған күйінде қалып отыр, қызмет көрсету кәсіпорындары клиенттің назары үшін күресу қажеттілігіне тап болуда. Нарықтың үнемі өзгеріп отыратын жағдайларына сәйкес, кез келген қонақ үй кәсіпорны толыққанды қатысушы ретінде инновациялық процестердің бастамашысы бола отырып, оларды жетілдіруге мәжбүр. Сондықтан таңдалған тақырып өзекті, өйткені кәсіпорындардың дамуы жаңашылдықтарды ендірумен тікелей байланысты.

В.П.Баранчеевтің пікірі бойынша: «Инновация – бұл оған деген қажеттілікті сезіну, инновациялық даму стратегиясын таңдау, оны іздеу және сатып алу, рутинизация, яғни технологияға және оның мәдениетіне ену, пайдалану, құзыреттілікті арттыру және пайда табу нәтижесінде пайда болған жаңашылдық» [1].

Шаруашылық жүргізуші субъектілер инновациясы туралы қазақстандық зерттеушілердің де өз пікірі бар. Мәселен, С.Б.Әбдіғаппаровтың айтуынша, инновация дегеніміз ғылыми тұрғыдан қарастырылған идеяларды кәсіпорындардың зерттеуі,

даярлауы және ендіруі процестерінен тұратын жалпы қоғамның өмі сүру деңгейін арттыруға бағытталған процедура [2]. Ал Н.А.Барлыбаева нарықта қызмет етуші әрбір кәсіпорынның табысын құраушы – инновациялық жағынан белсенді қатысушылардың айрықша қабілеттері деп санайды [3].

Осы пайымдауларды талдау кезінде әр түрлі факторлар қандай да бір дәрежеде инновациялық өнімдерді енгізуге және ілгерілетуге әсер етуі мүмкін деген қорытынды жасауға болады, бұл инновация процесінде олардың дамуына және тұтастай алғанда кәсіпорындардың дамуына кедергі келтіреді. Мұның бәрін мәселені шешу және инновацияларды енгізудегі негізгі кедергілерді зерттеу арқылы болдырмауға болады.

Инновацияларды енгізу мәселесі қазіргі уақытта өзекті болғандықтан, бұл мәселе қай салаларда көбірек көрінетінін қарастыру маңызды, бұл әдетте:

- 1) қонақжайлылық саласындағы кәсіпорынның материалдық-техникалық базасы;
- 2) ілеспе және қосымша қызметтердің ассортименті.

Материалдық-техникалық база кәсіпорындардың жұмыс істеу құрылғысымен тікелей байланысты, ал ассортимент – бұл бұрын белгісіз, бірақ болашақта клиенттер мен пайданың үлкен ағынын тартуға мүмкіндік беретін жаңа нәрсені енгізу арқылы белгілі бір қызметтерге сұранысты арттыру мүмкіндігі.

Іске асыру жолындағы инновациялық процестер макро- және микроортадан келетін әртүрлі кедергілерге тап болуы мүмкін.

Микроорта – бұл ұйымның өзі және ол тікелей өзара әрекеттесе алатын (серіктестер, бәсекелестер) қоршаған ортасы. Макроорта – сыртқы факторлар (мемлекет экономикасы, заңнама, нарық) [4].

Қонақжайлылық индустриясына инновацияларды енгізу жолындағы кедергілер мен проблемалардың негізгі топтарын бөліп көрсету қажет. Қазақстан Республикасының кәсіпорындарындағы инновациялық қызметті қиындататын факторларға кеден, экономикалық жағдай, нарық жағдайы, тауарларға/қызметтерге сұраныс, өндірістік процестердің артта қалуы, клиенттер мен кәсіпорындардың өндірістік күштерінің жетіспеушілігі жатады.

Мәселенің негізгі аспектілерін қарастыру маңызды (1-кесте) [5].

Кесте 1

Қонақжайлылық индустриясындағы инновациялық қызметті қиындататын факторлар

Проблема	Проблеманың сипаттамасы
1) Кеден	Жеткізу мерзімі инновациялық қызметтің нәтижелерін арттырады, шекарадан өту кезінде ешқандай жеңілдіктер жоқ. Бұл қазақстандық кәсіпорындардың шетелдік серіктестерімен өзара әрекеттесуіне теріс әсер етеді.
2) нормативтік құжаттар мен заңдық кедергілер	Кәсіпорында өзекті жаңашылдықтарды пайдалану мүмкін емес, өйткені олар әлі де әртүрлі нормативтер мен ережелерде сипатталмаған, сондықтан сипатталмаған нәрсені пайдалануға жиі тыйым салынады. Мәселен, инновация өзінің қолданылуын таба алады, яғни инновацияға айналады, тек уәкілетті органдар оны пайдалануға рұқсат бергеннен кейін, бұл ұзақ уақыт алуы мүмкін.
3) мемлекеттік сатып алу жүйесі	Қызмет көрсету саласындағы мемлекеттік кәсіпорындарда инновациялық өнімдердің көпшілігі бастапқыда аналогтарға қарағанда қымбатырақ, өйткені ғылыми зерттеулердің бағасы құнына кіреді, көптеген инновациялық сатушылар қонақжайлылық саласындағы мемлекеттік кәсіпорындармен жұмыс істеуден бас тартады.
4) ескі технологияларды жаңасының орнына беру	4) заңнама көптеген инноваторларды мүлдем жаңа технологияларды әзірлеуге емес, ескілерін жетілдіруге, тұжырымдамалық жаңаларын беруге мәжбүр етеді, өйткені бұл аз уақытты қажет етеді, сондықтан инновацияны нарыққа шығармау қаупі аз болады

5) несиелер бойынша жоғары ставкалар	Көбінесе инновациялық өнімді әзірлеу ғылыми зерттеулерге, конструкторлық әзірлемелерге, сынақтарға және т.б. жоғары шығындарды талап етеді. Сондықтан сыртқы несиелік ұйымдардан қаражат тарту қажет, бірақ Қазақстанда несие ставкалары өте жоғары, кәсіпорындар жоғары ставкалармен несие алуға тәуекел етпейді, өйткені жаңа жоғары технологиялық инновациялар тым қауіпті.
--------------------------------------	--

Осылайша, 1-кестенің деректерін талдай отырып, барлық мәселелерді шартты түрде екі негізгі топқа біріктіруге болады:

- экономикалық (меншікті қаражаттың жетіспеушілігі, мемлекет тарапынан қаржылық қолдаудың жеткіліксіздігі, инновациялардың елеулі құны, жаңа өнімдерге төлем қабілеттілігінің төмендігі, жоғары экономикалық тәуекел және инновацияларды өтеудің ұзақ мерзімдері);
- өндірістік (қызметтерге сұраныс, кәсіпорын мен нарықтың инфрақұрылымы, жеткізу және логистика мәселелері).

Өндірістік және экономикалық проблемалар белгілі бір дәрежеде кәсіпорындардың құрылымына әсер етеді және инновацияларды енгізуге кедергі келтіреді. Жаңашылдықтар мен қызметтер тұтастай алғанда кәсіпорын саласының қаржылық жағдайына, клиенттердің сұранысына, қонақ үйдің нарықтағы жағдайына байланысты. Осы топтардың құрылымы мен логистикасын қалыпқа келтіре отырып, мұндай қиындықтармен және проблемалармен инновациялар енді өз қызметін бастамайды деп айтуға болады.

Қонақжайлылық саласындағы инновациялық қызметті ынталандырудың жақсы тәсілі – қонақжайлылық индустриясын дамыту және оның инновациялық белсенділігін арттыру мүддесі үшін ұйымдарды инвесторлармен (олар, әдетте, жаңашылдықтар мен инновациялар шығаратын ұйымдар, сондай-ақ олардың таралуына ықпал ететін инновациялық инфрақұрылым) қамтамасыз ете алатын инновациялық жиынтықтар (кластерлер) құру [6].

Осы мәселені талдай отырып, қазіргі уақытта мемлекеттің қонақжайлылық саласының қызметіне тек инвестор ретінде ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін дамыту мен арттыруда серіктес ретінде қатысуы маңызды деп айтуға болады.

Қазақстандық қонақжайлылық кәсіпорындарының төмен инновациялық даму проблемасы кеңес заманының басқару стилімен – бизнестің әкімшілік түрінде – байланысты деп болжауға болады. Мұнда ұйым бастықтар мен бағыныштылардың қатаң иерархиясы құрылған, әркім тек өз ісімен айналысуы керек және міндетті болатын стиль. Мұндай жүйеде жаңа нәрсені енгізуге тек бастықтар ғана құқылы, қызметкер тарапынан бастамашылық қабылданбайды. Түсінікті болу үшін басқа елдегі басқару құрылымын салыстырайық. Мысалы, Жапонияда бәрі басқаша дамыған. Ондағы ұйым – бұл біртұтас отбасы, онда оның әрбір мүшесі тек өзі үшін ғана емес, сонымен бірге бүкіл кәсіпорынның тиімділігі үшін де ұмтылады. Қазақстаннан айырмашылығы, мұнда ұйымды басқаруға шығармашылық қатысу құпталады және ынталандырылады. Персонал құрамындағы әрбір қызметкер, ол ұйымда қандай лауазымға ие болғанына қарамастан, инновацияларды дамытуға және енгізуге барлық мүмкін күш-жігерін салады. Осылайша, қазақстандық қонақжайлылық кәсіпорындарының артта қалуы ең алдымен ғылыми-техникалық прогреске байланысты деп айтуға болады.

Басқару құрылымын салыстыру өте маңызды. Сондықтан, инновациялық өнімдердің Қазақстанның қонақ үй қызметтері нарығына тезірек және проблемасыз енуі үшін тек елде ғана емес, сонымен қатар инновацияларды ескермей-ақ әр кәсіпорынның қызметін қалыпқа келтіру керек. Кәсіпорын қонақтарға өз қызметтерін жақсы көрсетіп жатқан сәтте инновациялық процестер өндіріске өздері-ақ «ене береді».

Осы тақырыпты зерттеу барысында қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарының қызметіне инновациялық өнімдер мен процестерді енгізуге кедергі келтіретін әртүрлі

факторлар зерттелді. Негізгі фактор – бұл жаңа нәрсені көруден қорқу емес, мемлекеттің қаржылық қолдауының болмауы. Мұның бәрін кәсіпорынның қызметіне енгізілген осындай өнімдер мен қызметтерді әзірлеу арқылы болдырмауға болады, олар оны дамудың жаңа деңгейіне көтере алады және нарықта жетекші орынға ие болуға мүмкіндік береді. Бұл инновациялар мен жаңа шешімдер кәсіпорын басшыларына қонақүйлердің жұмысын анықтайтын қызметтерге сұранысты арттыруға көмектеседі. Бірақ ешбір жағдайда нарықтың жай-күйі мен елдің мемлекеттік саясаты туралы ұмытпау керек, себебі қонақжайлылық индустриясының кәсіпорындарына да, басқа салалардың кәсіпорындарына да инновацияларды енгізудің одан әрі мүмкіндіктерін елдің басқару құрылымы анықтайды. Мемлекет кәсіпорындардағы инновацияларды басқару процесіне қатысу дәрежесін әрдайым анықтай бермейді, бірақ оның қатысуынсыз кейде бір нәрсені енгізу қиынға соғады.

Осылайша, инновацияларды енгізу, ең алдымен, қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарының өндірістік және экономикалық факторларына байланысты деп айтуға болады. Инновацияларға дұрыс көзқарас оларды еш қиындықсыз енгізуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Глаголева Л. Э. Повышение конкурентоспособности гостиничных услуг. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 2015. – 81с.
2. Абдыгаппарова С.Б. Инновационный потенциал Казахстана: механизмы активизации. – Алматы: Экономика, 2009. –158 с.
3. Барлыбаева Н.А. Национальная инновационная система Казахстана: перспективы и механизм развития. – Алматы, 2006.
4. Янкевич В. С., Безрукова Н. Л. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме: российский и международный опыт- М.: Финансы и статистика, 2005 – 415с.
5. Савкиной Р. В. Проблемы развития индустрии гостеприимства в России: Сб. науч. тр. М- во торговли Рос. Федерации. Моск. гос. ун-т коммерции, Ин-т ресторан.- гостинич. бизнеса и туризма- М.,2006. – 76с.
6. Скобкин С. С. Повышение эффективности деятельности предприятий гостиничного хозяйства – М., 2007 – 173с.

УДК 314.7

МИГРАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Бровко Н.А., доктор экономических наук, профессор,

Горелкина А.С., Горелкин Н.Ю., аспиранты

Кыргызско-Российский Славянский университет имени Б. Н. Ельцина

E-mail: nbrovko@list.ru

В статье рассматривается проблема поиска оптимальных моделей интеграции мигрантов как одна из наиболее сложных составляющих миграционной политики. Обсуждаются проблемы интеграции и реинтеграции временных трудовых мигрантов. Освещаются практические аспекты интеграционных процессов в странах ЕАЭС. Подчеркивается, что для национального рынка труда Кыргызстана трудовая миграция способствует проявлению целого ряда негативных последствий.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, экономическое развитие, экономический союз, демографические изменения, международная миграция.

Мақалада көші-қон саясатының ең күрделі құрамдас бөліктерінің бірі ретінде мигранттарды біріктірудің оңтайлы үлгілерін табу мәселесі қарастырылған. Уақытша еңбек мигранттарын біріктіру және реинтеграциялау мәселелері талқыланады. ЕАЭО елдеріндегі интеграциялық үдерістердің практикалық аспектілері көрсетілген. Қырғызстанның ұлттық еңбек нарығы үшін еңбек көші-қоны бірқатар келеңсіз салдарлардың пайда болуына ықпал ететіні атап өтілді.

Тірек сөздер: миграция, еңбек миграциясы, экономикалық даму, экономикалық одақ, демографиялық өзгерістер, халықаралық миграция.

The article deals with the problem of finding optimal models for the integration of migrants as one of the most difficult components of migration policy. The problems of integration and reintegration of temporary labor migrants are discussed. The practical aspects of integration processes in the EAEU countries are highlighted. It is emphasized that for the national labor market of Kyrgyzstan, labor migration contributes to the manifestation of a number of negative consequences.

Keywords: migration, labor migration, economic development, economic union, demographic changes, international migration.

Среди новых «миграционных вызовов, с которыми сталкивается современный мир, пожалуй, самым острым вопросом является интеграция мигрантов. Об этом говорят недавние столкновения между мигрантами и коренными жителями во многих странах мира. Это также подтверждают данные социологических опросов жителей больших городов, в которых фиксируется рост недовольства коренных жителей присутствием мигрантов. Об этом же свидетельствует повышение роли неформальных интеграционных практик мигрантов посредством социальных сетей в условиях отсутствия внятной официальной государственной политики в области интеграции мигрантов.» [1].

Многие из тех государств, которые в течение десятилетий реализовывали разные модели интеграции мигрантов, сталкиваются в последнее время с нарастанием антииммиграционных настроений, поскольку общество в них так и не сумело адаптироваться к прежним волнам иммигрантов» [1]. Это говорит о том, «что на фоне объективно возрастающих масштабов международной миграции, снижается интеграционный потенциал принимающих обществ, а поиск оптимальных моделей интеграции мигрантов становится наиболее сложной составляющей миграционной политики» [2].

Особое место «занимает вопрос об интеграции временных трудовых мигрантов. Зачастую считается, что в их отношении применим лишь термин «адаптация», под которым понимается процесс приспособления человека к новым для него условиям жизни и труда. В нашем представлении, адаптация является одной из форм более широкого понятия интеграции. С адаптации начинается интеграция. На адаптации интеграция может остановиться, а может пойти дальше» [3].

На самом высоком международном уровне признано, что «интеграция зависит от множества факторов, включая умение общаться на местном языке, доступ к рынку труда и занятости, знание моральных устоев принимающего общества...» [4]. Для трудового мигранта «эти факторы «сработают» в том случае, если он сам понимает необходимость адаптации и интеграции в принимающей его, пусть временно, стране.

Обычно интеграция мигрантов является прерогативой и предметом забот принимающих стран. Однако для категории временных, возвратных мигрантов, которые приезжают в страну назначения с целью трудоустройства интеграция в принимающей стране также является залогом успешного, эффективного пребывания и дальнейшего возвращения на родину. Помимо самих мигрантов и принимающего общества, есть еще одна заинтересованная сторона – государства происхождения мигрантов.

Наиболее очевидный интерес стран происхождения мигрантов заключается в получении денежных переводов отправляемых на родину, которые в ряде «малых» стран

Евразийской миграционной системы составляют значительную часть ВВП: в Молдове – 2 млрд долл., или 24,6% ВВП, в Кыргызстане – 2,2 млрд долл., или 31,4% ВВП, в Таджикистане – почти 4 млрд долл., или 51,9% ВВП, и это самый высокий показатель в мире (2013 г., данные Всемирного банка) [6].

Кроме того, «трудовая миграция по определению подразумевает возвращение мигрантов в страну выезда, и государства происхождения не могут оставаться безучастными к тому, как происходит реинтеграция вернувшихся мигрантов [6]. Если «удачный экономический и социальный опыт жизни за рубежом может стать стимулом для быстрой и эффективной реинтеграции в стране происхождения, то неудачный миграционный опыт может не только вынудить мигрантов вернуться на родину, но и препятствовать реинтеграции» [7].

Как известно, «экономическая интеграция трудовых мигрантов в принимающей стране означает, прежде всего, легальное трудоустройство с учетом имеющейся квалификации и обеспечение трудовых прав мигрантов. Если этого нет, происходит деквалификация работников и соответственно трудности в нахождении работы после возвращения на родину.

Таким образом, «имеет смысл рассматривать интеграцию мигрантов в принимающей стране не как двусторонний процесс (мигранты и принимающее общество) и даже не как трехсторонний процесс (мигранты, принимающее общество и принимающее государство), а как четырехсторонний процесс (мигранты, принимающее общество, принимающее государство и государство происхождения). Это имеет практический смысл» [8].

Страны происхождения могут участвовать в содействии процессам интеграции их работников в принимающих странах, обеспечивая потенциальным мигрантам предотъездную подготовку: профессиональное обучение, обучение языку, знакомство с законодательством страны назначения. Кроме того, «следует учитывать, что и на политическом уровне все более активная позиция стран происхождения в вопросах управления миграционными процессами направлена главным образом на обеспечение прав их граждан, находящихся в других государствах: обеспечение условий для их достойного труда в экономике принимающих государств, преодоление дискриминации на рынке труда, их социальную защиту со стороны государства, сокращение рисков незаконного трудоустройства. А ведь обеспечение прав – это и есть важная составляющая интеграции мигрантов» [9].

Таким образом, «ответ на вопрос о том, хотят ли страны происхождения, чтобы их граждане активно интегрировались в странах трудоустройства, неоднозначен. С одной стороны, как было указано выше, есть их объективная заинтересованность в успешной интеграции временных трудовых мигрантов на рынке труда принимающей страны. Но с другой стороны, в странах происхождения есть понимание того, что чем более успешно происходит интеграция их временных трудовых мигрантов в другой стране, тем больше вероятность того, что они скорректируют свои миграционные планы в пользу постоянной эмиграции и соответственно тем меньше шансов, что они вернутся на родину, если работы и достойного заработка для них там по-прежнему нет.

Международная экономическая интеграция – это объективный социально-экономический процесс, приводящий к формированию единого экономического пространства и глобальной интернационализации мирового пространства [2]. На микроуровне этот процесс идет через взаимодействие капиталов отдельных хозяйственных субъектов (предприятий, фирм) близлежащих стран путем формирования системы экономических соглашений между ними, создания филиалов за границей. На межгосударственном уровне интеграция происходит на основе формирования экономических объединений государств и согласования национальных политик» [1].

Цель интеграции – «повышение уровня экономического развития стран:

1) Использование преимуществ экономики масштаба. Обеспечить расширение размеров рынка, сокращение транзакционных издержек и извлечения других преимуществ на основе теории экономики масштаба. Цели увеличения региональных масштабов особенно четко выражены у интеграционных группировок Центральной Америки и Африки.

2) Создание благоприятной внешнеполитической среды. Важнейшей целью большинства интеграционных объединений является укрепление взаимопонимания и сотрудничества участвующих стран в политической, военной, социальной, культурной и других неэкономических областях. Страны Юго-Восточной Азии и Ближнего Востока, создавая интеграционные объединения, ясно ставили перед собой именно эту цель.

3) Решение задач торговой политики. Региональная интеграция нередко рассматривается как способ укрепить переговорные позиции участвующих стран в рамках многосторонних торговых переговоров в ВТО. Считается, что согласованные выступления от лица блока стран более весомы и ведут к более желательным последствиям в области торговой политики. Более того, региональные блоки позволяют создать более стабильную и предсказуемую среду для взаимной торговли, чем многосторонние торговые переговоры, интересы участников которых очень сильно разнятся. Интеграционные объединения в Северной Америке, Латинской Америке и Юго-Восточной Азии возлагают особые надежды на коллективные усилия в рамках многосторонних торговых переговоров.

4) Содействие структурной перестройке экономики. Подключение стран, создающих рыночную экономику или осуществляющих глубокие экономические реформы, к региональным торговым соглашениям стран с более высоким уровнем рыночного развития рассматривается как важнейший канал передачи рыночного опыта, гарантия неизменности избранного курса на рынок. Такие цели преследовали многие западноевропейские страны, подключаясь в той или иной форме к ЕС.

5) Поддержка молодых отраслей национальной промышленности. Даже если интеграционное объединение не предусматривает дискриминационных мер против третьих стран, оно нередко рассматривается, как способ поддержать местных производителей, для которых возникает более широкий региональный рынок. Такие протекционистские настроения превалировали в странах Латинской Америки и в странах Африки к югу от Сахары, особенно в 60-70-е годы» [10].

Что касается вопросов изучения интеграции ЕАЭС, то они были отображены в англоязычной экономической литературе. В частности, на страницах *World Customs Journal*» [5]. Отмечается, что «Евразийский Экономический Союз способствует процессу интеграции, который вызван культурной и географической близостью этих стран.

Динамика денежных переводов «трудовых мигрантов зависит от внешних шоков. Так, девальвация российского рубля в 2015–2016 годах повлияла на сокращение объемов денежных переводов отечественных трудовых мигрантов. По данным НБ КР, за 2015 год, объем чистого притока текущих трансфертов снизился по сравнению с аналогичным показателем 2014 года на 25,2 процентных пункта и составил 1,6 млрд долл. (или 28 % от ВВП страны)» [11].

Значительные колебания валютного курса рубля сказались на снижении экономической активности в Кыргызстане и способствовали уменьшению денежных доходов населения.

В последние годы ситуация стабилизировалась. В 2017 году размер денежных переводов в страну достиг 2 млрд 150 млн долларов, что превысило доходную часть бюджета.

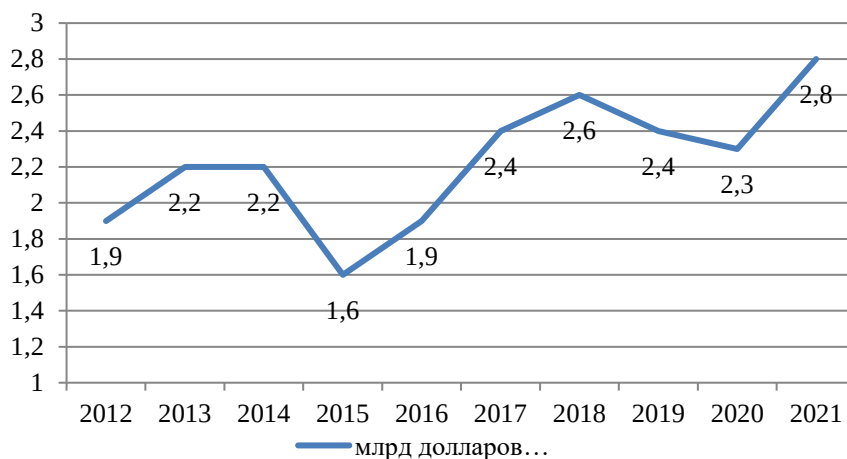

Диаграмма 1. Денежные переводы из России в Кыргызстан: 2012-2021 [11]

За 2020 год из России в Кыргызстан перевели \$2,3 млрд. Это на \$34 млн меньше, чем в 2019 году. Такие данные приводит Национальный банк Кыргызстана. (диаграмма 1).

Учитывая, что внутренний валовый продукт (ВВП) республики по итогам минувшего года составил около \$7 млрд, переводы трудовых мигрантов обеспечили одну треть ВВП.

Нами была изучена тема переводов трудовых мигрантов, на рис. 2 показано сколько денег перевели трудовые мигранты из России за последние 10 лет, а также сколько в среднем отправляет на родину один кыргызстанец, работающий в РФ.

98% всех денежных переводов физических лиц из-за рубежа в Кыргызстан в 2020 году были из России. Удивительно, что несмотря на коронавирус и связанные с ним проблемы с передвижением между Кыргызстаном и РФ, денежные переводы в 2020 году остались практически на уровне 2019-го.

В 2020 году в России было зарегистрировано более 700 тыс. трудовых мигрантов из Кыргызстана, в то время как в 2019-м - более 1 млн. Несмотря на то, что количество кыргызстанцев в РФ за год сократилось почти на 300 тыс., переводы трудовых мигрантов практически не снизились. Это говорит о том, что выходцы из Кыргызстана в 2020 году стали больше зарабатывать.

Несмотря на ковидные ограничения, за 2021 год из России в Кыргызстан перевели \$2,8 млрд это на 22% больше чем в предыдущем году.

В 2020 году один зарегистрированный в России трудовой мигрант из Кыргызстана перевел на родину в среднем \$3,2 тыс., а в 2019-м - \$2,2 тыс.

Средний трудовой мигрант ежегодно высылает на родину внушительную по кыргызским меркам сумму. На ноябрь 2020 года средняя зарплата до вычета налогов в Кыргызстане составила 17,6 тыс. сомов (\$208 по нынешнему курсу). То есть за год средний житель республики может заработать около \$2,5 тыс., а на руки он получит и того меньше.

Учитывая суммы денежных переводов, получается, что кыргызстанцы, трудящиеся в России, зарабатывают в несколько раз больше, чем средний житель, работающий у себя на родине. Вероятнее всего, это основная причина, почему практически каждый шестой кыргызстанец трудится в России.

Доля денежных переводов к ВВП страны оценивается свыше 30 %, что обуславливает значительную зависимость экономики от поступлений трудовых мигрантов. Получаемые домашними хозяйствами денежные ресурсы, служат основой для формирования уровня и качества жизни семей трудовых мигрантов.

Подводя итог, в целом, трудовая миграция в Кыргызстане рассматривается как положительный фактор. Однако для национального рынка труда трудовая миграция

способствует проявлению целого ряда негативных последствий. Кыргызстан покидает наиболее квалифицированная рабочая сила. Также наблюдается снижение уровня образовательной и профессиональной подготовки занятого населения, в результате, чего трудовой потенциал республики претерпевает серьезные количественные и качественные изменения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Jacobson D., Deckard N.D. Surveying the landscape of integration: Muslim immi-grants in the United Kingdom and France // *Democracy and Security*. 2014. Vol. 10. No. 2. P. 113-131.
2. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Вып. 5: Стадии миграционного процесса. Приложение к журналу «Миграция в России». М., 2015., - С. 160.
3. Мониторинг интеграционных процессов в ЕАЭС ведется ИСНИ ФНИСЦРАН с 2015 г. Руководитель проекта -Г.И. Осадчая.
4. Мукомель В.И. Политика интеграции мигрантов в России: вызовы, потенциал, риски. Рабочая тетрадь. Российский совет по международным делам (РСМД). – М.: Спецкнига, 2013. URL: <http://www.slideshare.net/RussianCouncil/ss-16968643> (дата обращения 23.07.2022)
5. История создания и развития ЕАЭС: от ЕврАзЭС через ТС и ЕЭП [Электронный ресурс] // URL: <https://www.rctest.ru/news/istoriya-sozdaniya-i-razvitiya-eaes-ot-evrazes-cherez-ts-i-eep.html> (дата обращения 23.07.2022)
6. Саакян П.А. Тенденции и перспективы развития ЕЭП в условиях евразийской интеграции // Финансовый университет. 2013
7. Тутов Л.А. Опыт междисциплинарного взаимодействия: обзор итогов ежегодной научной конференции новой экономической ассоциации «Междисциплинарные исследования экономики и общества» // Вестник Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. 2014. № 2.
8. ООН (2006). Международная миграция и развитие. Доклад Генерального секретаря 18 мая 2006. URL: http://www.un.org/esa/population/migration/hld/Text/Report_of_theSG_June06_Russian.pdf (дата обращения 23.07.2022)
9. Кумсков Г.В. Международная миграция как фактор социально-экономического развития / Г.В. Кумсков, Д.А. Беспалов. Бишкек, 2013. С. 45-46.
10. Ионцев В Ивахнюк И. (2013) Модели интеграции мигрантов в современной России, CARIM-East RR 2013/12, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2013. URL: http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-RR-2013-12_RU.pdf (дата обращения 23.07.2022)
11. Кыргызстан в цифрах: стат. сб. / Нацстатком КР. Бишкек, 2021

ӨОЖ 33

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ТЕКСІЗДІК ПЕН КЕДЕЙЛІКТІ АЗАЙТУҒА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЫҚПАЛЫН БАҒАЛАУ

Даулиева Г.Р., э.ғ.к., профессор м.а.,

Сағынбай Ә.Ғ., 1 курс докторанты

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: Galiya.Daulieva@kaznu.kz , sagynbayasel@gmail.com

Кедейлік пен теңсіздікті азайту стратегияларын әзірлеу бүкіл әлем бойынша тұрақты даму саясатының басты басымдығы болып табылады. Қазіргі таңда экономикалық теңсіздік пен кедейлік мәселесі Қазақстандағы ең өткір мәселелердің бірі болып отыр. Себебі, 2022 жылдың қаңтар айындағы халықтың жаппай наразылығы Қазақстанның кедейлік шегі әлемдегі ең төменгі көрсеткіштердің бірі екеніне көзімізді жеткізді. Президент Қ.Тоқаевтың 2022 жылдың қаңтарында КРМГ деректеріне сүйене

отырып айтқан мәліметтеріне тоқталсақ, ересек халықтың 96,6%-ы «орта тап» анықтамасына жатпайды, яғни бұл дегеніміз, Қазақстандағы орта тап өкілдері небәрі 3% аспайды, қазіргі таңда халықтың көпшілігі кедейлік шегінен төмен немесе сол шекке жақын деңгейде өмір сүруде. Ал ең таң қалдыратыны, ұлттық табыстың 55%-ы, Қазақстанның әл-ауқатының жартысынан астамы небәрі 162 адамның еншісінде болып отыр. Еліміздегі бұндай үлкен теңсіздік, халықтың табысының төмендігі, кедейліктің жоғары деңгейі бұл мақаланы жазудың алғышарттары болып табылады. Осы уақытқа дейінгі кедейшілік пен теңсіздікпен күресу шаралары белгісіз нәтижелерді көрсетіп келді. Бұл шараларға шетелдік көмек бағдарламалары, микроқаржыландыру және меншік құқықтарын ілгерілету және пирамиданың төменгі жағындағы бастамалар, мемлекеттік әлеуметтік көмек және т.б. кірді. Бұл бастамалар өте кедейшілікке айтарлықтай әсер етпеді және шын мәнінде кейбір қосымша проблемаларды тудыруы да мүмкін. Сондықтан біз Қазақстанда елдің инклюзивті әл-ауқатын ШОБ үшін инклюзивті бизнес-модельдермен дамыту керек екеніне сенімдіміз және жанама түрде бұл әдістер кедейлік пен теңсіздік проблемасын шешуде жақсы нәтижелер көрсете алатыны сөзсіз. Сонымен қатар, Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды жұмыспен қамтамасыз ету үшін «Қазақстан халқына» қоғамдық қоры арқылы әлеуметтік кәсіпкерлік бойынша арнайы жобаларды жүзеге асырамыз.

Тірек сөздер: кедейлік, теңсіздік, шағын және орта кәсіпкерлік, инклюзивті әл-ауқат, инклюзивті бизнес үлгілер

Разработка стратегий по сокращению бедности и неравенства является главным приоритетом политики устойчивого развития во всем мире. В настоящее время проблема экономического неравенства и бедности является одной из самых острых проблем в Казахстане. Все потому, что массовый протест народа в январе 2022 года заставил нас осознать, что черта бедности в Казахстане – один из самых низких показателей в мире. Если ориентироваться на информацию, данную Президентом К.Токаевым в январе 2022 г. на основе данных KPMG, 96,6% взрослого населения не относится к определению «средний класс», а значит, представители среднего класса в Казахстане не превышает всего 3%, и в настоящее время большинство населения находится за чертой бедности или живет на уровне, близком к этому порогу. И самое удивительное, что всего 162 человека владеют 55% национального дохода, более половины благосостояния Казахстана. Столь большое неравенство, низкие доходы населения, высокий уровень бедности в нашей стране являются предпосылками для написания данной статьи. До сих пор меры по борьбе с бедностью и неравенством давали неопределенные результаты. Эти меры включали программы иностранной помощи, микрофинансирование и поощрение прав собственности, а также низкоуровневые инициативы, государственную социальную помощь и многое другое. Эти инициативы не оказали существенного влияния на крайнюю бедность и даже могут создать некоторые дополнительные проблемы. Поэтому мы убеждены, что инклюзивное благосостояние страны должно развиваться в Казахстане с инклюзивными бизнес-моделями для МСП, и косвенно эти методы определенно могут показать хорошие результаты в решении проблемы бедности и неравенства. Кроме того, мы реализуем специальные проекты по социальному предпринимательству через общественный фонд «Қазақстан халқына» для обеспечения занятости людей с особыми потребностями.

Ключевые слова: бедность, неравенство, малое и среднее предпринимательство, инклюзивное благосостояние, инклюзивные бизнес-модели.

The development of strategies to reduce poverty and inequality is a top priority for sustainable development policies around the world. Currently, the problem of economic inequality and poverty is one of the most acute problems in Kazakhstan. This is because the mass protest of the people in January 2022 made us realize that the poverty line in Kazakhstan is one of the lowest in the world. Based on the information given by President K. Tokayev in January 2022 based on KPMG

data, 96.6% of the adult population does not belong to the definition of “middle class”, which means that representatives of the middle class in Kazakhstan do not exceed only 3%, and currently, the majority of the population is below the poverty line or lives close to it. And the most amazing thing is that only 162 people own 55% of the national income, more than half of Kazakhstan's wealth. Such great inequality, low incomes of the population, high levels of poverty in our country are the prerequisites for writing this article. So far, measures to combat poverty and inequality have produced uncertain results. These measures included foreign aid programs, microfinance and property rights promotion, as well as low-level initiatives, government social assistance, and more. These initiatives have not had a significant impact on extreme poverty and may even create some additional problems. Therefore, we are convinced that the inclusive welfare of the country should be developed in Kazakhstan with inclusive business models for SMEs, and indirectly these methods can definitely show good results in addressing the problem of poverty and inequality. In addition, we are implementing special projects on social entrepreneurship through the public fund "Kazakhstan Khalkyna" to provide employment for people with special needs.

Keywords: poverty, inequality, small and medium business, inclusive welfare, inclusive business models.

Инклюзивті әл-ауқат – бұл қоғамда әділ бөлінген және барлығына мүмкіндіктер туғызатын экономикалық өсу (ЭБДҰ анықтамасы), яғни бұл барлық азаматтардың, ең алдымен әлеуметтік кедейлердің қоғамға қатысу дәрежесін арттыру процесі.

Әлемдегі қазіргі көрініске назар аударсақ, 2020 жылдан бастап адамдардың әл-ауқатына пандемия және онымен байланысты экономикалық дағдарыс, мемлекеттердің ақша-несие және әлеуметтік саясаты, сондай-ақ геосаяси жағдайдың нашарлауы айтарлықтай әсер етті. Кедейлікті азайту экономика мен қаржыдан бастап менеджмент пен кәсіпкерлікке дейінгі әртүрлі әлеуметтік ғылымдардағы зерттеушілер үшін барған сайын басты тақырып болып келеді (Ahlin and Jiang 2008; Chen, Chang and Bruton, 2017; Dollar, and Kraay, 2002; Dollar, Kleineberg, and Kraay 2016; Sutter, Bruton, and Chen 2019). Бұл төтенше кедейліктің ауырлығына және кедейшілікке қарсы шаралардың аралас нәтижелеріне байланысты (Easterly 2006). Бұл шараларға шетелдік көмек бағдарламалары, микроқаржыландыру және меншік құқығын ілгерілету және пирамиданың төменгі жағындағы бастамалар кіреді (Alvarez, Barney, and Newman 2015). Бұл бастамалар төтенше кедейлікке аз әсер етті және шын мәнінде кейбір қосымша проблемаларды тудыруы мүмкін (Easterly 2006; Roodman 2012).

Дегенмен, соңғы жылдары зерттеушілер экономикалық өсуді және оның кәсіпкерлік және жаңа технологиялар мен жаңа әдістерді дамыту арқылы кедейлікті азайтумен байланысын зерттей бастады (Ahlstrom 2014, 2015; Bloom et al. 2013; Bloom, Draca, and Van Reenen 2016; McCloskey 2017). Бұл, өз кезегінде, дәстүрлі түрде қаржылық көмекке және кедейлікті азайтудың басқа да негізгі шараларына бағытталған кедейлікті зерттеудің қазіргі теориясына қарсы келетін кедейлікті азайтудың жаңа тәсілдерін тудырды (Easterly 2002; Sachs 2003; Whitacre, Meadowcroft және Gallardo 2019). Сауда саясаты мен жаһанданудан (Pearce 2005; Bergh, Mirkina, and Nilsson 2016; Bhagwati and Srinivasan 2002; Dollar and Kraay 2004) құқықтық және институционалдық реформаға (Rodrik, Subramanian, and Trebbi 2004) дейін жетекшілікке дейінгі зерттеулер (Bloom et al. 2013) төтенше кедейшілікпен күресу және экономикалық өсуді ынталандырудағы көптеген негізгі факторларды түсінуде айтарлықтай жетістіктерге жетуде (Tomizawa, Zhao, Bassellier және Ahlstrom, 2019).

Сондай-ақ қазақстандық зерттеушілер экономикалық стратификация мен табыс теңсіздігінің қалыптасуының жалпы заңдылықтарын негіздей алды (Б. М. Мұхамедиев, С.М. Куница, Т. В. Кудашева 2016). Сондай-ақ, теңсіздік пен экономикалық өсу арасындағы байланысты бағалауға сәйкес, экономикалық өсу мен сауданың ашықтығы кірістерді бөлудегі теңсіздікті және абсолютті кедейлік деңгейін төмендетуге ықпал етеді, ал тікелей шетелдік инвестициялардың өсуі керісінше, олардың өсуіне әкеледі (Мұхамедиев Б.М.,

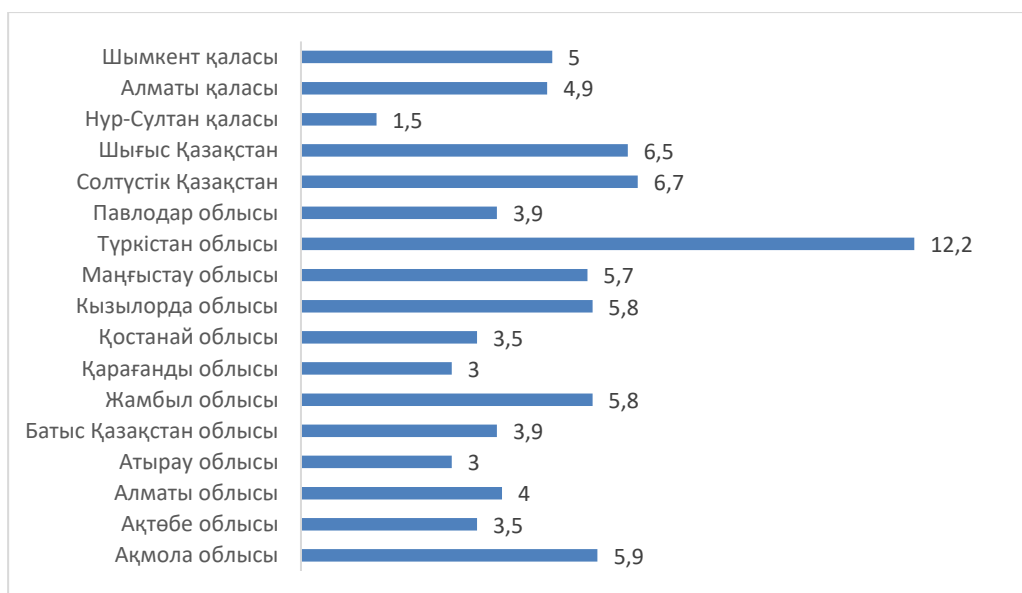
Какижанова Т.И., Кудашева Т.В.) сонымен бірге нақты табыстың өсуі Қазақстан экономикасының дамуына кері әсерін тигізеді деген қорытындыларға келді (К.Туркебаева, М.Бектурганова, О. Сабден, Г. Даулиева, Г. Кенжегулова 2022).

Заманауи зерттеушілер кәсіпкерлік бүкіл әлем бойынша кедейшілікті шешудің маңызды бөлігі бола алатынын көбірек мойындап келеді (Alvarez, Barney, and Newman 2019; Bruton, Ketchen, and Ireland 2019). Қазақстанда шағын және орта бизнес экономикалық дамудың ең маңызды секторы болып табылады. Кәсіпкерлікті қолдау шараларын дамытудағы мемлекеттің негізгі міндеті мен қызметі маңызды басымдық болып табылады (Д.Б.Шымырбек, Е.А.Вечкинзова, 2020). Бұл ретте елімізде ШОБ-ты дамытудың мемлекеттік шаралар жүйесін айқындайтын негізгі құжаттар мемлекеттік бағдарламалар болып табылады, мысалы: «Бизнестің жол картасы – 2025» кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 24 желтоқсандағы № 968); «Еңбек» Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадағы № 746).

Әдістер мен материалдар

Ұлттық экономика бюросының есептік деректері бойынша 2021 жылы еліміздегі табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 5,3 % немесе 1 миллион 619 мың адамды құрады.

Қазақстандағы кедейшілік ауқымы аймақтарға байланысты өзгереді (1-сурет), бұл негізінен аймақтар арасындағы табыс деңгейлеріндегі айырмашылықтар мен теңсіздіктерді көрсетеді. Сонымен қатар, жалақы деңгейінде айтарлықтай айырмашылық бар. Бір қызығы, жоғары экономикалық көрсеткіштер халықтың аз қамтылғандар жағдайына оң әсер ете бермейді. Мысалы, Алматы облысы елдегі жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімі ең жоғары облыстардың бірі болғанымен, кедейлердің үлесі де жоғары. Сонымен қатар, әртүрлі аймақтар тұрғындарының ақшалай кірістерінде айтарлықтай айырмашылық бар. Халықтың 46,2 %, әсіресе ауылдық жерлердегі кедейлер құрайтын Маңғыстау облысында өндіруші өнеркәсіптегі орташа номиналды жалақы ауыл шаруашылығына қарағанда 8,5 % жоғары. Шамасы, экономикалық өсу өз алдына қаржы ресурстарын қайта бөлудің тиімді жүйесі болмаған жағдайда адамдардың материалдық жағдайының жақсаруына кепілдік бермейді.

1-сурет. 2021 жылғы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі
Ескерту: Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша автор құрастырған

Өңірлер жағдайында өмір ең қымбат Маңғыстау облысында. Онда ең жоғары күнкөріс деңгейі 40,1 мың теңге болып белгіленді. Нұрсұлтанда да 39,1 мың теңгені құрайтын ең төменгі күнкөріс деңгейі де сәйкесінше жоғары. Мұнда кедейлік шегі де ең жоғары деңгейде белгіленген, өйткені анықтамасы бойынша ол ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70% құрайды.

Кесте 1

Мемлекеттен әлеуметтік көмек алушылардың саны мен 2020 және 2021 жылдары тағайындалған көмектің орташа айлық мөлшерінің салыстырмалы кестесі

Аймақ атауы	Мемлекеттен әлеуметтік көмек алушылардың саны		2020 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңдегі өсу қарқыны	Тағайындалған әлеуметтік көмектің орташа айлық мөлшері, теңге		2020 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңдегі өсу қарқыны
	2020 жыл	2021 жыл		2020 жыл	2021 жыл	
Қазақстан республикасы	571584	2177176	3,8%	4834	12188	2,5%
Ақмола облысы	12 371	43 607	3,5%	2 702,9	11 525,0	4,3%
Ақтөбе облысы	20 082	92 214	4,6 %	2 981,7	11 999,0	4%
Алматы облысы	58 768	274 378	4,7%	3 622,8	12 152,0	3,35%
Атырау облысы	10 949	39 856	3,6%	3 933,6	11 067,0	2,8%
Батыс Қазақстан облысы	16 815	58 605	3,5%	3 585,1	11 582,0	3,2%
Жамбыл облысы	74 517	193 968	2,6%	2 847,2	12 613,0	4,4%
Қарағанды облысы	10 967	61 644	5,6%	3 606,8	12 349,0	3,42%
Қостанай облысы	14 256	49 491	3,5%	3 291,2	10 873,0	3,3%
Қызылорда облысы	39 409	154 103	3,9%	3 833,3	13 756,0	3,6%
Маңғыстау облысы	9 761	54 045	5,5%	4 076,7	12 583,0	3,1%
Түркістан облысы	195 620	624 305	31,8%	7 419,9	11 714,0	1,6%
Павлодар облысы	6 977	44 017	6,3%	3 316,0	11 483,0	3,5%
Солтүстік Қазақстан	8 723	24 698	2,8%	3 013,6	10 916,0	3,6%
Шығыс Қазақстан	31 601	98 290	3,1%	3 974,4	11 929,0	3%
Нур-Сұлтан қ	4 601	41 988	9,12%	3 310,3	12 830,0	3,9%
Алматы қ	2 781	63 163	22,71%	4 333,2	12 535,0	2,9%
Шымкент қ	53 386	258 804	4,9%	3 941,5	12 968,0	3,3%

Ескерту: дереккөз бойынша автор құрастырған [5]

Айта кету керек, мемлекет тарапынан халықтың аз қамтылған топтарына берілетін көмектің орташа айлық көлемінің өсу үрдісі байқалады. Республикалық өсу қарқыны 3,8 пайызды құрады. Түркістан облыстар арасында бұл көрсеткіштің өсу қарқыны бойынша көшбасшы болды – алушылар саны 2021 жылы 624 305 адамға өсті (1 кестені қараңыз). Бұл аймақта табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі басқа аймақтарға қарағанда жоғары. Бұл аймақта халықтың көп шоғырлануымен байланысты.

Елдегі кедейшілік пен теңсіздікті төмендетуге бағытталған әлеуметтік бағдарламалардың өз мақсатына жеткен-жетпейтінін, қандай дәрежеде немесе қай жерде қол жеткізе алмайтынын анықтауға мүмкіндік беретін маңызды көрсеткіштер кедейшілік көрсеткіштері болып табылады (кедейлер үлесі, кедейшіліктің тереңдігі, кедейшіліктің ауырлығы) және теңсіздік (Джини индексі, коэффициенттік қорлар).

Джини коэффициенті - нарықтық экономикасы дамыған елдерде қолданылатын қоғамдағы табыстың біркелкі бөлінбеуінің статистикалық көрсеткіші. Қоғамдағы

табыстардың нақты бөлінуінің олардың мемлекет тұрғындары арасында абсолютті тең бөлінуінен ауытқуын көрсетеді.

Қаражат коэффициенті - (табысты саралау коэффициенті) әлеуметтік стратификация дәрежесін сипаттайды және ең жоғары табысы бар халықтың 10%-ы мен ең төменгі табысы бар халықтың 10%-ының ақшалай табыстарының орташа деңгейлерінің арақатынасы ретінде анықталады.

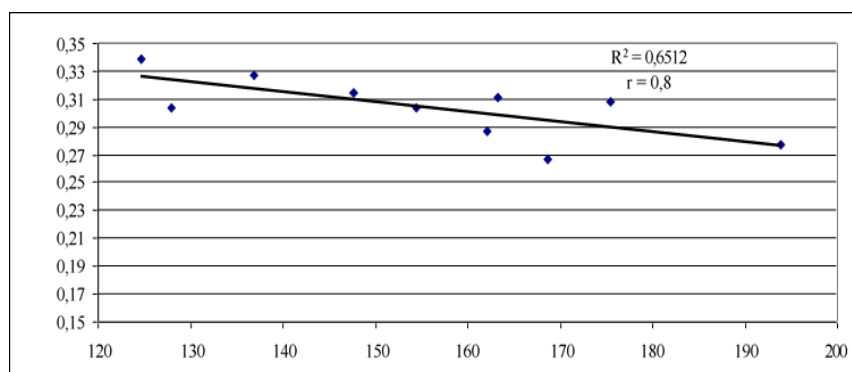
Ресми статистика мен үкіметтің есептерінен 2007-2020 жылдарға арналған елдегі теңсіздік деңгейінің төмендегені анық байқалады (қаралып отырған кезеңдегі Джини индексі 0,309-дан 0,289-ға дейін 1,07 есеге төмендеді). Ең көп 10% және ең аз ауқатты халықтың 10% табысының арақатынасын көрсететін қаражат коэффициентіне келетін болсақ, бұл көрсеткіш қарастырылып отырған кезеңде 1,78 есеге төмендеп, 2020 жылға 5,97 құрады.

Ең алдымен, Қазақстанның белгілі бір уақыт аралығындағы ЖІӨ динамикасын талдайтын болсақ, экономиканың қарқынды дамуы аясында табыстың сатып алу қабілетінің өсуімен түсіндіріледі, бұл мұнай мен металдар бағасының үздіксіз өсуіне байланысты (2017 жылға дейін). Төмендегі диаграмма табыстың сатып алу қабілеті (Тұтынуға пайдаланылған табыс пен өмір сүру құнының арақатынасы) мен табыс теңсіздігі деңгейі арасындағы байланысты көрсетеді (бұл жағдайда теңсіздік көрсеткіші ретінде Джини индексі алынды).

Бұл екі көрсеткіш арасындағы Пирсон корреляция коэффициенті $r = -0,8$, корреляция коэффициентінің өзіне сенімділік деңгейі 98%. Көрсеткіштер арасындағы байланысты көрсететін ең қарапайым сызықтық регрессияны құрастырсақ, онда R^2 (детерминация коэффициенті) 0,65 болады. Бұл табыстары азық-түлік қоржынынан төмен (өте кедей) кедейлер үлесінің өзгеруінің 65%-ын кірістердің сатып алу қабілетінің өзгеруімен түсіндіруге болатынын көрсетеді.

Пирсон корреляция коэффициенті (r-Пирсон) бір үлгідегі метрикалық шкалаларда өлшенетін екі айнымалылар арасындағы байланысты зерттеу үшін қолданылады. Ол екі айнымалының өзгергіштігінің қаншалықты пропорционалды екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Детерминация коэффициенті бір фактордың екінші фактормен байланысы арқылы қаншалықты өзгергіштікті тудыруы мүмкін екенін түсіндіру үшін қолданылады. Бұл өлшем 0,0-ден 1,0-ге дейінгі мән түрінде ұсынылады, мұндағы 1,0 мәні толық сәйкестікті көрсетеді, демек, болашақ болжамдар үшін өте сенімді модель болып табылады, ал 0,0 мәні модель деректерді дәл модельдей алмайтындығын көрсетеді.

2-сурет. Қазақстандағы табыстың теңсіздігі мен сатып алу қабілеті арасындағы байланыс (2010-2020 ж.), табыстың сатып алу қабілеті %

Ескерту: дереккөз бойынша автор құрастырған [5]

2010-2020 жылдардағы деректерге негізделген корреляциялық талдау негізінде, ең төменгі жалақы мен теңсіздік көрсеткіштері (Джини индексі және қорлар коэффициенті) арасында тығыз теріс тәуелділік дәрежесі, сондай-ақ мемлекеттен берілетін әлеуметтік көмектің орташа айлық мөлшеріне әлсіз теріс тәуелділік анықталды (2-кесте). Бұл мемлекеттің ең төменгі кепілдіктерінің, жалақының ең төменгі деңгейінің артуы елдегі

теңсіздіктің төмендеуіне әкеледі деген сөз. Бұл механизм теңсіздік деңгейін төмендету үшін мүмкін болатын механизмдердің бірі ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Кесте 2

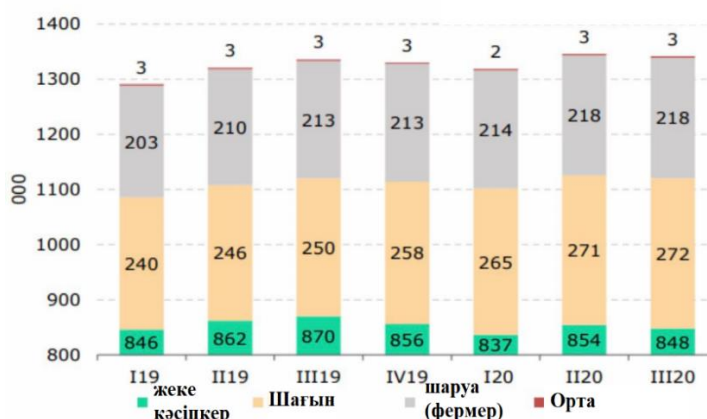
Атаулы әлеуметтік көмектің, ең төменгі жалақы және орташа айлық мөлшерінің көрсеткіштері арасындағы өзара байланыстардың корреляциялық кестесі

	Қор коэффициенті	Джини индексі	Ең төменгі жалақы	АЭК орташа мөлшері
Қор коэффициенті	1			
Джини индексі	0,99***	1		
Ең төменгі жалақы	-0,90***	-0,92***	1	
АЭК орташа мөлшері	-0,37***	-0,42***	0,51***	1
<i>Ескерту: дереккөз бойынша автор құрастырған [5]</i>				

Мемлекет елдің ең аз қамтылған азаматтарына қолдау көрсету және әлеуметтік кепілдіктерді, оның ішінде әлеуметтік көмек көрсету арқылы халықтың табысын арттыруда үлкен рөл атқарады. Бірақ бұл әдістер кедейшілікпен күресуде белгісіз әрі аз нәтижелерді көрсететіндіктен, біз еліміздегі кедейшілік пен теңсіздік мәселелерімен күресу үшін шағын және орта кәсіпкерлікке инклюзивті бизнес үлгілерін ұсынамыз.

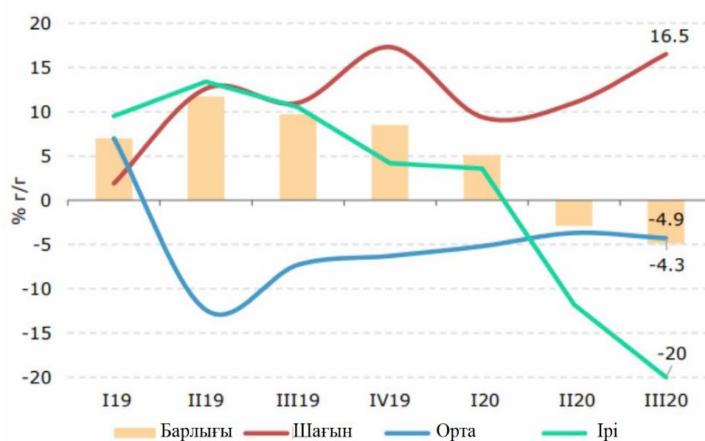
Қазақстан экономикасы жаңа дағдарысқа тап болғанымен, 2022 жылы ШОБ секторындағы кәсіпорындар санының қысқаруы әлі байқалмайды. Қыркүйек айының аяғында ШОБ субъектілерінің жалпы саны 1,3 млн. құрады, бұл жыл басындағы көрсеткіштен 0,8%-ға жоғары. Бұл еліміздегі кедейлік пен теңсіздікті азайту үшін шағын және орта кәсіпкерлікті жаңа инклюзивті бизнес үлгілерін құруға ынталандыруға біздің елімізде барлық мүмкіндік бар деген сөз.

Инклюзивті бизнес-модельдер сұраныс жағында тұтынушылар мен тұтынушылар ретінде, ал ұсыныс жағынан құн тізбегінің әртүрлі нүктелерінде қызметкерлер, өндірушілер және кәсіпкерлер ретінде табысы төмен адамдарды қамтиды. Олар бизнес пен табысы аз адамдар арасында өзара тиімділік үшін көпір салады. Инклюзивті бизнес-модельдердің артықшылықтары дереу пайда мен жоғары кірістерден асып түседі. Кәсіпорындар үшін бұл жаңа тұтынушыларды тартуды, жұмыс күшін кеңейтуді және жеткізу және жеткізу тізбегін нығайтуды қамтиды. Ал табысы төмен адамдар үшін олар негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру, тұрақты табысқа ие болу және жоғары өнімділікке қол жеткізуді қамтиды. Сонымен қатар, модельдерді қоршаған орта ресурстары тұрақты түрде пайдаланылатын етіп жасауға болады.

3-сурет. Шағын және орта бизнес санының өсуі
 Ескерту: дереккөз бойынша автор құрастырған [6]

Сондай-ақ биылғы жылы ірі кәсіпорындармен салыстырғанда шағын кәсіпорындар инвестициясының басым өсімі байқалады – 2020 жылдың 9 айында шағын кәсіпорындар инвестициясының үлесі барлық инвестициялардың 48%-ға дейін өсті, ал 2019 жылдың қорытындысы бойынша бұл үлес 41% болған еді. Шағын кәсіпорындар инвестицияларының үлесі барлық инвестициялардың жартысына жақындап келе жатқанын және ЖІӨ-нің 7%-дан асатынын ескерсек (2019 ж.), олар биылғы күрделі жылдың экономикалық көрсеткіштерінде маңызды рөл атқарады, әсіресе ірі кәсіпорындардағы инвестициялардың құлдырауы аясында.

4-сурет. Шағын бизнес инвестицияларының өсуі
 Ескерту: дереккөз бойынша автор құрастырған [6]

Сонымен қатар, шағын және орта бизнесті дамыту үшін мемлекет тарапынан түрлі субсидиялар мен жеңілдіктер берілуде. 2020 жылы пандемияның теріс әсерінен бизнесті мемлекеттік қолдаудың жоспарланған көлемі ағымдағы жылы өткен жылдардағы шамамен 0,4 триллион теңгеден Т2 триллионға жуық күрт өсті.

5-сурет. Кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары
 Ескерту: дереккөз бойынша автор құрастырған [6]

Кедейлік пен халық теңсіздігінің төмендеуін зерттейтін әртүрлі зерттеушілердің кәсіпкерлік бүкіл әлем бойынша кедейлікті шешудің маңызды бөлігі болуы мүмкін екенін мойындаулары күн сайын сайын артып келеді (Alvarez, Barney, and Newman 2015; Bruton, Ketchen, and Ireland 2013). Осы мақсатқа жету үшін осындай өміршең стратегияны іздеуде микро және шағын кәсіпорындарды ілгерілету араласудың маңызды басым бағыты болып саналады.

ШОБ секторы донорлық агенттіктердің, үкіметтік емес ұйымдардың, саясаткерлердің, даму аналитиктерінің және т.б. тарапынан үлкен қызығушылық тудырғаны сонша, олардың барлығы да дамуды ілгерілетуге мүдделі (Каридес, 2010). Мәселе кәсіпкерлік пен кедейлікті азайту арасындағы байланысты және өнімді кәсіпкерлікті қалай ынталандыруға болатынын жақсы түсіну болып табылады (Baumol et al., 2009b, 2009a; Si et al. 2015).

Шетелдік көмек және басқа да инфрақұрылымдық схемалар кедейлікті азайтуда өте тиімді екендігі көрсетілмегендіктен (Easterly 2002, 2013), кедейлікті азайту жөніндегі зерттеулердегі кәсіпкерліктің рөлі экономикадағы маңызды тақырыпқа айналды (Bruton, Ketchen, and Ireland 2013; Брутон және басқалар 2015; Саттер, Брутон және Чен 2019). Атап өтілгендей, кедейлікті шешудің жолы ретінде қарастырылатын басқа да кәсіпкерлік тақырыптар, соның ішінде «микроқаржыландыру», «краудфандинг», «бейресми фирма», «бейресми экономика», «әлеуметтік кәсіпкерлік», «пирамиданың түбі» және бұзушы инновациялар. кедейлік пен теңсіздік мәселесін шешу. Сондықтан инклюзивті бизнес-модель жағдайында теңсіздік пен кедейлікті азайту қазіргі әлемде зерттеушілердің басты тақырыбына айналуы тиіс.

Осы тұрғыда кәсіпкерлікті кедейшілікті азайту құралы ретінде қарастыруға болады. Өйткені кәсіпкерлік елімізде жаңа жұмыс орындарын ашуға, халықтың табысын арттыруға, өндіріс тиімділігін арттыруға және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жақсартуға жаңа инновацияларды енгізуге ықпал етеді. Соның нәтижесінде халықтың кедейлік шегінен төмен түсуіне ықпал етуде.

Бағалау жалпылама келесідей теориялық қорытындылар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді. 2021 жылы Қазақстандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, Ұлттық экономика бюросының мәліметі бойынша, 5,3% немесе 1 млн 619 мың адамды құрады, ал Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша бұл көрсеткіш әлдеқайда жоғары, яғни 12,4% құрайды.

Қазақстандағы кедейшіліктің ауқымы аймақтық деңгейде өзгереді, бұл негізінен аймақтар арасындағы табыс деңгейлеріндегі айырмашылықтар мен теңсіздіктерді көрсетеді. Сонымен қатар, жалақы деңгейінде айтарлықтай айырмашылық бар. Бір қызығы, жоғары экономикалық көрсеткіштер халықтың аз қамтылғандар жағдайына оң әсер ете бермейді. Сонымен қатар, әртүрлі аймақтар тұрғындарының ақшалай кірістерінде айтарлықтай айырмашылық бар.

2010-2020 жылдардағы деректерге негізделген корреляциялық талдау негізінде ең төменгі жалақы мен теңсіздік көрсеткіштері (Джини индексі және қорлар коэффициенті) арасында тығыз теріс байланыс, сондай-ақ мемлекеттен берілетін әлеуметтік көмектің орташа айлық мөлшерімен әлсіз теріс байланыс анықталды. Бұл мемлекеттің ең төменгі кепілдіктерінің, жалақының ең төменгі деңгейінің артуы елдегі теңсіздіктің төмендеуіне әкеледі деген сөз. Бұл механизм теңсіздік деңгейін төмендету үшін мүмкін болатын механизмдердің бірі ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Мемлекет елдің ең аз қамтылған азаматтарына әлеуметтік кепілдіктер, оның ішінде әлеуметтік көмек көрсету арқылы қолдау көрсетеді. Бірақ бұл әдістер кедейлік пен теңсіздікпен күресуде аса үлкен айқын нәтижелер көрсетіп жатқан жоқ, сол себепті біз Қазақстан аймақтарындағы кедейлік пен теңсіздікті инклюзивті әл-ауқат, яғни шағын және орта бизнес үшін инклюзивті бизнес үлгілері арқылы азайтуды ұсынамыз. Өйткені инклюзивті бизнес-модельдер бизнесті жүргізудің бірегей тәсілі болып табылады, онда барлық қатысушылар пайда көреді. Компаниялар үшін инклюзивті бизнес үлгілері өсу мүмкіндігі және бәсекелестік артықшылық болып табылады. Мемлекеттер үшін инклюзивті бизнес жалпы әлеуметтік-экономикалық өсу мен дамуға тиімді көзқарасты білдіреді. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды жұмыспен қамтамасыз ету үшін «Қазақстан халқына» қоғамдық қоры арқылы әлеуметтік кәсіпкерлік бойынша арнайы жобаларды жүзеге асырамыз. Ақырында, халық үшін инклюзивті бизнес-модельдер жақсы өмірдің, әлеуметтік интеграцияның, жұмыспен қамтудың және тұрақты өмір сүрудің көзі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // ҚР Президенті ҚЖ. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 1 қаңтар <http://www.akorda.kz>
2. Chen, J., A. Y. Chang, and G. D. Bruton. 2019. "Microfinance: Where are We Today and Where Should the Research Go in the Future?" *International Small Business Journal* 35 (7): 793–802. doi:10.1177/0266242617717380.
3. Sutter, C., G. D. Bruton, and J. Chen. 2019. "Entrepreneurship as A Solution to Extreme Poverty: A Review and Future Research Directions." *Journal of Business Venturing* 34 (1): 197–214. doi:10.1016/j.jbusvent.2018.06.003.
4. Easterly, W. 2020. *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done so Much Ill and so Little Good*. New York: Penguin Press.
5. Интернет-ресурс: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты. URL: <https://stat.gov.kz/>
6. Интернет-ресурс: Doing Business in Kazakhstan 2019 // сілтеме: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/SubnationalReports/DB19_KAZ-RUS_book.pdf

ӘОЖ 37

ҚАБІЛЕТТІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ТҮРЛЕРІ

Егімбай А.Б., бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі БББ білімгері,

Альменбетова Қ.Ж., п.ғ.к., оқытушы-дәріскер

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: bolatovna.alina@bk.ru, karla_almenbetova@mail.ru

Мақалада қабілет ұғымының шығу тарихы мен түрлеріне тоқталып, зерттеп, жалпы мәліметтер жинағын айтылған. Жалпы қабілет ұғымына жекеley анықтама беріп, түп тамырында не айтылғанын, қабілет жайлы ғалымдардың қандай зерттеулері мен бізге қалдырған мәліметтерін талдап көрсетілген. Қабілеттің жекеley адамға қандай ықпалы бар екендігін және айырмашылығы мен артықшылығы жайлы түсінік берілген. Қабілеттің негізгі түрлерін жекеley жіктеп, талдау жүргізіп, қабілет пен іс-әрекет арасындағы қарым-қатынас жайлы жалпылама мағлұмат берілді

Тірек сөздер: қабілет, қабілет түрлері, қабілет тарихы.

В статье делается акцент на истории возникновения и видах понятия способности, рассматривается его, даются общие сведения. Понятию общей способности дается отдельное определение, о чем говорится в корне, анализируются исследования ученых о способности и та информация, которую они нам оставили. Дается понимание влияния способности на отдельного человека, ее отличия и преимущества. Были отдельно классифицированы и проанализированы основные виды способности, даны общие сведения о связи между способностью и действием.

Ключевые слова: способность, виды способности, история способности.

The article focuses on the history and types of the concept of ability, examines it, and provides general information. The concept of general ability is given a separate definition, what is said at the root, what researches of scientists about ability and the information they have left for us are analyzed. An understanding of the influence of ability on an individual person and its differences and advantages is given. The main types of ability were separately classified and analyzed, and general information about the relationship between ability and action was given.

Keywords: ability, types of ability, history of ability.

Күнделікті қолданатын ауыз екі тілімізде «Қабілет» деген атауды жиі қолданамыз. Мысалы, мұғалім оқушысына мінездеме бере отырып, ол осы баланың қазақ тілі пәніне, қабілеті күшті екенін айтады. Мектепте оқушыларға көптеген, сан түрлі қоғамдық жұмыстар жүктеледі олардың кейбіреулері ұйымдастырушылық, екіншісінің музыка, үшіншісінің суретшілік қабілеті назарға алынып, бұған ерекше мән беріледі. Бұл мысалдар әр адамның әрекеттің бір түріне жарамдылығын көрсететін дара ерекшелігі болатын байқатады. Мұндай ерекшеліктер іс— әрекетті орындау барысында, әсіресе оның нәтижесінен өте жақсы көрініп отырады. Мәселен, біреу тапсырылған істі тез бітіріп тастайды және оны жоғары нәтижелі етіп орындайды. Ал екінші біреу өте баяу қимылдап, әрі істі сапасыз етіп орындайды. Бұл мысалда да бірінші адамның іске қабілеттілігі екіншіге қарағанда әлдеқайда жоғары екендігі көрініп тұр. Қандайда болмасын бірер нәрсеге қабілеті жоқ адам болмайды. Ол біреуде күшті, біреуде шамалы болып келуі мүмкін. Тәжірибе мен парасат адамдардың тең емес екенін дәлелдейді дегенде теңдік деп адамдардың қабілеттерінің теңдігі немесе дене күштері мен рухани қабілеттіктерінің бірдейлігін түсінеді.

Әрқандай іс-әрекетке байланысты адам қандай қызметті орындауы қажет және сол істің тиімді нәтижесін қамтамасыз етуге жәрдеп беретін сапаларға ие болуы тиіс. Мұндай дара психологиялық ерекшеліктер міндетті түрде бір жағынан өзіндік психикалық табиғатына ие болудан, екіншіден – іркімде өз алдына, қайталанбас көрінісінен **жеке адам қабілеті** деп аталады. Қабілет – бір адамның екіншісінен ажырататын дара психологиялық ерекшелік. Қабілет – барша тұлғаға тән болған ортақ сапа емес, кей адамға ғана дарыған қандайда бір не бірнеше іс – әрекетті табысты орындауға жарайтын өзара ептілік. Қабілет өз ішіне әртүрлі психофизикалық қызметтер мен психикалық процестерді ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғаның барша даму деңгейін қамтыған әрі олардың тәуелді күрделі бірігім. Адамның сыртқы білім, ептілік дағды әрекетінде көрінгенімен, қабілет табиғаты іс-әрекеттен бөлек.

Қабілет - жеке адамның оқшауланып тұратын құрылым емес. Ол адамның тұтас психикалық қалпындағы басқа қасиеттермен табиға бірлікте болады. Жеке адамның потенциалды күшін қаншалықты толық пайдаланатындығы жеке қабілетін дамытуы оның қасиеттерінің жиынтығына тәуелді болады. Қабілет мәселесі – жеке ерекшеліктер мәселесі. Оқыту әдістерін жақсы ұйымдастырған кезде оқушы бір салада басқа салаға қарағанда табысты және жылдам ілгерілейді. Әрине, оқудағы табыс оқушының қабілетімен ғана анықталмайды. Осы тұрғыдан алғанда оқытудың мазмұны мен әдістері, сонымен қатар оқушының пәнге деген көзқарасы бірінші кезектегі мәнге ие. Сондықтан оқудағы табыс пен сәтсіздік әрқашан оқушының қабілетінің сипаты туралы пайымдауға негіз бола бермейді.

Оқушыларда әлсіз қабілеттердің болуы мұғалімді мүмкіндігінше осы оқушылардың қабілеттерін осы салада дамыту қажеттілігінен босатпайды. Сонымен қатар, сол сияқты маңызды міндет бар - оның қабілеттерін өзі көрсететін салада толығымен дамыту. Қабілеттілерді оқытып, қабілеттілерді іріктеп, барлық мектеп оқушыларын ұмытпай, жан-жақты тәрбиелеу керек. Жалпы деңгей олардың дайындығы. Осыған байланысты олардың жұмысында оқушылардың белсенділігін осылайша арттыру үшін әртүрлі ұжымдық және жеке жұмыс әдістері қажет.

Қабілет және наным. Көптеген ғалымдар мен жазушылардың айтуынша адамның іс-әрекетіне әсіресе творчествосына оның нанымы із қалдырады. Мәселен, В.Г.Белинский талант құдыреті мен сиықырлығын жеке адамның наным және ақыл-ойымен байланыстырады. Сондай-ақ адамның идеялық бағытының сипаты, оның нанымына тұрақтылығы өмір іс-әрекетке деген қарым-қатынасқа, өзіне-өзі қоятын талапқа ықпалын тигізеді. Нанымы мықты адам мейлінше жинақы, талапкер және белсенді болады, осының бәрі қабілеттің көрініс беруіне емес, дамуына қажетті шарттар. Маңызды әлеуметтік талпыныстар адамның белсенділігін арттырады. Егер адам халқына қызмет етуді, адамзатты тым болмаса коллективін материалдық немесе рухани жағынан байыта түсуді мақсат тұтса, онда осы мақсат алдағы міндетті орындауға қажетті қуат береді. Керісінше,

идеялық талпынысы жоқ, күнделікті күйкі тіршілікпен немесе той даңғазалықпен өмір сүретін адам қоғамдық іске күш жұмсағысы келмейді, қабілетті дамытуға қажетті қуат пен белсенділік көрсете алмайды. Мұндай адам белгілі бір қызметте табысқа жетіп, қабілет танытқанымен ол қоғамдық мәнге ие болуға жеткіліксіз. Әлбетте, мұндай адам қызметтің қажетті объектісіне күшін сарқымайды. Өз қабілетін дамыту үшін тиісті белсенділік көрсетпейді, не бұларды өзінің жеке бастық мақсатына пайдаланады (өзін көрсетуге тырысу, мансапқорлық т.б.)

Сезім және қабілет. Іске деген сүйіспендік оған шын берілгендік – талант пен қабілеттің дамуы мен көрініс беруінің басты шарты. М.Горький: «талант дегеніміз – істі сүйе білу» деген еді. Дәл солай болмағанымен, бұл – шындық. Таңдап алған мамандыққа құлай берілу – қабілетті өрістетудің басты белгісі. Бұған өмірдің мәні творчествода деп түйген Қ.С.Станиславский мен (оның кітабы «Менің өнердегі өмірім» деп тегін айтылмаған) М.Горькийдің сөздері куә. «Суреткерге творчестволық жалын жан қиярлық қажет. Егер жалыны күшті болса, суреткер жан тебіренерлік, құмартарлық картинка жасайды, өйткені шығарма тек ақылмен байқағыштықтың ғана емес, жүрек жылуы мен іске шексіз берілуден тұрады». И.Е.Рипиннің сурет салуға құмарлығы соншама, тіпті қонақтармен бірге демалып отырғанда да қолынан қаламы түспейтін болған. Ол оң қолы семіп қалғанда суретті сол қолмен салуға көшкен. Іске беріле, құмарта қарау, әрекеттің әлеуметтік маңыздылығын, оның нәтижелерін, табиғатпен қоғамдық өмір құбылыстарының (адамның творчестволық ісінің объектісі ретінде) жеке адамға қалайша әсер етуінің күш қуатын түсіне білумен тығыз байланысып жатады. Эмоциялық әсерлену күші бір жағынан объектінің өзі де адамның сипаты мен қуаты алуан түрлі әсерге бөлейтіні белгілі. Айдың туғанын көргенде адамдардың көпшілігі көздеріне жас ала қояр ма екен, ал тамаша суретші Куиджи бұл көрініске ерекше шаттанып, жылап жіберген. Бұл жағдайда қабілет компоненттерінің бірі болып отырған суреткерге тән жіті көргіштік және көңіл күй эмоциялық әсер күшінің тереңдігімен, объекті және әрекетке берілгендікпен сол объектіге деген ынтықпен байланысты.

Қабілеттердің жеке адамға ықпалы. Адамның бүкіл тұрпаты оның қабілеттерінің дамуы мен жарыққа шығуына ықпал жасайды осы тұрғыдан дарындылықты жеке адамның рухани бейнесінің маңызды жағы ретінде бағалайды. Сонымен бірге қабілет және оның бар екендігін түсініп, мойындау адамның психологиялық бейнесінің қалыптасуына және оның іс-әрекет пен мінез-құлықта көрініс беруіне ықпал жасайды. Тіпті бейімділіктің алғашқы көріністерінің өзі адамның мінез-құлқымен қарым-қатынасында із қалдырады. Іс-әрекеттің белгілі саласына қызығушылықтан байқалатын бейімділік шындықтағы құбылысқа тұрақты назар аудару – адамның күшін бір жерге жинап, оны белгілі нысанға бағыттап отырады. Қабілеттерге көңіл аудара отырып, айналадағылар олардың дамуы үшін қажетті ішкі қасиеттер – жинақылық және ұйымшылдық, жұмысқа қабілеттілік, және еңбек сүйгіштік, кішіпейілділік және өзіне талап қою секілді мінездік сипаттарды қалыптастыруды ойластырмайды. Соның нәтижесінде адамның адамның мүмкіндіктері мен нақтылы ісінің арасында қабілеті мен мінез арасында, тіпті индивидтің талабы мен мүмкіндіктері арасында алшақтық туады. Кейде ата-ана балада жоқ бейімділік пен табиғи негізді дарытпақ болып, босқа әуреленеді. Қабілеттің дамуынады маңызды кезең-кедергілерді жеңе білу (мұндайлар адамға қолайсыз сыртқы жағдайлардан, нем мүше кемістігінен: сақау, соқыр, саңырау) және адамның өз көңіл ауған және бұған біршама ыңғайы бар істі меңгеру. Қабілеттің табиғи алғы шарттары белгілі бір талдағыштардың сыртқы әсерді сезінгіштігінен тұрады.

Қабілет пен іс-әрекет арасындағы қатынасты сөз ете отырып, егер адам іс-әрекетке байланысты талаптарды орындай алмаса, оның қабілетінің жетімсіздігін атап өткен жөн. Іс-әрекет адам қабілетін ұдайы дамыта бермейді, оның себебі – қабілет пен іс-әрекет арасында белгілі сәйкестіктің болмауы. Сондай-ақ мүмкін болар қабілеттер нақты іс-әрекеттің қандайда бір түрінде көріне бермейді, алайда белгілі әлеуметтік жағдайлардың өзгеруімен

қызмет желісіне қосылуы мүмкін. Нақты қабілеттер қатарына жалпы қызмет бабында іске асатындығы ғана емес, сонымен бірге дәл бір уақытта және нақты шақтағы әрекетке қажет болғандары да кіреді.

Адамның қабілеттерінің табиғаты осы күнге дейін ғалымдар арасында қызған ой-пікір таласын тудыруда. Солардың ішінде өз басымдылығын танытқан, тарихы Платоннан бермен қарай жалғасып келе жатқан қабілеттердің биологиялық негізді екендігі және нәсілдікке тәуелділігін дәріптейтін көзқарас. Бұл бойынша оқу мен тәрбие қабілеттердің пайда болу қарқынын өзгертуі ғана мүмкін, ал олардың көрініс беруі біріңғай емес. Қабілеттеріне байланысты нәсілдік идея Франц Галльдың «Френология» (phrenos-ақыл, logos-білім) деп аталатын психологиялық тағылымына дәріптеледі. Френологтар адамның психикалық ерекшеліктерін оның бас сүйегінің сыртқы формасымен ұштастыруға талпынды. Мұндағы тұжырым мәні: бас миының қабығы белгілі қабілеттерге мекен болған бірнеше орталықтардан құралады. Осыдан, мидың тиісті бөлігінің ауқым-көлемінен онда мекен алған қабілеттің даму деңгейі анықталатын көрінеді. Арнаулы зерттеулер негізінде әрқайсысы белгілі дара қабілетке сай келетін бас сүйегінің 27 учаскесі анықталып, картаға түсірілген.

Өмір бақылаулары мен арнайы зерттеулер қабілеттің табиға берілетінін қалтқысыз дәлелдеп отыр. Қабілеттердің тума берілмейтінін мойындаумен бірге психология белгілі іс-әрекетті табысты орындаудың шарты болатын ми құрылымының тума ерекшеліктеріне шек келтірмейді. Қабілеттер дамуының табиға негізі болған мидың құрылымы, сезім мүшелері мен қозғалыстардың анатомиялық-физиологиялық нәсілдік ерекшеліктері нышан деп аталады. Адам қабілетіндегі айырмашылық іс-әрекетінің нәтижесінен, яғни оның сәтті не сәтсіздігінен байқалады. Қызығушылық адамда объекті адамды жан жақты танып білуге ұмтылудан туындайды. Адам қабілетінің даралық ерекшелігіне дарындылық, шеберлік, талант, данышпандық, шабыт кіреді. Қабілеттер өз деңгейлері мен ауқымы жағынан ажыратылады. Нақты іс-әрекет аймағында өте жоғары деңгейде көтерілген қабілет – шеберлік деп аталады. Шеберлік, яғни бір іс-әрекет аймағында эжоғары жетілгендік үлкен де қаржылы еңбек негізінде пайда болады. Адам қабілетінің ерекше даралық сипатын көрсететін психологиялық құбылыс – талант. «Талант» төркін мәні: ежелгі грек қауымында бай-манап өзі жоқта жұмыстан қашықтамасын деп еріншек құлына беретін күміс ақша бірлігі – талант аталады екен, ақылдан жұта құл оны алудан, пайдалану айналымға жіберудің орнына, топыраққа көміп, жасыратын болған. Осыдан халықта «Таланты құм болды», «таланты көмілді» деген ұғымдар сақталып қалған. Қабілеттерді даму барысындағы ең жоғары, шыңдалу деңгейі – данышпандық деп аталады. Педагогтық қабілетті мұғалімнің жеке басына тән басқа қасиеттерінен ажырату оңайға соқпайды. Әр адам сияқты мұғалімнің де рухани жан дүниесі күрделі келеді, мұнда әр түрлі қасиеттер өзара әрекетке түсіп, бір-бірімен өзара кірігіп жатады, оларды таза күйінде бөліп қарау қиын. Дегенмен, дәл болмағанмен кісіндегі кейбір елеулі белгілер бойынша педагогтық қабілеттің бар-жоғын топшылауға болады. Ол белгілер: тұрақты педагогтық байқағыштыққа бейімділік, педагогтық қиялдау.

Балалар коллективімен істес болатын мұғалімдерге ұйымдастырғыштық қабілет қажет. Мұғалімнің мамандығына орай арнаулы қабілеттер қажет болады. Арнаулы қабілеттердің өрісі кең ұстаздар оқушылардың пәнге деген ынтасын арттырып қана қоймай, творчестволықпен ойлауға машықтандырады.

Б.М. Тепловтың анықтамасы бойынша, қабілет дегеніміз - кандайда бір іс-әрекетті жақсы, нәтижелі орындауда бір адамды екіншісінен ерекшелендіретін жеке дара психоло-гиялық ерекшеліктер болып табылады. Қабілет жайлы сөз қозғағанда мыналарды ескерген жөн:

1) қабілеттер адамды бір-бірінен ерекшелейді. Б.М. Тепловтың пікірінше қабілеттің маңызды белгісі өнімді іс-әрекеттің озіне тән жеке даралылығынан, тәсілдердің түп нұсқалы болуынан көрінеді.

2) қабілеттер іс-рекетті сәтті орындауға ықпал етеді. Кейбір зерттеушілер, мысалы Н.А. Менчинская бұл орайда оқыту туралы білім, іскерлік, дағдыны менгерудің нәтижесіндегі жетістік деп қарастырады.

3) қабілеттің көмегімен қалыптасқан іскерлік пен дағдыны жаңа жағдайға ауыстыруға болады. Сондықтан жаңа міндет адамның психикалық қасиеттерінің талабына сай, іс-әрекеттің тәсілдеріне ұқсас болуы керек.

Қабілеттер жалпы және арнайы болып бөлінеді

- арнайы қабілеттер - белгілі бір іс-әрекет түріне деген қабілетті білдіреді (математикалық қабілеттер, қабілеттер, педагогикалық қабілеттер және т.б.).

- жалпы қабілеттер - бұл арнайы қабілеттерді дамытуға деген қабілеттер.

Қабілеттердің сапалы сәйкестілігінің нәтижесінде белгілі бір іс-әрекетті сәтті де нәтижелі, жоғары деңгейде орындау - дарындылық деп аталады.

Дарындылықты бірлескен субъект-субъектілік қатынас позициясынан қарау нышандардың қабілетке айналу механизмін тусіндіре алады. Тарихи аспектіден мәселені зерттеуде адамның еңбек іс-әрекетінің жүйе қалыптастырушы белгісі - олардың бірлескен сипатында екені көрінеді. Яғни адам нышанының органикалық алғышартының қалыптасуы үшін ол бірлескен іс-әрекет процесіне қосылуы қажет. Субъект-объектілік қатынасты көрнекі түрде қабілет онтогенезі көрсетеді. Жаңа туылған нәресте нышаны оның адамзат қатынас жүйесіне араласу кезінде қабілетке айналады. Шынында да адам баласы табиғатынан өзінің әлсіздігімен алғашқы күннен бастап үлкендердің көмегіне мұқтаж болады.

Қорындай келе, жалпы адам баласының қабілеттерінің жан – жақты өсіп, жетілуі еңбектің ескріген бөлінісін, дене еңбегі мен ой еңбегі болып бөлінуін, адамның белгілі бір кәсіпке, мамандыққа танылып қоюын бірте – бірте жоюды көздейді. Әрине бұдан еңбектің түрлі салалары жойылып кетеді деген мағына тумады. Кез келген іс-әрекет күрделі де өте сан түрлі болып келеді. Ол адамның физикалық немесе психикалық қуатына сан түрлі талап қояды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сәбет Балтаұлы Бап-Баба. Жалпы психология, Алматы 2004
2. В.Богословский, Г.Ковалев, А.Степанов, Н.Шабалин. Общая психология. 1980
3. С.Жақыпов. Жалпы психология негіздері. «Қазақ Университеті» 2008
4. Джанкупов С.М. Психологическая структура процесса обечения. Алматы 2004
5. Платонов К.К. Проблемы способностей. М., 1999

ӘОЖ 541.124

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЖЫЛДАМ ОҚУҒА БАУЛУ ЖОЛДАРЫ

Исабекова А.К., п.ғ. магистрі, педагог – шебер, бастауыш сынып мұғалімі
*«Қарашілік орта мектебі, мектепке дейінгі шағын орталығымен» коммуналдық
мемлекеттік мекемесі, Жетісу облысы, Ақсу ауданы*

Бұл мақалада жылдам оқу дағдысын қалыптастыра отырып, оқушының сөздік қорын дамытуға, ойлау қабілетін дамытуға болатындығы, тек оқу барысында ғана емес, күнделікті өмірде, сабақта кез келген мәселенің шешімін тез тауып, тез ойлануды үйретудің жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: жылдам оқу, сауатты оқу, тұтас мәтін, оқу дағдысы, тіл дамыту, көркем шығарма.

В данной статье возможно развитие словарного запаса и мыслительных способностей школьника, при этом формируется умение быстро читать, и способы научить быстро думать и быстро находить решение любой задачи в повседневной жизни, на уроке, не только во время исследования.

Ключевые слова: скорочтение, грамотное чтение, текст целиком, навык чтения, развитие речи, художественное произведение.

In this article, it is possible to develop the student's vocabulary and thinking ability, while forming the ability to read quickly, and ways to teach to think quickly and quickly find a solution to any problem in everyday life, in the classroom, not only during study.

Keywords: rapid reading, literate reading, whole text, reading skill, language development, artistic work.

Тақырыптың өзектілігі: Бастауыш мектепті бітірген оқушылар оқу жылдамдығын толық меңгеріп шығуы тиіс.

Мақсаты: Бастауыш сынып оқушыларының оқу жылдамдығын тежейтін қиындықтар мен кедергілерді анықтау мен жою жолдарын жинақтау.

Міндеттері:

1. Ғылыми әдебиеттерді зерделеу.
2. Бастауыш сатыдағы оқу техникасын жақсартудың басты жәрдемшісі – тіл. Тілдің негізгі элементі – сөздік қор екендігін сипаттау.
3. Оқушылардың оқу шапшаңдықтарындағы қиындықтары мен кедергілерді анықтау мақсатында әр апта сайын даму деңгейін тексеру.

Күтілетін нәтижелер: Оқу процесін зерттеу мен оның бастауыш сатыдағы даму ерекшеліктеріне байланысты ғалымдардың еңбектері зерделенеді. Оқу шапшаңдығын тежейтін қиындықтар мен кедергілер анықталады.

I. Бастауыш мектеп түлектері төрт жыл ішінде тек қана оқу процесінің алғашқы қадамдарын ғана игереді. Психолог Т. Г. Егоровтың айтуынша «іштей», саналы, мәнерлі және жүрдек оқу, оқыту процесінің соңғы этаптарында ғана ұстаз ойлаған деңгейге жетеді. Сондықтан бастауыш мектеп сыныптарында балалардың оқу іскерлігі аяқталмайды, ол ұзақ дамудың тек қана алғашқы бөлімі болып табылады. Оқушы үлгеріміне әртүрлі жағдайлар әсер етеді. Соның ішінде ең күшті орын алатыны – баланың оқу жылдамдығы болып шыққан. Егер оқушы нашар оқыса, оның оқуға ынтасы өзінен - өзі төмендейді, үлгермейді. Әдетте кім тез оқыса, сол көп оқиды, көп оқыса, көп біледі. Оқу техникасы артқан сайын, есте сақтау қабілеті де, ақыл - ой еңбегіне ынталығы да арта түседі. Мәтінді әрі жылдам, әрі дұрыс, әрі мазмұнды түсіне оқи білу - үлкен еңбектің жемісі. Оқушы үлгерімінің негізгі факторы - оқу жылдамдығы болғандықтан мен бұл мәселені өзекті тақырып етіп алдым. Мәнерлеп оқу - қандай мәтінді болмасын дұрыс, сөздерді бұзбай, сөз қалдырмай, сөз аяғын жеп қоймай, әрбір сөзді дұрыс, анық оқу. Мәнерлеп оқуды үйретуде паузалардың орындалуына мән беру керек. Мысалы: тыныс белгілеріне байланысты және тыныс белгісіне байланыссыз паузалар да болады. Мәнерлеп оқуға үйретудегі тағы бір нәрсе – оқу қарқынының бір қалыпты болуы. Егер тез, жылдам оқыса, түсініксіз, әрі құлаққа жағымсыз естіледі.

Көркем шығарманың негізгі ой тірегін анықтап болмайынша, мәнерлеп оқу мүмкін емес. 2-3-сыныптарда оқушылардың бірінің қатесін екіншісіне тапқызу тәсілі тиімді. Таспаға жазылап алынған көркем сөзді тыңдату, кейде жақсы мәнерлеп оқылған мен нашар оқылған мәтінді қатар жазып алып салыстырудың пайдасы бар. Әңгіме, ертегі, мысалдарды рөлге бөліп оқытқанда балалар қызығып оқиды. Сыныптан тыс оқудың түрі мен әдісі әр түрлі. Бірде кітапты талдау, бірде бірігіп кітап оқу, өздері ұнаған үзінділерін оқыту, бірде ойын, бірде инсценировка - ертеңгілік түрінде болып келеді. Шапшаң оқу. Балалар өте жай оқыса, сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді өзара байланыстыра алмай, ақырында мәтіннің тұтас мазмұнын түсінбей қалады. Оқу-жазуға үйретудің бірінші кезеңінде, балалар әлі әріптерді нашар айыратын және оларды бір-бірімен қосып оқуы қиын кезде ғана жай оқыттыру керек. Бірақ барған сайын балалардың оқу шапшаңдығы арта түсіп, бірте-бірте сауатты оқуға жақындау керек. Дегенмен, балаларды шапшаң оқуға дағдыландыра отырып, белгілі шамадан тыс кетпеу керек. Ушинский мәтіннің мағынасын түсінбей, құр сыдыртып оқуға қарсы болған. Ол бұл жөнінде: «Оқу шапшаңдығы түсіну шапшаңдығымен қатар дамуы керек». «Егер баланың түсінуінен гөрі оқуы шапшаңдау болса, ол баланың түсінбей оқығаны. Баланың түсінуі арта түссе, ол өзінен өзі-ақ шапшаң оқи бастайды, сондықтан оқытудың алғашқы кезінде шапшаң

оқудың қажеті жоқ, тіпті ол зиян келтіреді». Шапшаң оқу дауыс ырғағын келтіріп оқумен тікелей байланысты. Дауыс ырғағын келтірмей шапшаң оқитын болса, керек емес жерге пауза жасап, пауза жасайтын жерді қосып жіберіп, бала мәтінді өзі де, тыңдаушы да түсінбейтін етіп оқитын болады. Шапшаң оқу үшін тым асығып оқыған бала дауыс ырғағын келтіріп оқи алмайды. Шапшаң оқуға машықтандырудың ең сенімді жолы – мәтінді қайра-қайра оқыту, бірақ балалар мәтіннің мазмұнын ұғынып, оны қайра қызығып оқытатын болуы шарт. Бұрын оқыған мәтінді қайта оқытқызу үшін сол мәтінге байланысты басқа бір тапсырма берілген болу керек немесе балалардың өздері қайта оқуға қалап алған мәтін болу керек. Бір мәтінді қайта оқытқанда балалар ол оқуды құр бекер оқу деп санамай, белгілі бір тапсырмаға қатысы бар оқу деп қарайтыны болу керек. Шапшаң оқуға машықтандыру үшін қайра оқыттыруға ертегілердің мәтіндері өте қолайлы, өйткені ертегілерде бір-біріне ұқсас қайталанып отыратын жерлер көп болады. Жылдам оқуға үйрету мүмкіндіктері. Оқушы үлгерімінің негізгі факторы – жылдам оқу. Мәтінді әрі жылдам, әрі дұрыс, әрі мазмұнды түсіне оқи білу – үлкен еңбектің жемісі. Психологтардың пікірі бойынша оқушы үлгеріміне 200-ден артық әртүрлі жағдайлар әсер етеді. Ал осы жағдайлардың ішінде ең күшті орын алатыны балалардың оқу жылдамдығы болып шыққан. Егер оқушы нашар оқыса, мысалы оқу үлгерімі нашар 3-сынып оқушысы минутына 37 сөз оқыса, орта есеппен үй тапсырмасы сол күнгі дайындалатын барлық пән бойынша 4 бет, яғни 3000 сөз болады екен. Сонда 3000-ды 37-ге бөлсек 80 минут мәтінді оқу керек. Ал бір рет оқығанда бала ұға қоймайды. Ол осы мәтінді 3 рет оқыса, оған 4 сағат уақыт керек. Әрине, бұдан кейін баланың оқуға ынтасы өзінен-өзі төмендейді. Әдетте, кім тез оқыса, сол көп оқиды, көп оқыса, көп біледі. Оқу жылдамдығы артқан сайын, еске сақтау қабілет де, ақыл-ой еңбегіне ынталығы да арта түседі. Олай болса, жылдам оқи білуге үйрету жолдарын, оның мүмкіндіктерін қарастыра жүргізген жұмыстардың негізінде мынадай ұсыныстар жасаймыз. Бұл ұсыныстарды кез келген мектептің жағдайында пайдаланып жұмыс істеуге болады. Оқуға жаттығу жұмыстары бірден ұзақ жүргізілгеннен гөрі жиі жүргізілгені тиімді.

II. Оқушылардың сөздік қорын молайтып, тез оқуға дағдыландыру. Тілдің негізгі элементі – сөздік қор. Ал сөздік қор дегеніміз – тілдің құрамының ішіндегі ең тұрақты, талай ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан, жалпы күнделікті өмірде кеңінен қолданылатын халыққа ортақ сөздер жиынтығы. Тілдің негізгі сөздік қоры – тілдің сөздік құрамының ең тұрақты бөлігі. Сөздік қор тілдегі сөздерді ғасырлар бойы сақтай отырып, тілдегі жаңа туынды сөздер мен жаңа мағынаның жасалуына ұйытқы болады. Сөздердің негізгі сөздік қорда кең қолданылуы мен ұзақ сақталуы олардың сөз жасау қабілетін дамыта түседі. Сөздік қордың тіл бірлігін сақтап, көне дәуір әдеби ескерткіштерін ұғынуға, тануға мүмкіндік тудырады. Біздің ана тіліміз, қасиетті қазақ тілі өзінің мемлекеттік мәртебесін абыроймен атқарып, міндет жүгін қиналмай көтере алатын аса бай, оралымды да сұлу тіл. Бүкіл оқыту барысында оқушының тілін дамытып, сөз байлығын арттыру – ең маңызды жұмыстардың бірі. Бұл әрине бастауыш сыныптан бастап оқушылармен үзбей жүргізілетін жұмыстар нәтижесінде ғана іске асады. Бала тілінің дамып қалыптасуы жоғарғы жүйке жүйесінің жетілуімен тығыз байланысты. Баланың айналасындағы өмірді танып, білуге басты жәрдемшісі – тіл. Ал тілдің дамуы оның сана-сезімінің, ой-өрісінің басқа да психологиялық үрдістің жетіле түсуіне негіз болады. Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын байытуда сөздерді үйретудегі ұстанымдары:

- сөздің оқушылардың күнделікті өмірмен байланыстылығын ескеру;
- үйретілген сөздің жеңілділігін;
- бастауыш сынып оқушыларының ұғымына сөз мағынасының сай келуі;
- сөздерді оқытылатын тақырыптармен байланысты таңдап алу;
- сөздердің мағыналық ерекшеліктерін ескеру;
- сөздердің тәрбиелік, ізгілік ұғымына сәйкестілігін есепке алу және т. б.

Сөйлеуге байланысты мынадай талаптар қойылады: мазмұнды сөйлеу, дәл сөйлеу, жүйелі сөйлеу және мәнерлі сөйлеу.

3. Сөздік қорының ең маңызды міндеті оқушылардың ауызекі сөйлеуде қолданылатын сөздер қорын толықтыратын сөздерді белсенді ету. Жаңа сөздерді есте сақтаудың тәсілдері мен жаттығулары:

1. Тақтаға сөз жазып, оны буынға бөліп оқыту;
2. Сөз мағыналарын анықтауда ұғымның белгілерін санайтындай жаттығулар (жазу жұмыстары);
3. Жаңадан үйренген сөздерге байланысты шығармашылық жұмыстар (эссе, мазмұндама, шығарма т. б.) жүгізу;
4. Жаңа сөзді кірістіре отырып сөйлем құрастырып, мағынасын ашу;
5. Орфографиялық жаттығуларға жаңа сөздерді енгізу;
6. Сөздік жасату (түсіндірмелі, алфавиттік немесе тақырыптық сөздер, оқушы сөздігі т. б.); Оқушылардың тілін дамыту мақсатын шешуде біріншіден, оқушылардың меңгерген сөзі, сөз байлығы қаншалықты дәрежеде екендігін; екіншіден, оқушыда сөз байлығының, сөз қорының аз болуының себебін, өзіндік ерекшелігін; үшіншіден, тілін байыту мен дамытуда тиімді әдіс-тәсілдерін алдын ала анықтап белгілеу керек.

Балалар сөздігін мынадай жолмен байытуға болады:

- қоршаған ортаны байқату, аңғарту (табиғатпен, адамдардың қоғамдық және өндірістік еңбегімен таныстыру);
- үлкендермен қарым-қатынас әңгіме өткізу, кездесу ұйымдастыру;
- арнаулы тілдік жаттығулар жүргізу;
- сыныпта және сыныптан тыс оқу (әңгіме мазмұнын талқылау және талдау) барысында т.б. жағдайларда. Тіл дамыту жұмыстарын дұрыс ұйымдастыру — оқушылардың ойлау қабілеті мен сауаттылығын арттырудың бірден-бір тиімді жолы. Олай болса тіл дамыту дегеніміздің өзі – оқушылардың сөз байлығын арттырап, әр сөзді орынды қолдануы, сөйтіп, ойын жүйелі түрде білдіре алуы.

III. 5 минуттық оқу. 1. Ата-ана мәтінді бірнеше бөлікке бөліп, баласын 5 минуттан оқытса, әлдеқайда тиімді. Алдымен бала мәтіннің бір бөлігін оқып, мазмұнын айтады. Содан кейін үзіліс жасайды. Біраз тыныққаннан кейін мәтінді ары қарай жалғастырады. Себебі, адамның есі күнделікті көз алдында көріп жүрген нәрседен гөрі сирек те жылдам көріп қалған нәрсені есте жақсы сақтап қалуға бейімделген. Ата-анаға осыны түсіндіріп, үйде баласының оқу жылдамдығын қалай арттыру керектігі жөнінде мұғалім әдістемелік көмек беру керек.

Баланың оқу жылдамдығын анасының бақылау кестесі.

Егер баланың оқу темпі нашар болса, оқығысы келмесе не істеу керек?

Мұндай жағдайда үзіп-үзіп оқу тиімді. Бала суретті кітапшалардан 1-2 жол оқып, суретін көреді де дем алады.

3. Сондай-ақ, ұйқы алдындағы оқу өте тиімді. Оның мәні мынада екен: адам ұйықтар алдынад оқиғаның, жағдайдың әсерімен ұйықтайды. 8 сағат ұйқы бойы ол әсер адамның миынан кетпейді, адамның ағзасы бұған үйреніп қалыптасқан.

4. Жұпқа бөліп оқыту. Дарынды оқушыны үлгі ретінде алу арқылы үлгерімі төмен оқушының оқу жылдамдығын арттыруда жетелей оқыту. Мысалы, бір мәтінді алып, бірінші дарынды оқушыға оқытып, түсінгенін әңгімелету, оқиғаның қызықты сәтінде тоқтату, оқу жылдамдығы төмен оқушыға сол мәтінді жалғастырып оқыту.

Дарынды оқушының мәнерлі шапшаң оқиғанын бақылату. Өзіне де оқыту.

5. Оқушыларды топқа бөліп оқыту. Олардың оқу дағдыларын жан-жақты бағалап отырып, әр топтың оқушыларын бір-бірінен асып түсуге ынталандыру.

Осы орайда ескеретін жағдай бір топтағы оқушылардың оқу жылдамдығы деңгейлес болу тиіс.

6. Диктант жазу арқылы есте сақтап оқу.

Оқу техникасының төмен болу себебінің бірі – баланың есте сақтау қабілетінің нашар болуынан. Айталық, бала 6-8 сөзден тұратын сөйлемді оқыса, аяғына келгенде

басындағы 2-3 сөзді ұмытып қалады да сөйлемнің мазмұнын түсінбейді. Осы орайда баланың еске сақтау қабілетін нығайтуға, сауатты жазуға және бірнеше әріптен тұратын сөздерді тез оқуға, әрі жаттауға жаттықтыратын көру диктантын жаздырудың пайдасы зор. Аталған мақсатқа төмендегідей міндеттерді шешу арқылы қол жеткізіледі:

- оқушылардың оқу дағдысын қалыптастыру;
- ауызша және жазбаша байланыстырып сөйлеу тілін дамыту;
- шығармашылық қабілетін дамыту;
- көркем шығармаларды оқуға сүйіспеншілігін арттыру;

Бүгінгі таңда жалпы білім беретін оқу орындарындағы білімдік процестің дамымалы мүмкіндігіне елеулі маңыз беріледі. Сынып оқушысының тұлғасы дамуының ерекшелігін оның оқудағы жетістігі, оқу іс - әрекетінің компоненттерін меңгеруі, жалпы оқу біліктілігі мен дағдыларының қалыптасу деңгейі анықтайды. Жалпы оқу дағдыларының бір саласы

- оқу техникасы. Аталған дағдыны жоғары деңгейде қалыптастырмайынша оқушының әрі қарайғы сапалы біліміне қол жеткізу мүмкін емес. Оқу процесін зерттеу мен оның бастауыш сатыдағы даму ерекшеліктеріне байланысты қазақстандық ғалымдардың сүбелі еңбектерін кездестіре алмадық. Төменгі сынып оқушысының оқу шапшаңдығын қалыптастырып, жетілдірудің жоғары деңгейіне қол жеткізуді қамтамасыз етуде жақын шетелдік ғалымдар технологияларының маңызы айтарлықтай.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тұрғынбаева Б.А., Шабденова Б.Ш. «Шығармашылық баспалдақтары». Алматы 2003ж
2. Қамалбекова Ә. «Оқушылардың қызығушылығын арттыру» Бастауыш мектеп. 2005ж.
3. М.Аманқұлова. «Бастауыш мектепте оқыту» 2007ж.
4. Журнал «Педагогика жарысы» №4 2010ж , №3 2011ж
5. Журнал «12 жылдық білім» №4 2006ж
6. Зұлпыхарова Т. «Оқушының ой - өрісін дамыту. ». Бастауыш мектеп №4 2004ж

УДК 343.3/.7

КОРРУПЦИЯ КАК УГРОЗА УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ ГОСУДАРСТВА

Казанцев Д.А.

Алтайский государственный университет, г. Барнаул, Россия

E-mail: kazancevbui@mail.ru

Статья посвящена рассмотрению отдельных проблемных вопросов, возникающих в деятельности российского государства по предупреждению коррупционной преступности и рассмотрению указанного негативного социально-правового явления с позиции угрозы, которую она несет устойчивому экономическому развитию нашего государства. В частности, речь идет о современном состоянии и перспективах развития отечественного уголовного и уголовно-процессуального законодательства, в контексте противодействия коррупции и соотношения со стандартами, которые предложены в международных нормативных правовых актах. По результатам изучения статистических и иных документальных данных, выявлены основные угрозы устойчивому социально-экономическому развитию России и предложены пути решения данной проблемы. Рассматриваются возможность изменения в действующем российском законодательстве положений ст. 20 Конвенции Организации Объединенных Наций «Против коррупции», которая была принята в 2003 году. Согласно указанной международно-правовой норме, предусматривается введения в национальном уголовном кодексе ответственности за незаконное обогащение. В целях реализации указанного

нововведения предлагается привести в соответствие с УК действующее уголовно-процессуальное законодательство. Указывается на необходимость соблюдения других принципов уголовного судопроизводства. Предлагаемые изменения в полном объеме соответствуют положениями ч. 3 ст. 55 Конституции России. В целях в целях защиты основ конституционного строя, прав и законных интересов граждан, других лиц, безопасности государства предлагается механизм обеспечения реализации предлагаемых изменений в виде создания специальных органов, которые бы занимались выявлением и расследованием подобного рода правонарушений и специальной прокуратуры, которая бы осуществляла контроль деятельностью указанных органов.

Ключевые слова: коррупция, коррупционная преступность, незаконное обогащение, устойчивое развитие государства, международные нормативно-правовые акты.

Мақала Ресей мемлекетінің сыбайлас жемқорлық қылмыстың алдын алу қызметінде туындайтын жекелеген проблемалық мәселелерді қарастыруға және осы жағымсыз әлеуметтік-құқықтық құбылысты біздің мемлекетіміздің тұрақты экономикалық дамуына қауіп төндіретін тұрғысынан қарастыруға арналған. Атап айтқанда, Біз сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және халықаралық нормативтік құқықтық актілерде ұсынылған стандарттармен корреляция контекстінде отандық қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қазіргі жағдайы мен даму перспективалары туралы айтып отырмыз. Статистикалық және басқа да деректі деректерді зерттеу нәтижелері бойынша Ресейдің Тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына негізгі қауіптер анықталды және осы мәселені шешу жолдары ұсынылды. 2003 жылы қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы" Конвенциясының 20-бабы. Көрсетілген халықаралық-құқықтық нормаға сәйкес Ұлттық Қылмыстық кодексте заңсыз байытқаны үшін жауапкершілікті енгізу көзделеді. Аталған жаңашылдықты іске асыру мақсатында Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын ҚК-ге сәйкес келтіру ұсынылады. Қылмыстық сот ісін жүргізудің басқа қағидаттарын сақтау қажеттілігі көрсетіледі. Ұсынылған өзгерістер Ресей Конституциясының 55-бабының 3-бөлігінің ережелеріне толық сәйкес келеді. Конституциялық құрылыстың негіздерін, азаматтардың, басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, мемлекет қауіпсіздігін қорғау мақсатында осындай құқық бұзушылықтарды анықтаумен және тергеумен айналысатын арнайы органдар мен аталған органдардың қызметін бақылауды жүзеге асыратын арнайы прокуратура құру түріндегі ұсынылған өзгерістердің іске асырылуын қамтамасыз ету тетігі ұсынылады.

Тірек сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлық қылмыс, заңсыз байыту, мемлекеттің тұрақты дамуы, халықаралық нормативтік-құқықтық актілер.

The article is devoted to the consideration of certain problematic issues arising in the activities of the Russian state for the prevention of corruption crime and the consideration of this negative socio-legal phenomenon from the perspective of the threat it poses to the sustainable economic development of our state. In particular, we are talking about the current state and prospects for the development of domestic criminal and criminal procedure legislation, in the context of combating corruption and correlation with the standards proposed in international normative legal acts. Based on the results of the study of statistical and other documentary data, the main threats to the sustainable socio-economic development of Russia are identified and ways to solve this problem are proposed. The possibility of changing the provisions of Article 20 of the United Nations Convention Against Corruption, which was adopted in 2003, in the current Russian legislation is being considered. According to this international legal norm, it is envisaged to introduce liability for illegal enrichment in the national Criminal Code. In order to implement this innovation, it is proposed to bring the current criminal procedure legislation into line with the Criminal Code. The need to comply with other principles of criminal proceedings is indicated.

The proposed amendments fully comply with the provisions of Part 3 of Article 55 of the Constitution of Russia. In order to protect the foundations of the constitutional system, the rights and legitimate interests of citizens, other persons, and the security of the state, a mechanism is proposed to ensure the implementation of the proposed changes in the form of the creation of special bodies that would identify and investigate such offenses and a special prosecutor's office that would monitor the activities of these bodies.

Keywords: *corruption, corruption crime, illicit enrichment, sustainable development of the state, international legal acts.*

Статья посвящена рассмотрению отдельных проблемных вопросов, возникающих в деятельности российского государства по предупреждению коррупционной преступности и рассмотрению указанного негативного социально-правового явления с позиции угрозы, которую она несет устойчивому экономическому развитию нашего государства. В частности, речь идет о современном состоянии и перспективах развития отечественного уголовного и уголовно-процессуального законодательства, в контексте противодействия коррупции и соотнесения со стандартами, которые предложены в международных нормативных правовых актах. По результатам изучения статистических и иных документальных данных, выявлены основные угрозы устойчивому социально-экономическому развитию России и предложены пути решения данной проблемы. Рассматриваются возможность изменения в действующем российском законодательстве положений ст. 20 Конвенции Организации Объединенных Наций «Против коррупции», которая была принята в 2003 году. Согласно указанной международно-правовой норме, предусматривается введения в национальном уголовном кодексе ответственности за незаконное обогащение. В целях реализации указанного нововведения предлагается привести в соответствие с УК действующее уголовно-процессуальное законодательство. Указывается на необходимость соблюдения других принципов уголовного судопроизводства. Предлагаемые изменения в полном объеме соответствуют положениями ч. 3 ст. 55 Конституции России. В целях защиты основ конституционного строя, прав и законных интересов граждан, других лиц, безопасности государства предлагается механизм обеспечения реализации предлагаемых изменений в виде создания специальных органов, которые бы занимались выявлением и расследованием подобного рода правонарушений и специальной прокуратуры, которая бы осуществляла контроль деятельностью указанных органов.

Коррупция, наряду с такими социальными явлениями как терроризм и экстремизм, представляет серьезную опасность для личности, общества и государства, является серьезным фактором, тормозящим устойчивое экономическое развитие России.

В научной литературе учеными с различных точек зрения рассматривается сущность коррупции и пути противодействия данному социально-правовому явлению: 1) С позиции уголовно-правовых способов предупреждения взяточничества и оценки их эффективности [23]; 2) С точки зрения организационных аспектов противодействия коррупции [1]; 3) С точки зрения рассмотрения проблем коррупции в сфере государственной службы [5] и др. Однако, представленные исследования предлагают, как правило, набор мероприятий общего профилактического характера, который кардинально не меняет антикоррупционную политику государства в целом и на деятельность отдельных органов исполнительной власти в частности. Так, до настоящего времени не решена проблема применения профилактических и правовых мер, которые предлагают нормы международного права. В ходе предстоящего исследования планируется исследовать статистические данные о коррупции в России, выявить основные угрозы, исходящие от коррупции устойчивому экономическому развитию России и предложить правовой аспект решения указанной проблемы в соответствии с международными стандартами антикоррупционной деятельности.

Целью настоящего исследования является исследование коррупционных преступлений и их влияние на устойчивое экономическое развитие России. Исходя из заявленной цели, исходили из следующих задач исследования:

1) Проведение анализа действующего уголовного законодательства по противодействию коррупции в РФ и соотнесение его со стандартами, которые предложены в международных нормативных правовых актах;

2) Изучение статистических данных, иных документальных источников, которые свидетельствуют о высоком уровне коррупции, как угрозе устойчивому экономическому развитию РФ

3) Формулирование предложений по совершенствованию действующего уголовного закона и предупреждения коррупционных преступлений, как угрозы устойчивому экономическому развитию России.

В ходе исследования применялись диалектический, общенаучные (анализ, синтез) методы, а также частнонаучные методы познания (статистический, системно-структурный, сравнительно-правовой).

Так, применением диалектического и статистического метода, а также методов анализа и синтеза, установлено, что коррупционная преступность в России охватила все отношения экономического и иного характера, происходящие в стране. В настоящий момент коррупция превратилась в реальную угрозу национальной безопасности, наряду с терроризмом и экстремизмом.

Анализ действующего законодательства показал, что Федеральным законом РФ «О внесении в Уголовный кодекс Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации» от 3 июля 2016 года внесены очередные изменения в действующее законодательство, в частности в ст. 204 УК РФ, а также введены статья 204.1. «Посредничество в коммерческом подкупе» и статья 204.2. «Мелкий коммерческий подкуп». Указанные изменения в действующее уголовное законодательство приняты в соответствии со «Стратегией национальной безопасности Российской Федерации», утвержденной указом Президента РФ от 31.12.2015 г., которая определяет коррупцию как одну из главных угроз государственной и общественной безопасности России. Пояснительная записка к проекту вышеуказанного федерального закона предполагает приведение санкции в ст. 204 УК РФ в соответствии с санкциями ст.ст. 290 и 291 УК РФ по видам наказаний, а при определении размеров наказания исходить из того, что дача и получение взятки являются более общественно опасными преступлениями, чем коммерческий подкуп. Указанные изменения вызваны потребностями практики, о чем справедливо указывают ученые в последний период времени [6]. Кроме того, серьезный интерес представляют международные нормативные акты в области борьбы с коррупцией, которые подлежат применению в российском уголовном праве.

Конвенция ООН против коррупции, Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию Совета Европы, Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности, Конвенция Совета Европы об отмытии, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности закрепляют основные положения о противодействии коррупции, в соответствии с которыми наше национальное уголовное законодательство к числу коррупционных преступлений относит следующие преступления:

- обещание, предложение, предоставление, вымогательство или принятие какого-либо неправомерного преимущества - ст. 290-291.1 УК РФ;

- хищение, неправомерное присвоение или иное нецелевое использование имущества, средств, ценных бумаг, любого другого ценного предмета, находящихся в ведении должностного лица в силу его служебного положения - ч. 3 ст. 159, ч. 3 ст. 160, ст. 285.1, ст. 285.2 УК РФ;

- злоупотребление служебными полномочиями или служебным положением - ст. 285, 201 УК РФ;

- совершение какого-либо деяния в нарушение законодательства публичным должностным лицом при выполнении своих функций с целью получения какого-либо неправомерного преимущества - ст. 290 УК РФ;

- конверсия или перевод имущества, представляющего собой доходы от преступлений, для сокрытия или утаивания преступного источника этого имущества или уклонения от

ответственности; сокрытие или утаивание имущества, представляющего собой доходы от преступлений, его подлинного характера, источника, местонахождения, способа распоряжения, перемещения, прав на имущество или принадлежность - ст. 174, 174.1 УК РФ;

- приобретение, владение или использование имущества, представляющего собой доходы от преступлений; сокрытие или удержание имущества, если соответствующему лицу известно, что такое имущество получено в результате любого из преступлений, предусмотренных Конвенцией ООН, без участия в совершении таких преступлений - ст. 175 УК РФ;

- применение физической силы, угроз или запугивания или обещание, предложение или предоставление неправомерного преимущества с целью склонения к даче ложных показаний или вмешательства в процесс дачи показаний или представления доказательств или вмешательства в выполнение должностных обязанностей должностным лицом судебных или правоохранительных органов в ходе производства в связи с совершением преступлений, предусмотренных Конвенцией ООН, - ст. 294-296, 302, 303 УК РФ.

Кроме этого, к числу коррупционных преступлений следует отнести все умышленные деяния, где в качестве квалифицирующего признака предусмотрено «использование своего служебного положения».

При этом, действующее уголовное законодательство нуждается в совершенствовании с учетом положений ст. 20 Конвенции ООН от 2003 года, которая была ратифицирована РФ 8 марта 2006 года и предусматривает ответственность за незаконное обогащение, то есть значительное увеличение активов публичного должностного лица, превышающее его законные доходы, которое оно не может разумным образом обосновать.

Это вызвано тем, что состояние борьбы с коррупцией является неудовлетворительной. Вместе с тем, и статистика свидетельствует о высоких темпах роста указанного социального явления.

Так, проведенными исследованиями Фонда «Индем» установлено, что в России коррумпированные чиновники ежегодно получают взятку на общую сумму более 3 млрд. долларов США. Это свидетельствует о серьезной нравственной поврежденности части управленческого аппарата в стране, которая готова выполнять за определенное вознаграждение услуги криминального характера. Коррупция как тля разъедает такие сферы государственной деятельности как финансы и кредит, образование, бизнес. Исследователи заявляют о 30 % случаев, так называемых, «откатов» при заключении сделок с участием государственных структур [7, С. 277-278].

В 2021 году из 180 стран в рейтинге, составленном организацией Transparency International (признана Минюстом РФ иноагентом), Россия заняла 136-е место. Столько же набрали Ангола, Либерия и Мали [9].

Анализ официальных статистических данных, представленных Генеральной прокуратурой РФ, показывает, что ежегодно правоохранительным и органами выявляется порядка 18-20 тыс. фактов коррупционных преступлений. При этом, взятничество в общей их структуре составляет менее половины. Значительная часть указанной категории преступлений приходится на бытовую коррупцию. Около 6 тыс. выявляется фактов мелкой взятки, что, бесспорно, результатом изменений действующего уголовного законодательства [3].

По данным Счетной палаты РФ, объем хищений из федерального бюджета России только на госзакупках составил 236,6 млрд руб. Объем иных финансовых нарушений в 2019 году достиг 804 млрд. рублей [20].

При этом нужно отметить, что официальные статистические данные по борьбе с коррупцией не отражают реальной картины. Так, по некоторым данным, уровень латентности чрезвычайно высок и только незначительное количество этих преступлений выявляется правоохранительными органами преступлений из общего числа коррупционных преступлений (около 1 %). Фактически следует говорить о миллионах фактов коррупции, которые имеют уголовно-правовое значение [15, С. 268]. Фонд «Индем» свидетельствует о том, что российский бюджет, граждане и бизнес «не видят» около 20

трлн. рублей, что равняется расходной части Федерального бюджета России, а налоговые поступления в бюджет РФ по этой причине сокращаются, как минимум, вдвое.

Высокий уровень коррупции не стимулирует устойчивое экономическое развитие России. Как следствие – устойчивая динамика падения ВВП за последние 13 лет, увеличение числа граждан, чей уровень ниже прожиточного. Коррупция подрывает развитие малого и среднего бизнеса в стране – экономическую основу нашего государства. Однако по причине создания незаконных «административных барьеров» [2, С. 2-84].

Таким образом, возникает проблема вовлечения малого и среднего бизнеса в теневую экономику, тем самым оказывается влияние на увеличение коррупции в стране [4]. Это значит, что теневая экономика, как и коррупция – реальная угроза устойчивому экономическому развитию России. Так, согласно оценке Росфинмониторинга, объем теневой экономики равняется, по предварительной оценке, около 20% ВВП [22].

На основании проведенного исследования следует сделать вывод, что коррупция порождает ряд последствий, негативно влияющих на устойчивое экономическое развитие Российской Федерации:

1. ВВП страны находится в состоянии постоянного падения.
2. Сфера теневой экономики расширяется, что приводит к уменьшению налоговых поступлений в бюджет.
3. Увеличение имущественного расслоения граждан.
4. Количество граждан, чей доход оказался ниже прожиточного минимума растет.
5. Переложение налогового бремени с богатых на более бедных граждан;
6. Заработная плата работникам бюджетной и внебюджетной сферы либо не растет, либо тенденция к ее увеличению незначительна.
7. Перестают действовать легальные правила ведения бизнеса, так как т финансовые рычаги управления экономикой находятся в руках коррупционеров.
8. Нарушаются конкурентные механизмы рынка. Так, более конкурентоспособны те, кто «дружен» с коррупционерами и получил преимущество в бизнесе за взятки, а также родственники коррупционера.
9. Деградация и дискредитация идеи рыночных отношений.
10. Технологическое отставание.
11. Ухудшение инвестиционного климата в стране, спада производства. Сырьевой характер экономики.
12. Повышение оптовых и розничных цен как следствие коррупционных накладных расходов.
13. Развитие инфляционных процессов.
14. Потеря доверия к власти со стороны бизнесменов и предпринимателей и пр.

Большинство имеющихся исследований с сфере противодействия коррупции предполагает меры противодействия коррупции организационного характера либо в рамках применения мер правового характера. При этом предлагаемые меры по предупреждению коррупции носят общеизвестный характер, а их применение либо в полном объеме либо слабо реализуемо, либо невозможно. При этом, в ученом сообществе России нет однозначного мнения относительно необходимости введения уголовной ответственности за незаконное обогащение соответствии со ст. 20 Конвенции ООН Против коррупции (Незаконное обогащение), которая предусматривает ответственность за незаконное обогащение, то есть значительное увеличение активов публичного должностного лица, превышающее его законные доходы, которое оно не может разумным образом обосновать. Так, ряд авторов однозначно заявляют о необходимости криминализации незаконного обогащения в России [8, С. 51-56]. Но есть и ученые, которые занимают противоположную точку зрения, полагая о том, что правовая система нашей страны не сочетается с предлагаемыми изменениями в законодательстве [16, С. 80-83]. По нашему мнению, мероприятия по противодействию коррупции должны носить комплексный характер, но в основе антикоррупционной политики должны лежать общемировые стандарты и

представления о сущности и вреде коррупции, а предупредительные меры должны быть основаны полном соответствии с нормами международного права, в частности, в соответствии с Конвенцией ООН Против коррупции 2003 года. Предлагаемые изменения в УК РФ и УПК РФ не противоречат ч. 3 ст. 55 Конституции России, согласно которой «права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены федеральным законом только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства».

Коррупция значительным образом оказывают негативное воздействие на устойчивое социально-экономическое развитие России. Мероприятия противодействия коррупции должны носить комплексный характер и включать в себя как правовые, так и организационные меры. Одним из направлений указанной деятельности является совершенствование законодательной базы. В частности, внесение дополнений и действующее уголовное и уголовно-процессуальное законодательство в соответствии с международными стандартами. Так, Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции от 31 октября 2003 г. предполагает введение в отечественное уголовное законодательство таких норм, которые бы способствовали более успешному противодействию коррупционным преступлениям в государственной и негосударственной сфере. Число стран-подписантов в настоящее время превышает 170. Под незаконным обогащением Конвенция ООН 2003 г. понимает «значительное увеличение активов публичного должностного лица, превышающее его законные доходы, которое оно не может разумным образом обосновать», а также предлагает признать данное деяние в качестве уголовно наказуемого, когда оно совершается умышленно.

Важным шагом в противодействии коррупции будет приведение действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства в полное соответствие со ст. 20 Конвенции ООН. В УПК РФ следует внести дополнения, касающиеся принципа презумпции невиновности, согласно которому подозреваемый или обвиняемый не обязан доказывать свою невиновность, бремя доказывания обвинения и опровержения доводов, приводимых в защиту подозреваемого или обвиняемого, лежит на стороне обвинения (ч. 2 ст. 14 УПК РФ). Изменения будут касаться только преступления, связанного с незаконным обогащением. Так в ч. 5 ст. 14 УПК РФ следует сформулировать положение о необходимости соблюдения других принципов уголовного судопроизводства. Указанные изменения в законе будут приняты в полном соответствии с положениями ч. 3 ст. 55 Конституции России, согласно которой «права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены федеральным законом только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства». Исходя из изложенного, есть достаточные основания для криминализации «незаконного обогащения». Здесь следует согласиться с Егоровой Н.А. о том, что целесообразность внесения указанных изменений в УК РФ отвечает установленной логике криминализации деяний и дифференциации уголовной ответственности [6, С. 100].

Достаточную правовую основу для признания в качестве уголовно наказуемого деяния незаконного обогащения, признает и депутат Государственной Думы Ю. Синельников. Свои выводы он подтверждает Определением Конституционного Суда РФ от 20 марта 2007 г. № 169-О-О, в соответствии с которым конституционное право свободно распоряжаться своими способностями к труду, выбирать род деятельности и профессию не исключает возможности закрепления в законе определённых требований к лицам, осуществляющим деятельность в органах государственной власти и местного самоуправления, в том числе на судейских должностях. Гражданин РФ, пожелавший реализовать указанное конституционное право, добровольно принимает условия, ограничения и преимущества, с которыми связан приобретаемый им публично правовой статус, и выполняет соответствующие требования согласно установленной законом

процедуре. Из этого следует, что запреты и ограничения, обусловленные специфическим статусом, который приобретает лицо, не могут рассматриваться как неправомерное ограничение конституционных прав этого лица [19, С. 5-9].

Следующим шагом по противодействию коррупции необходимо предусмотреть специальный механизм реализации уголовной ответственности за незаконное обогащение. Разумным будет создание специальных органов, которые бы занимались выявлением и расследованием подобного рода правонарушений и специальной прокуратуры, которая бы осуществляла контроль за деятельностью указанных органов. Предлагаемые организационно-правовые меры не являются новыми в международной практике, но серьезным образом повлияют на снижение уровня коррупции, что, в свою очередь, позитивно скажется на устойчивом экономическом развитии страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аглямова Г.М. Криминологическая характеристика коррупционной преступности в сфере местного самоуправления и ее предупреждение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2016. 37 с.
2. Боркова Е.А., Подкатилина В.А., Завьялова П.Е. Динамика развития малого и среднего бизнеса: проблемы и перспективы//Государственный советник. Воронеж, 2019. С.82-84.
3. Ведомости. Генпрокуратура назвала регионы с наибольшим и наименьшим уровнем коррупции. Москва, Россия (2020). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://www.vedomosti.ru/society/news/2020/06/18/832897-regioni-s-naibolshim-i-naimenshim-urovнем-korruptsii](http://vedomosti.ru/society/news/2020/06/18/832897-regioni-s-naibolshim-i-naimenshim-urovнем-korruptsii).
4. Головкин М.В. Теневая экономика в системе угроз национальной экономической безопасности: факторы, эволюция, направления противодействия: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2019. 40 с.
5. Гридякин Д.А. Противодействие коррупции в органах государственной власти в современной России: политологический аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2009. 27 с.
6. Егорова Н.А. Преступления против интересов службы. Волгоград, Россия: Волгоградская академия МВД РФ, 1999. 188 с.
7. Журавлев С.Ю. Расследование экономических преступлений. Москва, Россия: Юрлитинформ. 2005. 496 с.
8. Иванчин А.В. Составу незаконного обогащения – не место в Уголовном кодексе// Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Ярославль, 2018. С. 51-56.
9. Индекс восприятия коррупции (2021). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl](http://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl).
10. Каминский А.М. Теоретические основы криминалистического анализа организованной преступной деятельности и возможности его практического использования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2008. 53 с.
11. Конвенция Об уголовной ответственности за коррупцию. Страсбург, Франция (1999). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173](http://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173).
12. Конвенция Совета Европы Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности и о финансировании терроризма. Польша, Варшава (2005). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://docs.cntd.ru/document/901944951](http://docs.cntd.ru/document/901944951).
13. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции. Нью-Йорк, США. (2003). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml).
14. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. New York, USA. (2000). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml).

15. Лопатин В.Н. Организованная преступность. М. 2004. 294 с.
16. Нагорнов А.И. (2014). Об имплементации в российское законодательство по борьбе с коррупцией некоторых положений международного права// Актуальные проблемы правоведения. Самара, Россия: Самарский государственный экономический университет. С. 80-83.
17. Определение Конституционного Суда РФ от 20 марта 2007 г. N 169-О-О "Об отказе в принятии к рассмотрению жалоб гражданина Нечаева Владимира Михайловича на нарушение его конституционных прав положениями статей 3 и 13 Закона Российской Федерации "О статусе судей в Российской Федерации", статей 19 и 21 Федерального закона "Об органах судейского сообщества в Российской Федерации" (2007). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://base.garant.ru/1782514/#friends](http://base.garant.ru/1782514/#friends).
18. Разнообразие стран и разнообразие коррупции (анализ сравнительных исследований): аналитический доклад. Фонд «Индем» (2001) [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://indem.ru/corrupt/parhom/index.htm](http://indem.ru/corrupt/parhom/index.htm).
19. Синельщиков Ю. Пути реализации ст. 20 Конвенции ООН Против коррупции в российском законодательстве и прокурорской практике// Законность. Москва, 2014. С. 5-9.
20. Счетная палата: Утечка денег на госзакупках превысила 230 миллиардов рублей (2020). [Электронный ресурс]. URL: [http: // Retrieved from https://www.finanz.ru/novosti/aktsii/schetnaya-palata-utechka-deneg-na-goszakupkakh-prevysila-230-milliardov-rublei-1029435473](http://www.finanz.ru/novosti/aktsii/schetnaya-palata-utechka-deneg-na-goszakupkakh-prevysila-230-milliardov-rublei-1029435473).
21. Указ Президента РФ от 31.12.2015 N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации". Москва, Россия. [Электронный ресурс]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_191669/
22. Финансовая разведка оценила в \$20 трлн объем теневой экономики в России (2019). [Электронный ресурс]. URL: <https://www.rbc.ru/economics/22/02/2019/5c6c16d99a79477be70257ee>.
23. Хазина О.И. Правовые средства противодействия коррупции: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2008. 31 с.

ӘОЖ 332.05

ҚР АӨК ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ДАМУЫ

Казиева Л.Ж., Туkenова Ә., Шаяхметова Ә.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.,

Email: klg768@mail.ru

Бұл мақалада ауыл шаруашылығы экономикасының дамуына байланысты мәселелер, сондай-ақ инновациялық технологияларды қолдану арқылы ауыл шаруашылығын цифрландыру ретінде бір өзекті және ішінара басым бағыт қарастырылады. Мақалада өндіріс процесіне енгізілген технологиялардың ерекшеліктері сипатталған және көрсетілген. Елде қолданудың практикалық тәжірибесі бар цифрландырудың инновациялық бағыттары қарастырылды.

Тірек сөздер: цифрландыру; ауыл шаруашылығы; ақпараттық технологиялар; агроөнеркәсіптік кешен; цифрлық технологиялар; цифрлық экономика; инновациялық технологиялар

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием экономики сельского хозяйства, а также с одним актуальным и отчасти приоритетным направлением как цифровизация сельского хозяйства посредством использования инновационных технологий. В статье охарактеризованы и выделены особенности технологий, внедряемых в производственный процесс. Рассмотрены инновационные направления цифровизации, имеющие практический опыт применения в стране.

Ключевые слова: цифровизация; сельское хозяйство; информационные технологии; агропромышленный комплекс; цифровые технологии; цифровая экономика; инновационные технологии

This article deals with issues related to the development of the agricultural economy, as well as with one relevant and partly priority area as the digitalization of agriculture through the use of innovative technologies. The article characterizes and highlights the features of technologies introduced into the production process. Innovative directions of digitalization with practical experience of application in the country are considered.

Keywords: digitalization; agriculture; information technologies; agro-industrial complex; digital technologies; digital economy; innovative technologies

Қазақстанның барлық салаларын, соның ішінде ауыл шаруашылығын цифрландыру соңғы бірнеше жылда ел дамуының негізгі бағыты болып табылады. Болашақта да үрдіс жалғасады.

АӨК цифрландырудың мақсаты цифрлық технологияларды енгізу және бизнесті IT-технологияларды дамытуға тарту арқылы өнімділік пен тиімділікті арттыру болып табылады.

Өнімді өндіруге шығындарды азайту, ресурстарды тиімді пайдалану негізінде оның сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру цифрландырудың басты міндеті болып табылады.

Цифрландыру бизнес-процестер шеңберіндегі, оның ішінде агроазық-түлік жүйесінің барлық қатысушыларының өзара іс-қимыл мүмкіндіктерін тез өзгертеді, өндіріс тиімділігін арттыруға кедергі келтіретін факторларды жан-жақты тегістейді. Сервистер өнімділікті арттыруға, сыртқы әсерлерге иммунитетті нығайтуға және нарықтарға қол жеткізуге ықпал ететін техникалық сипаттағы ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, мобильді технологиялар мен интернет-сервистер жекелеген фермерлердің тауар өткізгіш тізбектермен байланысын қамтамасыз ете алады – осылайша өндірісті едәуір ұлғайтуға және делдалдарды айналып өтіп, өндірілетін өнімді тікелей тұтынушыларға өткізуді реттеуге мүмкіндік беретін жоғары сапалы тұқымдар мен тыңайтқыштарға қол жетімділік ашылады. әрине, агроөнеркәсіптік жүйені цифрландыру азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және өмір сүру көздерін нығайтуда, әсіресе ауылдық жерлерде үлкен рөл атқарады.

Ауыл шаруашылығын цифрлық трансформациялаудың негізгі міндеті ішкі және сыртқы орта туралы жиналған үлкен деректерден құндылық алу болып табылады. Мұның негізі үлкен деректерді өңдеу шешімдері, сондай-ақ болжамды талдау технологиялары мен шешімдерді қолдау жүйелері болып табылады.

Сенсорлық жабдықты қолдану (далалық датчиктер, өндірістік үй-жайлардың жай-күйін бақылау датчиктері, ауыл шаруашылығы жабдықтары мен техникасы, мал денсаулығын бақылау датчиктері және т.б.) көптеген ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына ақпаратты үздіксіз жинауға және талдауға көшуге және агрожүйелер мониторингінің үш деңгейін (жер үсті, әуе және ғарыш) жекелеген фермерлік шаруашылықтар, өңірлер және ел деңгейінде біріктіруге мүмкіндік береді.

Цифрлық технологиялар ауыл шаруашылығындағы экологиялық жүктемені төмендетуге ықпал етеді, ESG-стратегиясының (экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару – ағылш.) негіздерін қалыптастыра отырып, табиғи ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттырады. Environmental, Social, and Corporate Governance, ESG. - шамамен. ред.), бұл біздің еліміздің аграрлық саласын дамыту күн тәртібінен тыс қалмауы мүмкін.

Аграрлық секторды цифрландыру оның болжанбайтын ауа-райы, өсіру, жинау және сақтау кезіндегі егін шығынымен байланысты кемшіліктерін нивелирлейді, егіс алқаптарына жедел мониторинг жүргізуге, материалдық құндылықтардың, отынның, өсімдіктерді қорғау құралдары мен егіс материалдарының ұрлануын азайтуға, сондай-ақ өнімді жедел сатуға немесе мемлекеттік қолдау шараларын ресімдеуге мүмкіндік береді [1].

Цифрлық жабдықты толық пайдалануды қамтамасыз ете алатын инфра-құрылыммен қиындықтар туындаса да, ірі және орта бизнес цифрлық трансформацияға күш салатынын атап өткен жөн, өйткені пандемия немесе тұтынушылардың қалауының өзгеруі жағдайында жасыл экономиканың дамуы, "цифр", жасанды интеллект маркетингтік артықшылықтарды талдай отырып, осы міндеттерді шешуге көмектеседі. Өнімдерге тапсырыс беру және жеткізу, сондай-ақ шикізат пен өнімнің сапасы мен қауіпсіздігіне жауап беру, соның ішінде шығындарды азайту көміртегі ізі.

АӨК-ге цифрлық технологияларды енгізу екі негізгі міндет шеңберінде жүзеге асырылатын болады: АӨК-ні мемлекеттік реттеуді цифрландыру және АӨК-ні технологиялық қайта жарақтандыру.

Цифрландыру АӨК-ні мемлекеттік реттеудің төрт бағытын дамытудың негізгі құралы болады:

- АӨК субъектілері үшін қаржыландырудың қолжетімділігі;
- өткізу нарықтарының қолжетімділігі және экспортты дамыту;
- мемлекеттік бақылау мен қадағалаудың тиімділігі;
- су және биоресурстарды тиімді басқару.

Дамыған аграрлық саласы бар елдердің әлемдік тәжірибесі өндіріске IT-технологияларды енгізу оңтайлы шешімдер қабылдау үшін техникадан, датчиктерден, дрондардан, спутниктен және басқа да сыртқы қосымшалардан алынған деректер массивтерін бір терезеге шоғырландыратын инновациялық бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалана отырып, жоспарланбаған шығындарды 20% - ға дейін және одан аз қысқартуға мүмкіндік беретінін айғақтайды. Жаңа технологиялар өнімді өрістен тұтынушыға дейін жылжытудың барлық жолын қадағалауға мүмкіндік береді, бұл оның сапасына кепілдік береді және тұтынушылардың қажеттіліктерін қамтамасыз етеді.

Мұндай бағдарламаның мысалы ретінде Agrostream ақпараттық жүйесі - Қазақстанда ғана емес, шетелде де танымал отандық өнім болып табылады. Бұл Agrostream деректерді тиімді түрде жинайды және талдайды, оны басқарушылық шешім қабылдаушыларға ыңғайлы түрде ұсынады.

"Agrostream" АЖ (АгроСтрим) - тиімділікті арттыру тұрғысынан компанияның басқару жүйесін жоспарлауға, модельдеуге, талдауға және анықтауға мүмкіндік беретін кешенді ақпараттық жүйе. Сервис агроөнеркәсіп қызметінің барлық салаларын қамтиды: жоспарлау мен бақылаудан бастап өнімнің өзіндік құнын талдауға, жоспар-фактілік талдауға, өрістер тарихын сақтауға және әр өріс пен мәдениетке технологиялық карталар жасауға дейін.

Агроөндірушілерді қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету шығындарды азайтуға және білікті жұмыс күшіндегі тапшылықты азайтуға мүмкіндік береді. Кәсіпкерлер аз ресурстармен көбірек азық-түлік өндіруі керек, сондықтан ауылшаруашылық өнімдерін өндіру технологиясында айтарлықтай серпіліс қажет.

Сарапшылардың бағалауы бойынша агросекторды цифрландырудағы өзгерістер ішкі және сыртқы орта туралы алынған деректерді талдауға байланысты болады. Егер 2020 жылдың соңына қарай әлемде 75 млн. заттар ауыл шаруашылығы интернетінің құрылғылары болса, 2050 жылға қарай ол күніне 4,1 млн. деректер бірлігін өндіретін болады [2].

Цифрландыруды дамытудың негізгі көрсеткіші желілік инфрақұрылымның болуы болып табылады. АШМ деректері бойынша, 2021 жылы Сенатта 70 мың шаруашылықтың 1/5-і ғана интернетке қолжетімділік туралы мәліметтер ұсынылды. Осыған байланысты, 2025 жылға дейін цифрландыру жөніндегі ұлттық жоба шеңберінде жыл сайын 80 бірлікке дейін қосылатын 200-ге жуық ауылдық елді мекендерді интернетке қолжетімділікпен қамтамасыз ету жөніндегі шаралар айқындалды.

Республиканың АӨК-дегі цифрландыру өзінің дамуының бастапқы кезеңінде тұр, ал саланың өнімділігін арттыру жөніндегі мақсаттар оны кешенді дамыту қажеттігін көрсетеді.

Ауыл, орман және балық шаруашылығындағы кәсіпорындарды іріктеп зерттеу деректері бойынша 2021 жылы ақпараттық-коммуникациялық технологияларға жұмсалған

шығындар 1 469,7 млн.теңгені немесе экономикалық қызметтің барлық түрлерінің 0,3% - құрады. Оның ішінде лицензиялық келісім негізінде пайдаланылатын бағдарламалық құралдарды сатып алуға жұмсалатын шығындар-133 млн. тг, ал АКТ – ны дамытуға және пайдалануға байланысты қызметкерлерді оқытуға жұмсалатын шығындар-4,9 млн.тг және 32% немесе 453,9 млн. тг. - бөгде ұйымдар мен мамандардың қызметтеріне ақы төлеу шығындары. Бұл ретте жетекші салалар – ақпарат және байланыс (23,6%), тау-кен кластері (15,3%) және барлық өңдеу өнеркәсібі (13,7%). Экономиканың тұрақты экономикалық өсуіне әсер ететін жекелеген секторлардың үлес салмағы ең жақсы нәтиже көрсетпейді: ғылыми сектор (9,6%), көлік және қоймалау (6,4%), құрылыс (3,7%), денсаулық сақтау (3,1%), мемлекеттік басқару, көтерме және бөлшек сауда (8% - дан сәл астам). 2018 жылдың соңында. бейінді ведомство салада цифрлық шешімдерді енгізу бойынша түзетілген жоспарларды айтты: интернетпен қамтамасыз етудің жол картасына және цифрландыру бағдарламасы бойынша қаржыландыруға енгізудің бастапқы сатысында 233 шаруашылық жүргізуші субъект және 2022 жылға қарай толық цифрлық қызмет көрсететін әрбір өңірде кемінде 2 цифрлық фермалар кірді. Бюджеттің ашықтығы қағидатын іске асыру қажеттігін, ақпараттың болуы мен қолжетімділігін ескере отырып, шаруашылықтарды іріктеу тәсілдерін, индикативтік көрсеткіштер мен оларды бағалау өлшемдерін айту қажет. Осыған байланысты, салада цифрлық технологияларды енгізу нәтижелері және оларды бағалаудың қолданылатын әдістері, кәсіпкерлік субъектілерін дамытудың нақты экономикалық көрсеткіші бойынша ақпаратты орналастыру қажет деп санаймыз. Бұл бизнес-процестерді талдау мен мониторингке кәсіби құрылымдарды тартуға, олардың жетілдіруге қатысуына, тәуелсіз сараптамалық бағалау жүргізуге ықпал ететін болады. 27 ферманы енгізу үшін іріктеліп алынған, 12 – і-өсімдік және мал шаруашылығында, 3-і-құс шаруашылығында, қазірдің өзінде цифрлық өндірістің жекелеген элементтерін қолданады және оны мәлімделген цифрлық деңгейге көтеру үшін әлеуеті бар. Соңында 2019 ж. олардың саны өсімдік шаруашылығында тағы 16 шаруашылықпен және мал шаруашылығында 6 шаруашылықпен толықтырылды, содан кейін жыл сайын 10 фермаға дейін өсті. 2021 жылы цифрлық технологиялар элементтерін қолданатын 80-нен астам шаруа қожалықтары жұмыс істеді.

Айта кету керек, аграрлық сектор көбінесе тірі организмдердің табиғи факторлары мен биологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Сонымен қатар, бәсекелестік, пандемия және жаһандық процестер басқа салаларда қолданылатын және жекелеген компанияларға көшбасшылықты қамтамасыз ететін цифрлық шешімдерді белсенді қолдануға итермелейді. Осылайша, цифрлық қаржылық интеграция техникалық қамтамасыз ету саласын талдамалық трейдке көтере отырып, қаржы қызметтерін көрсету жүйесін жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік берді, ол қаржы экожүйесінің өзгеруіне катализатор болды. Осылайша, басқарудың тиімділігі цифрлық инфрақұрылымның даму деңгейіне байланысты. Егер қаржылық, білім беру және басқа да салалар өзгерістерге бірден жауап бере алса, аграрлық секторда сыртқы өзгерістермен қиындатылған шешілмеген проблемалар бар [3].

Республиканың АӨК-де цифрландыруды дамыту проблемаларын бірнеше бағытқа біріктіруге болады, олардың әрқайсысы ондағы цифрландырудың рөлін көрсете отырып, кешенді шешім қабылдауды талап етеді:

- шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық тұрақсыздығы;
- саланы цифрландыру үшін қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі;
- салада нарықтық және цифрлық экожүйелердің болмауы;
- пайдаланушылардың сандық сауаттылығы төмен;
- цифрлық жобаларды әзірлеу және енгізу саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі;
- қаржы ресурстарын бөлу мәселелері және т.б. [4].

Осы мәселелерді шешу ұлттық және жергілікті деңгейде жүзеге асырылуы қажет. 2021-2025 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі Ұлттық жобада саланың аграрлық секторын дамыту еңбек өнімділігін арттыруды, азық-түлік қауіпсіздігін және жоғары сапалы құны бар агроөнімдер экспортын

камтамасыз етуді, ауыл тұрғындарының табысын арттыруды және қаржы қаражатын тартуды көздейді. Оны іске асыру үшін айқындалған міндеттерді қарау цифрлық технологияларды енгізуге кешенді тәсілдің жоқтығының және жеткіліксіздігінің айқындығын көрсетеді

Цифрландыру бәсекеге қабілеттілік пен еңбек өнімділігін арттырады, азық-түлік қауіпсіздігін және салаға инвестициялар тартуды камтамасыз етеді. Жалпы, ҚР АШМ есептеулері бойынша ауыл шаруашылығының өндірістік цикліне заттар интернетін енгізудің экономикалық әсері 2025 жылға дейін шамамен 40 млрд.тенгені құрайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Фазылова С.С., Яркова Т.М. Цифровизация в сельском хозяйстве региона как инструмент развития. - Креативная экономика - Том 14.-№ 8 (Август 2020).-С.23-29
2. Ш. М. Кантарбаева, А. Н. Жанбырбаева, С. С. Ибраев. Цифровизация агропромышленного производства Республики Казахстан: риски и пути их преодоления // <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.03>
3. Уалиева Б.Б. Использование цифровых технологий в АПК Казахстана // <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-tsifrovyyh-tehnologiy-v-agropromyshlennom-komplekse-kazahstana>
4. Программа цифровизации сельского хозяйства: Е-АПК // http://terrapoint.kz/news/section/programma_tsifrovizatsii_selskogo_khozyaystva_e_apk/

UDC 541.124

THE ROLE OF HOTEL BUSINESS IN SOCIETY

Kasymova A.M., teacher-lecturer

Zholdasbaeva F. M., 4th year student

Zhetisu University named after I. Zhansugirov, Taldykorgan city

E-mail: aiko_1990kz@mail.ru, fariza.zholdasbaeva@mail.ru

The article presents an analysis of the hotel industry market, current development trends in the current conditions of economic activity. The place of the hospitality industry in the insurance economy system is considered. The ways of development of high attractiveness and profitability of the hotel business are shown.

Keywords: hotel business, tourism, social status, international standard, high service, integrated system, infrastructure complexes.

Мақалада қонақ үй индустриясының нарығына, экономикалық қызметті жүргізудің өзекті жағдайларындағы қазіргі даму тенденцияларына талдау келтірілген. Елдік шаруашылық жүйесіндегі қонақжайлылық индустриясының орны қарастырылды. Қонақ үй бизнесінің жоғары тартымдылығы мен рентабельділігінің себептерін саралау келтірілген.

Тірек сөздер: қонақ үй бизнесі, туризм саласы, әлеуметтік жағдай, халықаралық стандарт, жоғарғы сервис, кешенді жүйе, инфрақұрылымдық кешендер

В статье представлен анализ рынка гостиничной индустрии, современных тенденций развития в актуальных условиях ведения хозяйственной деятельности. Рассмотрено место индустрии гостеприимства в системе странового хозяйства. Показаны пути развития высокой привлекательности и рентабельности гостиничного бизнеса.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, сфера туризма, социальное положение, международный стандарт, высокий сервис, комплексная система, инфраструктурные комплексы

Today, tourism in the country plays an important role in the economy of many developed and developing countries. That is why it is very important to be able to organize infrastructural complexes in our country according to modern requirements and accommodation sectors of tourist facilities according to international standards. In particular, the hotel business is the most important component of the tourism industry. This is because the hotel industry fully covers the tourist's primary needs during the vacation period, such as shelter, food, personal safety, and health care. Today, all the roads for the development of the hotel business in Kazakhstan are open and supported by the state.

The age, family and social structure of the population has a great importance in the development of the hotel business. Differences in the age of travelers have led to the emergence of specialized accommodations for young, middle-aged, and elderly individuals. The social prestige of tourists has led to the emergence of different price categories of hotels, designed for people of different wealth. At the same time, the family composition of travelers is also an important factor, which means a flexible system of discounts for tourists traveling with families, hotels for families with children, etc. caused it to appear.

The hospitality industry in particular has the potential to create new workplaces. The fact that this is a multifunctional industry that can play an important role in filling the treasury of our country should not be forgotten. Also hotel business is the ability of foreign investors to stimulate the development of domestic tourism deserves attention too. In other words, this means opening up new opportunities for various regional travel companies, hotels, restaurants in our country to partner with large foreign companies. It should also be noted that the opening of such hotels as "Astana", "Rixos", which have become world-class brands, plays an important role in shaping the "external image" of Kazakhstan among foreign tourists. In addition, the hotels opened with the direct support of foreign investors operate on the basis of international standards, these hotels fit the requirements of foreign tourists [2].

E.A. Dzhanlyugazova identified eight trends in the development of the global hospitality industry. According to it, the main trends in the development of the global hotel market are:

- extending the interests of the hotel business to the scope of other services and products offered by enterprises in other areas of activity; for example, catering, entertainment, exhibition services, etc.;
 - progressive democratization of the hospitality industry, which significantly increases the availability of hotel services for most consumers;
 - maximum to a certain generation of consumers, taking into account various characteristics
 - making efforts to specialize the hotel business, which allows real adaptation;
 - the development of new types of tourism, the thematic areas of which allow taking into account the interests of any category of consumers and showing the multifaceted nature of the tourist product, for example, extreme, environmental, adventure;
 - consolidation and globalization of the hotel business necessary for the creation of a tourist association and hotel chain, as well as the establishment of hotel associations, unions, international, governmental and non-governmental organizations;
 - improvement of service delivery and paying full attention to the client's questions and needs;
 - introduction of new information technologies and communication tools that allow conducting deep and systemic economic diagnostics;
 - introducing new technologies into the business strategy of hospitality industry enterprises.
- Among them, the widespread use of the Internet to promote hotel services and products, as well as the spread of modern computer systems for reservations and reservations.

The hotel business is considered to be a very profitable and profitable business, besides, the impression of visitors, i.e. tourists, about the country and the city begins with the impression about the hotel.

If we admit that the hotel business is one of the special areas of the economy, the state helps the hotel service, defines and supports its special directions, and creates favorable conditions for the development of the tourism industry as a whole [3].

When determining the strategy of integration of Kazakhstan's economy into the world economic system, it forms the image of Kazakhstan as a country with a favorable image for tourism, protects and supports tourist organizations and Kazakhstani tourists at the international level.

In order to reach significant heights in the development of the hotel industry, it is necessary to increase the level of education and type of services of specialists working in this service. In addition, the work orientation of the employees in this position should be clear. The hospitality industry is a close relationship between people, a relationship between a buyer and a seller. The energy of the service providers is dedicated to vacationers, and they provide a high level of service in order to win the minds of the guests [4].

If the exact work schedule, working hours, and vacation time of the employees in the field of tourism are set correctly, then great achievements and fame can be gained in this field. A hotel is a paid home for tourists, even if only for a short time. And at home, a person should feel good, be in a good mood, be sure that he will always be welcomed wholeheartedly, and that all kinds of requests will be admitted. Only in this way, it is necessary to form a hotel as a second home for tourists, to make them want to come back to this house again and again. The main goal of the hotel is to provide high-quality and reasonable service for tourists, and by providing them with all the necessary conditions, the hotel can raise its level to the world level [5].

The hotel industry in the country has been developing in recent years. Large hotel complexes are being built, the number of large and small hotels is increasing, and the old hotel system is being modernized [6]. However, it is still too early to say that domestic hotel service and service quality is high. In the future, the development of the hotel industry is directly related to the development of tourism [7]. From the first time tourists arrive at the hotel, services are provided to them. First of all, they are welcomed by the hotel administration, their documents are checked, and registration begins. After the tourist fills out the registration form, he is given a card or badge to prove that he is a resident of this hotel.

The hotel administration hires employees who know at least two foreign languages and know how to communicate with tourists. After the administrative staff completes the registration work, the porter escorts the Swiss tourists to the accommodation and shows them the interior of the room. In addition, the hotel offers paid and free services to tourists.

The main requirements for the hotel's registration department are to be fluent in at least two foreign languages, and to be polite with guests. Such requirements are specified in special regulations.

In order to develop the hotel business, there is a need to improve the hotel industry.

At present, the hotel business has reached a high level, and of course, the development in accordance with international requirements, that is, the hotel business has a great influence.

Also, the classification system of the hotel industry in Europe and other countries has been comparatively and scientifically assessed. In particular, their quality and distribution according to the ethics of service is given a real assessment.

Hotel enterprises are currently developing in the direction of competition. Of course, the level of service of high-category hotels may reflect the economic level of any state. The main issue is the quality of service provided by the hotel industry, the more effective it is in receiving tourists or increasing the number of tourists. At the present time, the development of the hotel industry or service provision is their division into categories, which is a situation arising from the increase in the quality of world, that is, international tourist services.

At the same time, there is no doubt that the views of the states on social-economic, political, and historical cooperation have a great influence on the development of tourism in the world, including the development of the hotel industry.

In conclusion, the hotel business plays a very important role in society and it is closely related to the tourism industry as mentioned above. And tourism is a branch of the economy that does not require any raw materials and does not cause much harm to the environment. If we admit that the hotel business is one of the special areas of the economy, the state helps the hotel business, defines and supports its special directions, and creates favorable conditions for the development of the tourism industry in

general. The current level of development of the hotel business in the Republic of Kazakhstan is developing at the pace of time. Its development is closely related to the development of tourism.

In order to reach significant heights in the development of hotel business, it is necessary to increase the level of education and type of services of specialists working in this service. In addition, the work orientation of the employees in this position should be clear. The hospitality industry is a close relationship between people, a relationship between a buyer and a seller. The energy of the service providers is dedicated to vacationers, providing a high level of service in order to win the attention of the guests. If the exact work schedule, working hours, and vacation time of the employees in the field of tourism are set correctly, then great achievements and fame can be gained in this field. A hotel is a paid home for tourists, even if only for a short time. And at home, a person should feel good, be in a good mood, be sure that he will always be welcomed wholeheartedly, and that all kinds of requests will be met. Only in this way, it is necessary to form a hotel as a second home for tourists, to make them want to come back to this house again and again. The main goal of the hotel is to provide quality and reasonable service for tourists, and by providing them with all the necessary conditions, the hotel can raise its level to the world level. As a result, new hotels should be built. I hope that, using the above-mentioned development methods, it will contribute to the development of not only the hotel business, but also general tourism in Kazakhstan.

REFERENCES:

1. Statistical data on tourism industries [Electronic resource] // Official site of the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan. - URL: <http://www.stat.gov.kz>
2. Besekey E. Hotel business. Almaty, 2018.
3. Mazbaev O.B., Omarov K.M. Hotel management - Almaty, 2017.
4. Allechev E.K., Onaev B.T. Service - Almaty, 2019.
5. "Tourism infrastructure" textbook for tourism profession. / — Astana: L.N. Gumilev University Publishing House, 2017. - 266 p.
6. Efimova O.P. Economics of hotels and restaurants. - M.: Novoe znanie, 2017. - 392 p.
7. Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan Stat.gov.kz

ӘОЖ 321.01

ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК НЕГІЗДЕРІ

Кенджасарова А.М., магистр экономических наук

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: 9-aika@mail.ru

Басқарудың қоғамдағы құбылыстарды қамту, көлемі мен сипаттарына байланысты. Қоғамда басқару, мемлекетті басқару, ұлттық экономиканың өрістері мен сипатына байланысты болады. Тарих бойы басқарудың анықтамаларының айырмашылығына және оның көп қырынан көрініс табуына қарамастан, барлық зерттеуші – ғалымдар бір ауыздан қоғамда онда шоғырланған билік күшін атап өткен.

Тірек сөздер: *бюрократия, идеалды типтегі бюрократия, дәстүрлі басқару моделі, веберлік көзқарас, басқарушылық тәсіл, үкіметті модернизациялау, жаңа мемлекеттік басқару, нео-вебер мемлекеті.*

Управление зависит от охвата, объема и характера явлений в обществе. В обществе управление, управление государством, зависит от полей и характера национальной экономики. Несмотря на различие определений управления на протяжении всей истории и его многогранность, все ученые – исследователи единогласно отмечали власть, сосредоточенную в нем в обществе.

Ключевые слова: *бюрократия, бюрократия идеального типа, традиционная модель управления, веберский подход, управленческий подход, модернизация правительства, новое государственное управление, нео-веберское государство.*

Management depends on the scope, scope and nature of phenomena in society. In society, governance, the governance of the state, depends on the fields and the nature of the national economy. Despite the difference in definitions of governance throughout history and its versatility, all research scientists unanimously noted the power concentrated in it in society.

Keywords: *bureaucracy, ideal type bureaucracy, traditional management model, Weber approach, managerial approach, modernization of government, new public administration, neo-Weber state.*

Мемлекеттік басқарудың мемлекеттік басқару ұғымымен қатар дамып келе жатқан ұзақ тарихы бар. Вебер, Вилсон және Тейлордан алынған мемлекеттік басқарудың классикалық көзқарасы 20 ғасырдың көп бөлігінде басым болды. Шындығында Вебердің бюрократия теориясы мемлекеттік басқарудың дәстүрлі моделінің ең маңызды теориялық принципі болып табылады. Бұл модель 1980 жылдардың ортасында икемді, нарықтық басқару формасына қарай өзгере бастады, өйткені дәстүрлі үкімет теориялық және практикалық тұрғыдан дискредитацияланды. Осының барлығы басқару стилінің шамалы ғана өзгеруіне ғана емес, сонымен бірге биліктің қоғамдағы рөлі мен билік пен азаматтар арасындағы қарым-қатынастың да өзгеруіне әкелді. Заманауи басқару тәсілін енгізу және мемлекеттік басқарудың жаңа нысандарын қабылдау мемлекеттік секторда жаңа парадигманың пайда болуын білдіреді. Реформалар толқыны ағылшын-американ елдерінен басталды, өйткені олар бірінші болып мемлекеттік басқаруды жаңғырту процесінде жеке сектордың нысандары мен әдістерінің рөліне көбірек мән берді, дегенмен барлық елдер мемлекеттік басқару жаңа пакетін толығымен қабылдаған жоқ.

Көптеген еуропалық елдер ұстанатын және оның элементтері мен құралдарын таңдаулы және шектеулі пайдалануды талап ететін тағы бір ерекше реформа үлгісі бар.

Дәстүрлі мемлекеттік басқару салыстырмалы статикалық ортада тұрақты және болжамды үкімет үшін құрылған, сондықтан мемлекеттік басқару жаңа сынақтарға дайын емес және өзгерістерге қарсы тұрды. Бүгінде ол тез, кейде күтпеген өзгеретін жағдайларға бейімделуі керек. Соңғы бірнеше онжылдықта бүкіл әлемде мемлекеттік секторды реформалау бойынша елеулі күш-жігер тиімді, әдепті, есеп беретін және ашық басқару тұрғысынан тиімді басқаруға бағытталған. Мемлекеттік басқарудың классикалық және заманауи тәсілдері туралы мақалалардағы осы кезеңдегі мемлекеттік басқарудағы өзгерістердің жинақталуы шынымен де әсерлі, бірақ «бірде-бір ұлттық үкімет дерлік әкімшілікті ауыстыру аяқталды немесе мемлекеттік сектор әкелінді деп мәлімдемейді. жақсы жұмыс тәртібінде». Мақалада талданатын нысан мемлекеттік басқару моделі болып табылады, ал талдау мемлекеттік басқарудағы өзгерістерге қатысты классикалық және заманауи тәсілдерге бағытталған.

Дәстүрлі басқару моделінің күйреуінің басты себебі – ол енді жұмыс істемеді және сәтсіз деп қабылданды. Мемлекеттік басқарудың заманауи басқару тәсілдерінің пайда болуы дәстүрлі мемлекеттік басқаруды реформалау ретінде ғана емес, сонымен бірге оның парадигмасының өзгеруі ретінде де қарастырылады.

Талдаудың мақсаты – бұл мемлекеттік басқарудың классикалық тәсіліне жалғыз мүмкін балама болып табылатындығын және бюрократияның дәстүрлі моделін мемлекеттік сектор ұйымдарынан жақсы нәтиже алу үшін қандай да бір нарықтық механизмді қабылдаумен алмастыруға болатындығын анықтау.

Зерттеудің бірнеше міндеттері:

1) Мемлекеттік басқарудың классикалық тәсілін ұсыну және бюрократияның дәстүрлі моделін және оның негізгі ерекшеліктері мен өлшемдерін сипаттау;

2) Көптеген дамыған елдерде және көптеген дамушы елдерде мемлекеттік секторды басқарудың жаңа моделінің пайда болуын түсіндіру;

3) Жаңа мемлекеттік басқару деп аталатын мемлекеттік секторға заманауи басқарушылық көзқарасты талдау;

4) Континентальды еуропаның көптеген елдері ұстанатын заманауи реформаның нақты бағытын белгілеу.

Мемлекеттік басқарудың классикалық тәсілдері. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі өзгерістер мен реформаларды түсіну үшін біз басқарудың дәстүрлі моделін түсінуіміз керек, өйткені реформаның кез-келген әрекеті оның көзқарасы бойынша қарастырылады және бағаланады. Бұл классикалық модель мемлекеттік сектордың жұмысын ұйымдастырудың ең жақсы тәсілі болып саналды және ұзақ уақыт бойы жақсы жұмыс істеді. Мемлекеттік басқарудың дәстүрлі моделі мемлекеттік секторды басқарудың ең сәтті теориясы болып саналады, дегенмен оның біртұтас, дәйекті интеллектуалды негізі жоқ. Оның теориялық негізі АҚШ - тағы В.Уилсон мен О. Тейлордан, Ұлыбританиядағы Норткот-Тревеляннан және Германиядағы М. Веберден алынған. Тұтастай алғанда, ол «бюрократияның қатаң иерархиялық моделіне негізделген, тұрақты, бейтарап және анонимді шенеуніктер басқаратын, тек қоғамдық мүдделерге негізделген, партияға бірдей қызмет көрсететін және басқаратын және саясатқа ықпал етпейтін, тек осы саясатты жүргізетін саясаткерлер шешетін әкімшілік ретінде сипатталады».

Бұл модель және оның анықтамасы батыс елдерінде және негізінен континентальды Еуропада 19 ғасырда және 20 ғасырдың бірінші жартысында кеңінен қабылданды және қолданылды. Бұл модельдің басты ерекшелігі – «Қазіргі үкіметтік жүйелерде кәсіби бюрократтар мемлекеттік басқару міндеттерін саяси тегіктерден бөлек орындайды».

Бұл модельден айырмашылығы, қазіргі заманға дейін модельдер жеке қатынастарға негізделген. Бұрынғы басқару жүйелеріне тән ең маңызды сипаттама – бұл жеке, патша, көшбасшы, министр немесе партия сияқты белгілі бір адамға деген адалдыққа негізделген, заңдылық пен ұйымға және мемлекетке деген адалдыққа негізделген «жеке емес» болудың орны. Еуропадағы патронаждың немесе непотизмнің және АҚШ-ғы еркелету жүйесінің аяқталуы 19 ғасырдың аяғында болды, бұл саяси тәуелділік пен клиентелизмнің орнына еңбегі мен саяси бейтараптығына негізделген мемлекеттік әкімшіліктің құрылуын бастады. Еуропалық және американдық Мемлекеттік басқару әртүрлі тарихи дамудан өтті, бірақ Вебер тәсілі олар үшін ортақ болды және екеуі де тұлғасыз, ресми түрде реттелетін және иерархиялық механизмдердің қажеттілігін атап өтті.

Веберді талдаудың негізгі бағыты әкімшілік емес екені белгілі, бірақ оның мемлекеттік басқару саласына қосқан негізгі айрықша үлесі басқарудың Әлеуметтік және тарихи контекстін, атап айтқанда бюрократияны талдаумен байланысты. Вебер «бюрократия» терминін ойлап таппады, бірақ бюрократияны рационалды қоғамның оң жақтағы басым түрі ретінде анықтады және бюрократияның «идеалды тип» деп аталатын ең ұтымды түрінің ерекшеліктерін нақтылады.

Макс Вебер қазіргі бюрократияның сипаттамалары мен критерийлерін беріп қана қоймай, бюрократиялық ұйымның жалдау шарттарын да сипаттады:

- Шенеуніктер жеке өзі еркін және келісімшарт негізінде тағайындалады.
- Лауазымды тұлғалар тағайындалады және сайланбайды. Вебер сайлау иерархиялық бағынудың ауырлығын өзгертеді деп мәлімдейді.
- Лауазымды тұлғалар кәсіби біліктілік негізінде тағайындалады.
- Шенеуніктердің тұрақты ақшалай жалақысы және зейнетақы құқығы бар.
- Лауазымды тұлғаның лауазымы оның жалғыз немесе негізгі кәсібі болып табылады.
- Мансаптық құрылым бар, ол еңбек сіңіруге негізделген (бірақ еңбек сіңірген жылдарды тану үшін қысым болуы мүмкін).
- Лауазымды тұлға мәжбүрлеу құралдары мен оларды қолдану нақты анықталған бақылау мен тәртіптік шаралардың бірыңғай жүйесіне бағынады.

Мемлекеттік басқарудың осы классикалық моделіне маңызды өлшемді саясаткер-әкімшіліктің дихотомиясын енгізген Вудроу Уилсон қосты.

Уилсонның айтуынша, мемлекеттік басқару «қоғамдық құқықтың егжей-тегжейлі және жүйелі орындалуы» болып табылады және ол саясат пен әкімшіліктің қатаң бөлінуі болуы керек деп санайды, өйткені әкімшілік саясаттың тиісті саласынан тыс және әкімшілік мәселелер саяси мәселелер емес.

Заңнамаларда әкімшіліктегі озбырлық пен сыбайлас жемқорлықты жойып қана қоймайды, сонымен қатар кеңірек әсер етуі мүмкін. Теориялық тұрғыдан дихотомияны жүзеге асыру өте қарапайым болып көрінеді, бірақ саясат пен әкімшілік арасында толық және нақты бөліну болған жоқ.

Американы Еуропадан ерекшелендіретін нәрсе – ірі жеке және мемлекеттік ұйымдар арасында тиімді басқару әдістері. Америкада Күшті бизнес мәдениеті дамып, қол жеткізілгені белгілі болды және жеке сектордан басқарушылық инновациялардың бұл импорты американдық Мемлекеттік басқарудың ерекшелігі болды. Алғаш рет жеке ұйымдардан көшірілген ең маңызды теория ғылыми менеджмент болды. 1911 жылы Фредерик Тейлор өзінің «ғылыми менеджменттің принциптері мен әдістері» атты іргелі еңбегін жарияланды.

Сол кезде жеке секторда Америка үкіметінің тиімділігін арттыру үшін қолдануға болатын жалпы әкімшілік әдістерді іздеу жүргізілді, ал ғылыми менеджмент оның тиімділік мәселесіне тікелей байланысты әдістерін қолдануға болады деп сенген мемлекеттік шенеуніктердің қолдауына мемлекеттік сектор ие болды.

Бүгінгі күні Фредерик Тейлор ғылыми менеджментті дамытқан деп есептелетініне күмән жоқ және ол «жұмыс істеудің бір жақсы жолы бар» екеніне сенімді болды. Хьюздің айтуынша, «Тейлор теориясында екі маңызды мәселе бар: жұмысты стандарттау, бұл «жұмыс істеудің ең жақсы әдісін» іздеуді және стандарттардың сақталуын қамтамасыз ететіндей кең және қарқынды бақылауды білдіреді».

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ.Д.Жоламан. Мемлекет және құқық теориясы. <http://zhetyu.edu.kz:8081/pdf.php#JUQwJUJDJUQwJUI1JUQwJUJDJUQwJUJCJUQwJUI1JUQwJUJBJUQwJUI1JUQxJTgyKyVEMCVCQSVEMSU4MyVEMCVCQSVEMSU4QiVEMCVCQSSIRDEIODIIRDAIQjUIRDAIQkUrJUQwJUI2JUQwJUJFJUQwJUJCJUQwJUIwJUQwJUJDJUQwJUIwJUQwJUJEXzViYzAyOWQ4MzcwM2Q0LjQzMzY1MDA4LnBkZg==>
2. Мемлекеттік басқару құрылымы. <https://melimde.com/1-basaru-rilimi-bl-ozara-trati-arim-atinasta-bolatin-jene-zme.html?page=7>
3. Мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру мәселелері. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34059595&pos=6;-106#pos=6;-106
4. <https://stud.kz/referat/show/38022>

ӘОЖ 541.124

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА СЫНИ ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Колдеева Ш.А., бастауыш сынып мұғалімі

«Көшкентал орта мектебі, мектепке дейінгі шағын орталығымен» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Жетісу облысы, Ақсу ауданы

Мақалада сыни тұрғысынан ойлау стратегияларын пайдаланудың тиімділігі жан-жақты қарастырылған, сонымен қатар тиімді тұстары нақтыланған. Сыни тұрғысынан ойлау стратегиялары білім беру сапасын арттырудың, оқу мақсаттарына жетудің бірден бір жолы екендігі баяндалған.

Тірек сөздер: *СТО стратегиялары, Венн диаграммасы, ББУ, ЭССЕ, ЖИГСО, Блум таксономиясы, оқытудың жаңа бағыттары.*

В статье описывается, как использовать стратегии критического мышления всесторонне, включая преимущества. Стратегии критического мышления являются единственными способами повышения качества образования и достижения целей обучения.

Ключевые слова: *Стратегии STD, Венн диаграммасы, ОЭСР, ESSE, JIGSO, таксономия Блума, новые тренды в обучении.*

The article describes how to use critical thinking, including the following: Strategic Critical Mushleniya are the only ways to cultivate and develop education. article also discusses that critical thinking strategy is one of the only ways to improve the quality of education and achieve learning goals.

Keywords: *Strategic Std, Venn diagram, critical point of view strategy, wen diagram, Essey, Jigsaw, Istrategy, Blum taxonomy, new trends in education.*

Жаһандануы, ақпараттық технологиялардың тез дамуы тенденциясы оқытудың жаңа бағыттарын зерттеу мәселелеріне басқаша көз қарасты талап етеді. Бағдарламадан күтілетін нәтижелер оқушылардың қалай оқу керектігін үйреніп, соның нәтижесінде еркін, өзіндік дәлел-уәждерін нанымды жеткізе білетін, ынталы, сенімді, сыни пікір-көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық танытатын оқушы ретінде қалыптасуын қамтиды. Өркениетке ұмтылған қазіргі қоғам талабына сай Қазақстан Республикасының дамыған елдермен иық тіресіп тұруы және еліміздің болашағы мен қазіргі кезеңі үшін білімді, зерделі, өз бетімен іс-әрекет ете алатын қоғамнан өз орнын таба алатын шәкірттерді дайындау ұстаздардың міндеті. Қай пәннің болмасын білім сапасын көтерудің бірден – бір жолы білім беру технологиялары мен оқу үрдісін ұйымдастыруды жаңа түрлерін қолданысқа енгізу. Осындай талапқа қол жеткізу үшін мұғалім өзінің теориялық және әдістемелік білімін үнемі толықтырып, үздіксіз ізденіс, өз мамандығын барынша жетілдіруі және осы саладағы жаңалықтар мен озық тәжірибені үнемі пайдалануы тиіс. Әр шәкірттің жеке тұлға ретінде дамуына білім сапасының артуына ұстаздың өткізген әр сабағы шешуі роль атқарады. Оқушы білімінің сапалы болуы ұстаздың дәріс беру шеберлігі мен жаңа технологияларды тиімді пайдалана білуіне, яғни кәсіби құзіреттілігіне байланысты. Білім беру сапасын арттырудың бір көзі жаңа технологияларды қолдану арқылы сабақты түрлендіріп өткізу.

Сын тұрғысынан ойлау- ашық қоғам негізі. Ол өз бетінше сұрақтар қойып, оған үнемі жауап іздеу, басқалардың пікірімен санасу, дәлелдеу, дәлелдемелердің қисынын зерттеу дегенді білдіреді. Сыни ойлау- адам өмірінің бір саласы. Олай дейтініміз- шешімдер ішінен өздері үшін ненің тиімді, пайдалы екенін, тек қажетті ақпараттарды жинақтап, жаңа білімді ажырата алуға көметеседі. СТО-ның дәстүрлі оқытудан айырмашылығы – білімнің дайын күйінде берілмеуі.

«Сын тұрғысынан ойлау» жобасын пән ерекшелігіне қарай қолдана білу – білім беру сапасын арттырудың, оқыту мақсатына жетудің бірден – бір жолы.

Сыни – тұрғысынан ойлау – сынап қарау емес, оқушының шындалған ойлау әрекеті. Сынап оқушылары топпен жұмыс істеу арқылы өзара пікірлесіп, ұтымды жауаптарды тауып айтуға үйренеді. Тынымсыз іздене алады.топпен бірлесіп жұмыс жасау тұлға бойында шыдамдылық, мейірімділік, ұжымдық – жауапкершілік, бірлесіп бір мәселені шешу секілді қазіргі кезде ауадай қажет екені айдан анық.

СТО көптеген стратегияларын қолданып келемін. Сабақтарымда Венн диаграммасы, ББУ, ЭССЕ, ЖИГСО, семантикалық кесте «Кубизм», «Тірек сөздер» «Галерияға саяхат», «Үш қадамды сұхбат», «Блум таксономиясы», т.б. стратегияларын қолданып келемін.

Әр сабағымда өз беттерінше іздену арқылы және ауызша сұрақтарға жауап беру, жұмбақтар шешкізу арқылы сабақтың тақырыбын ашып, дамытуға үйренді. Сабақтың

тақырыбын, мақсатын, міндетін өздері ашуға машықтанды. Оқушылар топта жұмыс істеуге, бір-біріне деген көзқарастарды өзгертуге, бір-бірін тыңдай білуге, өз ойын дәлелмен жеткізе білуге дағдыланды. Оқушылар сабақтарында ашылып, сабаққа ынтасы, талпынысы, өздігінен ойлап жауап беруі, өз ойларын еркін айтуы, ойымен бөлісуін, қатесін мойындап, түзетуі оқушының өзгергені. Оларға топтағы жұмыс жасау, өздері бір-бірін тыңдау арқылы үйренгісі келетіні, сабақ кезінде өздерін еркін ұстаулары, өздерін - өзі бағалауы өте ұнайтынына көзім жетті. Яғни, оқушы білімді мұғалімнен емес, бір-бірімен пікірлесе отырып, диалог жасай отырып үйренеді. Өз ойларын толық жеткізуге, әңгіме құруға дағдыланады. Өтілген мәтінді оқытудың өзінде өзгеріс енгізуді мақсат еттім. Топта тізбектеп оқытып, дауыс ырғағына, мәнерлеп оқуына қарай топтардың бір-бірін дәлелдемелермен бағалайтындарын ескерте отырып оқыттым. Әр топ өз тобындағы оқушыны біріншіден ынталандырады, екіншіден қалай оқу керектігін үйретеді, түсіндіреді және келесі топты бағалауды меңгере бастады. Яғни, оқушылардың бақылап отырып өз жұмыстарын жасау, жан-жақтылықтары дамыды. Дәл осы мәтін оқуда ежіктеп, кібіртіктеп оқитын оқушыларымда өзгерістің барын байқадым. Тәжірибе соңында оқушыларымның ана тілі пәні бойынша білім сапасының артуы топпен жүргізілген жұмыстың нәтижесі болар деп ұйғардым.

Әдебиеттік оқу пәнінде мәтіннің мазмұны бойынша сұрақ қою маңызды дағдылардың бірі болып табылады, себебі сұрақ дұрыс қойылған жағдайда сабақ берудің тиімді құралына айналады және де оқушылардың оқуына қолдау көрсетіп, оны жақсартып және кеңейте алады деп (нұсқаулық 41-бет) айтылған. Выготскийдің оқыту моделі оқушы диалог құру нәтижесінде білім алады деп жорамалдайды (нұсқаулық). Сондықтан оқушылардың ойлауын жоғарырақ деңгейде дамыту мақсатында сұрақ қоюға қатысты мәселеге көзқарасым төмендегідей:

- сұрақ қоя отырып оқушының тақырып бойынша өз ойларын білдірулеріне мүмкіндік беру;

- сұрақ қоя отырып, оқушының өз идеясын дәлелдеуге көмектесу;

- сұрақты қоя отырып, тек бағалау үшін емес кеңінен ойлануына, ақпарат іздеуіне де әсер ету. Мәтіннің мазмұны бойынша сұрақтар дайындап келіп, бір-біріне қояды қызығушылық танытатындарын байқадым, осылайша әр сұрақтың дұрыс жауабын талдау кезінде білімдерін толықтыратындықтарына көзім жетті, осы тұста қате жауапты қайта бағыттаудың маңыздылығын ескеріп, оқушыларға қате жауаппен жұмыс жүргізудің тәсілін үйреттім. Оқушылар тақырып бойынша және сындарлы сөйлеуге ынталанды және өзіне деген сенімділіктері артты, өз ойларын ортаға салып, мысалдар келтіру арқылы, жаңа сабақтың түйінді идеясын қорытып шығарып, әдеби тілде сауаттылықтары қалыптаса бастады. Оқушылардың «қалай оқығысы келетінін?», «нені білгісі келетінін?», «нені түсінбей? қалғанын кері байланыс арқылы анықтап отырдым. "Сабақтағы ұнаған не болды?" - деген сұраққа, олар: -топқа бөлінгені, өздерін сабақ барысында еркін ұстауы, сұрақтарға жауап бергенде "дұрыс емес" дегенді естімегендері, бір-бірімен пікір алмасқаны, білмегенін мұғалімнен емес бір-бірінен сұраулары және шаршаған сәтте «сергіту» жасағанды ұнатқандарын жазды, сабақтың барлығы осылай өтсе екен деген ұсыныстар білдірді. Аяжанның бұрынғы сергіту сәтінен гөрі ноутбук арқылы жасаған сергіту сәтінің жақсы екенін, сабақ оқи бергісі келетінін жазыпты.

Сыни тұрғыдан ойлану-бұл модульде негізінде оқушыларды бақылауға, тәжірибенің, ойлау мен талқылаудың нәтижесінде алынған ақпаратты ойлауға, талдауға, қорытындылауға және синтездеуге, қарсы пікір айтуға, баламалы шешімдерді қабылдауға, ойлау және іс-әрекетімізге жаңа немесе түрлендірілген тәсілдерді енгізуге дайын болуға, ұйымдастырылған қоғамдық әрекеттерге және басқаларды сыни тұрғыдан ойлауға дағдылау. Осыған байланысты миға шабуыл жасау арқылы ана тілінен сыни тұрғыдан ойлау тиімді болды. Жетістіктерге жету үшін сабақ барысында оқушыларға ақпаратты толық мөлшерде беру, сол ақпараттарды синтездеуге бағыт-бағдар беру керек болды. Идеяларды тыңдау, салыстыру,

сыни көзқараспен қарауға, шешімін санаралық түрінде көрсету, көз жеткізу қабілеттерін дамыту. Осы мақсатта сабақ кезінде оқушыларға өзі ойлануға жетелеуге арналған тапсырмаларды қолдандым. Ондай тапсырмаларға сұрақтан басталып, сұрақтан аяқталатын эссе, Венн диаграммасы, «Досыма хат», мағынаны ажырату, жазбаша дөңгелек үстел түрлерін пайдаландым. Бұл тапсырмаларды орындауда оқушылардың сөздік қоры молайып, тілдері дамыды. Сабақтарыма сыни тұрыдан ойлауға үйрету модулін пайдалана отырып, әр сабағымды түрлендіре отырып өттім. Әсіресе постермен жұмыс істегенде оқушылар үлкен қызығушылықпен бар ынтамен, зор жауапкершілікпен жұмыла кірісіп кетті. Постер қорғағанда, сұрақтарға жауап бергенде әр күнгі жаңа сөздерді пайдалануларын ұсындым, әрине барлық оқушының тілі бірдей жатық емес. Сабақ барысында кедергілер болып отырды. Кедергілер мен қиындықтан оқушылар сыни тұрғыдан ойлау арқылы, бірлесе іздену арқылы шыға білді. Бұл да болса меніңде, оқушылардың өзгергені. Сыни тұрғысынан ойлауды қалыптастырып, балалардың өз білімдері мен жаңа білімдерін ұштастыра отырып, тақырыпты түсінуге бағыт беріледі. Тақырыпты қаншалықты түсінгендігін анықтау үшін оқушының «өзін-өзі бағалау», «бірін-бірі бағалау» әдістері өте тиімді болды. Сабаққа байланысты бағалау парақтарын критериалды дайындап, қалай бағалайтындықтарын түсіндірдім. Топтағы бақылаушы оқушыларды әр тапсырма сайын бағалап отырды. Алайда, кейбір жағдайда өздерін жоғары бағалау немесе төмен дәрежеде бағалау байқалып жатты. Бірінші сабағымда бағаның сәл артық қойылғаны менің алдыға қойған мақсатыма жетуіме кедергі келтірді. Оқыту үшін бағалау мен оқуды бағалаудың түрлі әдістерін пайдалануыма себеп болды. Сабақта кездескен кедергіні келесі сабақта болдырмау үшін бағалау критерийінің жүзеге асырылуының келесі түрінде геометриялық фигураларды пайдалануды жөн көрдім. Себебі, балалар өздерінің артықшылығы мен жіберген қателерін қоса анықтайды. Келесі сабақтарда қателіктерін жоюға тырысады. Оқушылар өздерін бір жағынан әділеттікке, шыншылдыққа үйретеді. Сыныпта үнсіздік орнатылуы, тақтаға қарап сұрақтарға белсенді жауап беруі, бір-бірін сөздің аяғына дейін тындауы бақыланды. Топ арасында бірігіп талқылауы ынтымақтастықты білдіреді. «Топтық бағалауларды» қолданғанда әр оқушының топтағы белсенділігі арта түсті. Қай тапсырмада қандай қате жібергенін, нені біліп, нені түсінбей қалғанын анықтап сол бойынша жұмыс жасады. Сабақтарда балалар ашылып еркін сөйлеп қуанышпен түрлі тілектер жазып, өз ойларын ортаға салды. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар оқушыларға ғылыми ұғымдарды түсіндіруді және олардың қабылдауын, түсінуін жетілдіруге мүмкіндік беріп, мұғалімдерге сабақ беруде көмектесетін маңызды құрал болып отыр. Сол себепті, мен өз басым ақпараттық-коммуникациялық технологияда көп нәрсе үйрендім. Дәстүрлі сабақтар өткізуде оқулықпен әдістемелік құралдарды ғана пайдаланған болсам, енді жаңа форматтағы сабақ өткізу үшін ізденіп, ғаламторға жүгінетін болдым. Бұл тұрғыда АКТ-ды толық қанды пайдаланудың қажеттілігі болмағандықтан интербелсенді тақтаны анда-санда пайдаланатынымын. Мұғалім де, оқушы да ақпараттық-коммуникациялық технологияны пайдалана білуі оқуда, білім алуда үлкен роль атқарады. Сабақтағы «Ханталапай», «Ғажайып сандар», «Кім жылдам?», «Арыстан қандай? Тышқан қандай?» сияқты тапсырмаларды интербелсенді тақтада тақтаның қаламын ұстата отырып, орындату арқылы оқушыларымның да сабаққа деген қызығушылықтарын, белсенділіктерін арттырып қана қоймай оларға да АКТ-да, ғаламторда жұмыс жасауды үйретіп, ізденуіне ықпал еттім.

Дарынды және талантты балаларға қатысты бұл едәуір күрделі мәселе ойлауды, талқылауды және мұқият жоспарлауды талап етеді. Бастауыш сыныпта дарынды және талантты оқушымен жұмысты жандандыру әрқайсымыздың міндетіміз. Барлық мұғалімдер балаларға білім беруде барынша жоғары жетістіктерге қол жеткізу үшін қолайлы орта жасауға тырысады. Талантты және дарынды балаларға қатысты бұл ойлауды, талқылауды және мұқият жоспарлауды талап ететін едәуір күрделі мәселе. Талантты немесе қабілетті үнемі айқындай отырып бастауыш мектептерінің мұғалімдері өздерін «дарынды бақылаушылар» ретінде көрсетуі тиіс»(МАН726) делінген болатын болса, сыныбымыздағы

оқушының дарынының қай бағытта екенін анықтап сол бағыттағы жұмыстарды жүйелеуіміз қажет. Әр сабақта дарынды баламен жұмыс жасауды назардан тыс қалдырмай, ол жұмысты жоспарымның бір бөлігі ретінде қарастырдым. Өртүрлі теориялар мен стратегиялар дарынды баланы оқытудың мазмұнын анықтау үшін тиісті бағдарлама шеңберінде қолданумен қатар «Мен-саған, сен-маған», «Қобдишадағы сұрақтар», «Тәтті сұрақтар» әдістері арқылы оқушылардың ізденуіне түрткі боларлық сұрақтар беріп отырдым. Бұрын қосымша тапсырманы сыныпта орындатып отырсам, енді электрондық жүйеде, ғаламторды пайдалану арқылы бағыт-бағдар беріп және өзінің тобындағы, сыныбындағы құрдастарына көмектесе, үйрете отырып, көшбасшылыққа бейімделеді екен. Сонымен қатар инклюзивті тәсілдің тиімділігі өз нәтижесін беретіні анық. Ізденіс жұмысын жүргізуді үйретіп жүрген оқушыма бағыт-бағдар бере отырып, оның алынған тақырыбы бойынша негізгі ойды қысқа да нұсқа жеткізе білуіне бағыт-бағдар бердім, өз өзіне сенімділігін арттырдым. Оқушылар арасында ынтымақтастық атмосферасын, яғни жағымды көңіл-күй қалыптастыру балаларды бір-біріне жақындастырады, мейрімділікке, рухани адамгершілікке, бір-бірінің пікірін тыңдай білуге үйренді. Сын тұрғысынан ойлау стратегиялары оқушылардың еркін сөйлеуіне, бір-біріне деген ойларын еркін жеткізуіне, құрметтеуге, топта ұйымшыл болуына, сабақты жақсы қабылдауына өте ыңғайлы екенін байқадым. Сонымен қатар сабақта диалогтік әдісті қолдану арқылы әңгімеге тарту, өз ойларын толық жеткізуге үйренді және белсенділіктері артты. Балалардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларының алға жылжуына ықпал ете алдым.

СТО – білім берудің сапасын арттыруда өте тиімді. Ол үшін ұстаз сабақтың мақсатын нақтылап, оған шығармашылық тұрғыдан келіп, оқушының білімділік, тәрбиелік, жағынан қызығуын арттырып, оның ой-өрісін дамытуда аянбай еңбектенуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық «Назарбаев Зияткерлік мектебі»ДББҰ 2012 жыл
2. С.Мерсейтова. Оқыту ізденіс ретінде және ізденіс оқыту ретінде.
3. А.Әлімов «Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері», Алматы,2013
4. Абилова. Ж. Т Жаңа технологияның пайдалану тиімділігі. \Бастауыш сынып әдістемесі №3(22)
5. E-mail:45minut.kz. Бастауыш сыныпта оқытуда қолданылатын педагогикалық әдіс – тәсілдер.
6. Төлегенова. У. Жаңа технологияны сабақта қолдану. \Бастауыш мектеп №5-2006
7. Хисметова. С. Оқу – тәрбие үрдісінде, оқытудың жаңа әдістерін тиімді пайдалана отырып, оқушыны тұлға ретінде қалыптастыру. \Қазақ тілі мен әдебиеттер орта мектепте № 10(57)-2013

ӘОЖ 334.01

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДАҒЫ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Контеков А. М., 1 курс магистранты

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

E-mail: asilbek453@mail.ru

Мақала денсаулық сақтаудағы басқару мәселелеріне арналған. Онда медициналық ұйымды тиімді басқаруға әсер ететін ішкі орта факторлары қарастырылған

Тірек сөздер: денсаулық сақтаудағы менеджмент, медициналық ұйымды басқару, рентабельділік, өмір сапасы, қол жетімділік, өмір сапасы, рентабельділік.

Статья посвящена проблемам управления в здравоохранении. В ней рассмотрены факторы внутренней среды, оказывающие влияние на эффективное управление медицинской организацией

Ключевые слова: менеджмент в здравоохранении, управление медицинской организацией, рентабельность, качество жизни, доступность, качество жизни, прибыльность.

The article is devoted to the problems of management in healthcare. It examines the factors of the internal environment that influence the effective management of a medical organization

Keywords: management in healthcare, management of a medical organization, profitability, quality of life, accessibility, quality of life, profitability.

Денсаулық сақтаудағы менеджмент мәселелері қазіргі уақытта саланы коммерцияландыруға, аумақтар деңгейінде мемлекеттік билікті орталықсыздандыруға және соның салдарынан медициналық ұйымдардың дербестік деңгейін арттыруға байланысты өте өзекті болып отыр.

Денсаулық сақтау менеджментінің негізгі мақсаты, сөзсіз, қоғамның аурушандықтан, мүгедектіктен және өлімнен шығынын азайту болып табылады.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін денсаулық сақтаудың бүкіл жүйесінің де, сондай-ақ әрбір жеке медициналық ұйымның да тиімді қызметі қажет, ол үшін мынадай өзара байланысты мақсаттарды қанағаттандыруға бағытталған әртүрлі меншік нысанындағы медициналық ұйымдардың барлық буындарын басқарудың жаңа қағидаттары мен тәсілдерін, әдістері мен модельдерін енгізу талап етіледі:

- сапалы және уақтылы медициналық көмек көрсетудің қолжетімділігін арттыру;
- халықтың өмірі мен денсаулығының сапасын арттыру;
- ҚМ қызметінің рентабельділігі мен рентабельділігін арттыру.

Бұл ретте барлығы "тегін" Денсаулық сақтау деп аталатын медициналық ұйымдар үшін рентабельділік пен рентабельділіктің қажеттілігі мен маңыздылығын түсінбейді және мойындамайды.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, қосымша бюджеттен тыс қаржы қаражатын белсенді түрде тартатын медициналық ұйымдар ең табысты болып табылады.

Денсаулық сақтау ұйымдарын басқаруға әсер ететін факторлардың бүкіл жиынтығын пайда болу тәсілі бойынша шартты түрде екі топқа бөлуге болады: сыртқы орта факторлары, оларға мыналар жатады:

- мемлекет тарапынан: жоғары лицензиялық талаптар; медициналық үй-жайларға жоғары талаптар; медициналық кабинеттерді жарақтандырудың ескірген стандарттары; мемлекеттік медициналық мекемелер белгілейтін ақылы қызметтерге демпингтік бағалар;
- жеткізушілер тарапынан: медициналық материалдар мен жабдықтардың артық құны;
- тұтынушылар тарапынан: медицинаға деген сенімсіздіктің жоғары деңгейі, халықтың ақылы медициналық қызметтерге бейімділігі;
- басқа факторлар: үй-жайлардың жетіспеушілігі, ішкі орта факторларына:
- мекеме менеджерлерінің төмен басқарушылық біліктілігі;
- білікті медицина кадрларының тапшылығы;
- қаржы ресурстарының тапшылығы және қаржыландырудың жеткіліксіздігі;
- жарнама мен маркетингтің болмауы (немесе олардың сапасы төмен). [1]

Осы факторлардың барлығы медициналық ұйымға жеке әсер етпейді, бірақ жиынтықта қазіргі заманғы медицинаның дамуын тежеуге әкеледі. Ішкі орта факторлары туралы толығырақ тоқталайық.

Қазіргі жағдайда медициналық ұйымдарды басқару бас дәрігердің функцияларын басқарушылық қызметке ауыстыруды көздейді, МҰ басшысы енді дәрігер болып қала алмайды, бірақ менеджмент құралдарының барлық арсеналына ие болуы керек. Басшылық лауазымды атқара отырып, адам іс жүзінде дәрігер болуды тоқтатады, ал денсаулық сақтау менеджері —

жалдамалы кәсіби менеджер болады, оның қызметінде экономикалық және басқарушылық білім жетекші орын алуы керек. Басқарушы кадрларды талдауға арналған бірқатар жұмыстарда Денсаулық сақтау басшыларының шамамен 50% - ы экономика және денсаулық сақтауды басқару, сондай-ақ денсаулық сақтаудың құқықтық мәселелері бойынша білімнің жетіспейтіндігін айтады. Бұл ретте барлық респонденттер бұрын денсаулық сақтауды ұйымдастыру бойынша қайта даярлау немесе біліктілікті арттыру курстарынан өткен [6].

Бірқатар басшыларының экономикалық және басқарушылық дайындығының болмауы олардың басқарушылық шешімдер қабылдаудағы төмен құзыреттілігін анықтайды, бұл өз кезегінде денсаулық сақтауды басқару тиімділігінің төмендеуіне әкеледі. Осылайша, қазіргі кезеңде тиімді басқарудың маңызы артады. Денсаулық сақтаудағы Менеджмент МҰ-ның еңбек, қаржылық және материалдық ресурстарын басқаруды көздейді. Сонымен қатар, кадрларды басқарудың ең айқын және түсінікті болып көрінуі көптеген проблемалар мен қайшылықтармен байланысты. Ең өзекті мәселе-медициналық қызметкерлердің, дәрігерлердің де, орта медициналық қызметкерлердің де жетіспеушілігі.

Медициналық ұйымда кадрлардың жетіспеушілігі мәселесінің ең тиімді шешімі ондағы қызметкерлерді жұмыс істеуге ынталандыратын жағдайлар жасау болуы мүмкін.

Бұл шарттар мыналарды қамтиды:

– қарым-қатынастар: ұжымда (жалпы моральдық ахуал, көпжылдық бірлескен жұмыс және достық және т. б.); басқа ұжымдарда жұмыс істейтін өзінің немесе сабақтас мамандықтарының мамандарымен; пациенттермен;

– жеке пайда, яғни жұмысшының жеке қажеттіліктерін қанағаттандыратын барлық нәрсе: кірістер, мәртебе және бедел, жеке байланыстар және т.б. ең айқын жағдай жалақы деңгейімен көрінеді — бұл күшті ынталандырушы (немесе демотивациялаушы) фактор екені түсінікті. Қызметкерлер ӘБ-де қабылданған материалдық модельдеу жүйесін неғұрлым әділ және " ашық " деп санаса, ұжым соғұрлым тұрақты болады. Алайда, саладағы медициналық кадрларға еңбекақы төлеу деңгейі, біріншіден, әлемнің бірде-бір дамыған елімен салыстыруға келмейді, екіншіден, оның саны мен сапасына ешқандай тәуелді емес, сондықтан оны мотивацияның тиімді ынталандырушысы деп санауға болмайды. - жұмыс нәтижелеріне қанағаттану. Бір жағынан, белгілі бір жұмыс нәтижелеріне қол жеткізудің маңыздылығы және олардың медициналық көмек көрсетудегі айқындылығы қарсылық тудырмайды. Алайда, іс жүзінде дәрігерлер мен орта медициналық қызметкерлердің жұмыс жүктемесі бұл жағдайға үлкен күмән тудырады.

Сондықтан мотивация және ынталандыру жүйесі міндетті түрде нәтиженің маңыздылығына назар аударуы керек, нәтижелерді барлық белгілі тәсілдермен белгілеп, көтермелеу керек.

Сипатталған барлық факторлар жеке-жеке кездеспейді және әрқашан өзара байланыста болады: жеке пайда мен нәтиже, нәтиже мен қарым-қатынас, қарым-қатынас және жеке пайда.

Көптеген дәрігерлер үшін ең маңызды факторлар-бұл жұмыс өнімділігі және жеке пайда. МҰ әкімшілігі қызметкерлердің қол жеткізген жұмыс нәтижелерін бағалауға және қызметкерлердің кәсіби дамуын ынталандыратын, осы мақсаттарға жұмсалатын шығыстардың қолайлы деңгейінде оларды барабар марапаттауға мүмкіндік беретін ынталандыру жүйесін әзірлеп, енгізуі қажет.

Медицина қызметкерлеріне жұмыс нәтижелеріне тікелей байланысты болатын еңбекақы төлеудің лайықты деңгейін қамтамасыз ету қажет.

Денсаулық сақтауда тағы бір маңызды мотивациялық механизм — мансаптық өсу мүмкіндігі жоқ. Белгілі бір қызметкерлерді басшылық лауазымдарға ұсыну кезінде қалыптасқан тәжірибе көп жағдайда объективті негізге ие болмайды, салалық басқарудың тиімсіз жүйесін — бюрократиялық жүйені қалыптастырады және қолдайды.

Бұл жағдайда медициналық ұйымды және оның бөлімшелерін басқарудың жалғыз мүмкін стилі авторитарлық стиль болып табылады. Бұл менеджментте ең жақсы белгілі емес,

әсіресе "зімбір саясаты" кішігірім қаржылық ресурстармен қатардағы қызметкерлер үшін тартымсыз және "қамшы саясаты" кадр тапшылығына байланысты қолайсыз болған жағдайда [4].

Персоналды басқарудан басқа медициналық ұйымның қаржылық және материалдық ресурстарын сауатты басқару қажет. Қаржы тапшылығы жағдайында медициналық көмектің экономикалық компоненті барған сайын маңызды бола түсуде.

Медициналық ұйымның әкімшілігі шығындарды азайтуға, ақылы медициналық қызметтерден түсетін кірісті арттыруға, қосымша қаржыландыру көздерін іздеуге, қаржылық резервтерді анықтауға тырысады. Көбінесе бұған медициналық ұйымдардың шығындары мен кірістерін жан-жақты статистикалық және қаржылық бақылау, емдеу процесін оңтайландыру арқылы қол жеткізуге тырысады.

Заманауи медициналық қызметтердің инновациялық сипатын ескере отырып, бәсекеге қабілеттілікті арттыру және медициналық мекемелердің үздіксіз дамуын қамтамасыз ету үшін айтарлықтай инвестициялар қажет. Қымбат жоғары технологиялық медициналық қызметтерге төлем қабілеттілігінің төмен деңгейіне байланысты медициналық мекемелердің инновациялық жабдықтарды, үй-жайларды сатып алуы, медициналық персоналды оқыту көптеген медициналық мекемелер үшін қол жетімсіз және тиімсіз міндеттерге айналуға.

Соңғы жылдары барлық медициналық мекемелер келесі себептерге байланысты қаржыландырылмаған проблемаға тап болды:

- емдеу процесіне қажетті импорттық өндірістің шығыс материалдарына шығындардың өсуі;

- шетел валютасына рубль құнының төмендеуі;

- медицина қызметкерлерінің жалақысын көтеру [3]. Медициналық ұйымдар практикалық тәжірибенің, теориялық білімнің болмауына байланысты өз қызметінде жарнама мен маркетингті пайдаланбайды. Денсаулық сақтау маркетингінің принциптері мен денсаулық сақтау қызметтері мен тауарларын жарнамалау бүкіл әлемде кеңінен қолданылады. Барлық елдердегі медициналық жарнаманың этикалық аспектілері дәрігерлік этика кодекстерімен реттеледі, бірақ шектеу немесе әкімшілік шаралармен реттелмейді [5].

Маркетингтік талдауды қолдана отырып, медициналық ұйымдар бағаны сұраныс пен ұсыныстың көлеміне, сатып алушылардың кіріс деңгейіне, бұрын жасалған сатып алулар санына және т. б. байланысты өзгерте алады. жарнама арқылы тұтынушылар әртүрлі медициналық ұйымдарда өздерін қызықтыратын қызметтердің бағасы туралы толық ақпарат ала алады, мамандар туралы біле алады, бұл бағаның төмендеуіне және жүйеде делдалдар санының азаюына ықпал етеді Денсаулық сақтау. Бұл жағдайда жарнама сендіруден гөрі ақпараттық сипатқа ие болады және оның жағымсыз қасиеттері төмендейді. Денсаулық сақтау менеджерінің алдында тұрған көптеген мәселелерді тізімдеуді жалғастыруға болады. Алайда, жоғарыда аталған және мақалада қарастырылған медициналық ұйымның ішкі орта факторларының жиынтығына назар аударып, оны жоюға тырысу оның қызметінің тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Голубева М. Л. Медицинский менеджмент: специфика и подходы // Российское предпринимательство. — 2011. — № 4–2 (182). — с. 126–129. — URL: <http://bgscience.ru/lib/6824/>
2. Дефицит кадров: как удержат специалиста в ЛПУ: [Электронный ресурс] URL: <http://www.zdrav.ru/articles/77493-defitsit-kadrov-kak-uderjat-spetsialista-v-lpu?ustp=>
3. Лень Л. С., Никулина Т. Н. Управление медицинским учреждением в современных условиях: проблемы и пути решения // Вестник АГТУ. Сер.: Экономика. - 2016.- № 2.- С. 73–80.
4. Петрова Н. Г., Балохина С. А., Комличенко Э. В., Мартиросян М. М. Современные проблемы менеджмента в здравоохранении // Менеджмент в России и за рубежом. — 2009. — № 4. URL: <http://dis.ru/library/658/28440/>

5. Столяров С. А. Маркетинг и медицинская этика. Проблемы сочетаемости // Проблемы управления здравоохранением. — 2005. — № 2. — С. 43–46.

6. Столяров С. А., Госсен И. Е. Менеджмент в здравоохранении — актуальная составляющая современного управления // Современные проблемы науки и образования. — 2015. — № 5. — URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=22473>

ӘОЖ 376.1

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САПАЛЫ БІЛІМ АЛУ БОЛАШАҒЫ

Корабаева Н. Б., магистр, оқытушы-дәріскер

Агыбаева Л. Т., «Экономика» білім беру бағдарламасының 3 курс білімгері

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nazgul_22_07_80@mail.ru, linara001@mail.ru

Бүгінгі таңда тәуелсіз мемлекет алдында тұрған негізгі мақсаттардың бірі – дүниежүзілік білім әлеміне ену болып отыр. Бұл салада білім беру ісінің мазмұнын жаңа бағытқа бұрып, құрылымдық жүйесін жаңарту, өзгерістер енгізу – білім реформасын жүзеге асыру алғы шарттары тұрғаны баршамамызға аян. Білім беруді дамытудың басым бағыттарының бірі – білім беру сапасын қамтамасыз ету. Білім беру сапасы қоғамдағы білім берудің жағдайы мен тұлғаның кәсіби, азаматтық, тұрмыстық біліктілігін (күздіреттілігін) қалыптастырудағы қоғамның тұтынушының сұранысына сәйкестігін анықтайтын әлеуметтік категория. Мақалада «білім беру сапасы» ұғымының мәні, оның құрылымдық компоненттері анықталған.

Тірек сөздер: сапаны қамтамасыз ету, реформа, білім беру сапасын басқару, ұтқырлық

Сегодня одной из основных целей, стоящих перед независимым государством, является вхождение в мировой мир образования. В этой сфере для нас есть предпосылки для нового направления развития образования, обновления структурной системы, внедрения изменений - реализации реформы образования. Одно из приоритетных направлений развития образования - обеспечение качества образования. Качество образования - социальная категория, определяющая состояние образования в обществе и соответствие общества спросу потребителя в формировании профессиональной, гражданской, бытовой квалификации (компетенции) личности. В статье определено значение понятия «качество образования», его структурные компоненты.

Ключевые слова: обеспечение качества, реформа, управление качеством образования, мобильность

Today, one of the main goals facing an independent state is to enter the world of education. In this area, we have prerequisites for a new direction of education development, updating the structural system, introducing changes - implementing education reform. One of the priority areas for the development of education is ensuring the quality of education. The quality of education is a social category that determines the state of education in society and the compliance of society with the demand of the consumer in the formation of professional, civil, household qualifications (competence) of the person. The article defines the meaning of the concept of "quality of education," its structural components.

Keywords: quality assurance, reform, education quality management, mobility

Білімге негізделген қазіргі заманғы экономикадағы білім сапасын елдің әл-ауқаты мен ілгерілеуінің кілті ретінде қарастырған жөн. 2050 жылға қарай дамыған 30 елдің

қатарына кіруге ұмтылатын дамушы елдердің бірі ретінде Қазақстан бастауыш, орта, кәсіптік, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімді қоса алғанда, барлық білім беру деңгейінде жоғары білікті мамандар даярлаудың өршіл саясатын бастады.

ҚР Білім және ғылым министрлігі жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейлерінде сапалы көрсеткіштерге қол жеткізу ерекше маңызды екенін мойындайды. Атап айтқанда, экономиканың инновациялық дамуы және бәсекеге қабілетті кадрларды даярлау жоғары білім деңгейінде ұсынылатын білім мен дағдылардың сапасымен тікелей байланысты. Қазақстанның 2050 жылғы стратегиясында үкімет оның экономикасын әртараптандыруға және білімге негіздеді. Осының көбі білім беру саласындағы реформаларға байланысты. Стратегия «жастарға, білім беруге және инновациялық зерттеулерге қолдау көрсетуді» басты назарға алады және «ұлттың өсуіне ықпал ететін білім беру жүйесін» құруға шақырады.

Қазақстандағы білім беру жүйесін реформалау білім беру ұлттық басымдықтардың бірі болып табылатын мемлекеттік саясаттың бір бөлігі болып табылады. Қазақстан экономикасын инновациялық дамыту мақсатында Қазақстанның білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін қолдау бойынша ерекше талаптар белгіленді. Бір жағынан, білім беру саласындағы жаһандық үрдістер қайда тұрып жатқанына, оқып, жұмыс істейтініне қарамастан, адамдар үшін сапалы білімнің болуын көрсетеді; екінші жағынан, негізгі назар «өмір бойы оқыту» моделін әзірлеуге аударылатыны анық байқалады. Білім беру жүйесі қоғамға және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге әсер ететін жекелеген тұлғаларға ықпалын ескере отырып, кеңейтілетіндей, әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі өзгерістер екі бағытта: «кеңістік» (ұлттық білім беру жүйесін дамыту және қашықтықтан білім беру сияқты жаңа технологияларды пайдалану жолымен және т.б.) және «уақыт» (көп деңгейлі білім беру модельдерін енгізу және дипломнан кейінгі білім беру мен кадрларды даярлауды кеңейту). Әрине, білім беру кеңістігі неғұрлым кең болса, оны бағалау критерийлері де соншалықты талап етіледі. Қазақстанның әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуінің арқасында Қазақстан жоғары білімді қажетті модификациялау мен жетілдіруді, жоғары оқу орындарының академиялық саясатын қайта қарауды және жаңа буын үшін базалық білім беру бағдарламаларын әзірлеуді талап ететін Болон декларациясына қол қойды. Қазіргі уақытта елімізде жоғары білімді қарқынды жаңғырту жалғасуда: кадрлар даярлаудың көп фазалы жүйесі іске асырылуда, білім беру қызметтерінің ауқымы кеңейтілуде, жаңа сауда біліктіліктері енгізілуде, жоғары оқу орындарында құрылымдық өзгерістер жүргізілуде [1, 2-7 б.].

Нарықтың неғұрлым сапалы өндірістік қабілеттері мен қажеттіліктері жұмыс істей алмайтын және қалыптаса алмайтын басты фактор білімді, сауатты қоғам болып табылады, өйткені «адамдар - біздің еліміздің басты құндылығы».

Сондықтан Қазақстан халқына Жолдауында мынадай маңызды аспектілерді ерекше атап өтуге болады:

- біріншіден, «Әл-ауқатты арттырудың базалық факторы нарықтық жағдайларға барабар жалақының өсуі болып табылады»;

- екіншіден, "... денсаулық сақтауды қаржыландыру »;

- үшіншіден, «ұлттық табысты әділ бөлу»;

- төртіншіден, "... "Ұлт әлеуетін арттыруда шешуші рөл атқаратын жоғары білім беру.

Қазіргі заманғы білім беру талабы мынадай аспектілерге негізделеді: біріншіден, қазіргі заманғы мүмкіндіктер мен талаптарды адам сапалы білімнің органикалық бірлігінде және екіншіден, еңбек қызметінде осы білімді іске асыруда пайдалануы тиіс.

Мұндай бірлік мынадай мүмкіндіктерден туындайды:

- бәсекеге қабілетті жоғары оқу орындарын қалыптастыру;

- жоғары оқу орындарын дараландыру;

- мемлекеттік қаржыландыру.

Мемлекеттің басты міндеті адамда адамгершілік, азаматтық және құқықтық саналылық пен өзінің іс-әрекеттері мен қылықтары үшін жауапкершілікті қалыптастыру арқылы адамды әлеуметтік қатынастар жүйесіне қосу болып табылады. Бұл құндылықтар

адамға бастапқыда берілмеген, оны әлеуметтендіру процесінде қалыптасады және мынадай жағдайлармен негізделеді: біріншіден, жеке тұлғаның әлеуметтену дәрежесі; екіншіден, жеке адамның сана-сезімін қалыптастыру және дамыту. Сондықтан Жолдауда білім беру жүйесіндегі реформаға ерекше көңіл бөлінеді.

Қазақстан халқына Жолдауында гуманитарлық білім беруге тиісінше көңіл бөлінбеген, бұл қателік, өйткені қоғамның мәдени, рухани-адамгершілік құндылықтары гуманитарлық білім алу негізінде қалыптасады. Гуманитарлық пәндер дағдарысының факторы олардың прагматикалық емес табиғатының өзі, қазіргі заманғы менеджмент пен бәсекелестік шеңберінде қалыптаса алмауы болып табылады. Медальдің екінші жағы - академиялық нәтиже үшін күресте әдепсіз әдістер. Барлық уақытта университеттер оқуға түсушілердің зияткерлік деңгейіне қойылатын талаптардың жоғары шеңберін ұстауы тиіс деп саналды.

Бүгінде студенттерге деген көзқарас өзгерді. Білім мен тәрбиенің байланысы ретінде қоғамның рухани елінің басты ұстанымы, уақыт сынынан өткені сөзсіз. Бұл үдерісте әрбір прогрессивті қоғам бір мақсатты көздейді - жастарды жалпы адамзаттық құндылықтарға тәрбиелеу және өмір сүру процесінде, басқа адамдармен және ұлттармен қарым-қатынаста осы құндылықтарды ұстану және бұл құндылықтар қоғамда жоғары бағаланады. Бұл, әрине, рухани-адамгершілік ұстанымдары қаланған балабақшадан, мектептен, жоғары оқу орнынан бастау алатын жастарды тәрбиелеуде мүмкін. Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауын қоғам, ел болашағына бей-жай қарамайтын азаматтардың алдында өте қызу қабылдады [2].

Мемлекет бір орында тұрмайды, ол үнемі прогрессивті немесе регрессивті бағытта дамиды, бұл объективті заңдылық. Мемлекеттің серпінді дамуы үшін экономикалық, әлеуметтік, саяси реформалар қажет, бірақ бұл реформалар реформалардың өздері үшін емес, қоғамның прогрессивті дамуы үшін жасалуы керек екенін ұмытпаған жөн. Олар ең алдымен адамдардың өмірін жақсартуға бағытталуы керек, сондықтан мемлекеттің басымдығы адам факторы болуы керек. Кез келген прогрессивті мемлекетте білім, ғылым, білім жоғары бағаланған және дәл осы элементтер рухани-адамгершілік адамды тәрбиелеу мен қалыптастырудың құралы болып табылатын фактор әрқашан болды және әрқашан да болады. Сапалы білім алу жастарға байлыққа, мансапқа, кәсіби өсуге және өмірде өз мақсаттарына қол жеткізуге кепілдік береді. Қоғамдық сананы ізгілендіру басты аспект болып табылатын қоғамды жаңа жаңғырту гуманитарлық ғылымдарды (философия, эстетика, этика, дінтану, тарих, мәдениеттану, әлеуметтану және т.б.) зерделеу негізінде мүмкін болады. Рухани-адамгершілік міндеттерді шешу гуманитарлық білімді жоғары бағалаумен байланысты. Алынған білімдердің арқасында жоғары моральды адам қалыптасады және тәрбие мен білім беру процесінде алынған осы нормаларды ол өзінің мінез-құлқында және қоғамдағы адамдармен өзара қарым-қатынаста қолданатын болады. Егер қоғамдық санада бұл құндылықтар қалыптасса, адамға қоғамдағы өз орнына қол жеткізуге көмектеседі, сондай-ақ осы адамгершілік идеалдар мен құндылықтар кейінгі ұрпаққа берілетін болады.

Рухани-адамгершілік тәрбие қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты. Егер адамдардың қоғамдағы әлеуметтік жағдайы неғұрлым жоғары болса, онда қоғам (отбасы, балабақша, мектеп) өскелең ұрпақты тәрбиелеуге жауапкершілікпен қарайды, ал егер төмен болса, онда тәрбиенің жауапкершілігі неғұрлым төмен болады. Тәрбие берудің басты факторы өткен және бүгінгі адамдардың жеке үлгісі немесе ерлік үлгісі болып табылады. Жастарды әлеуметтік бағдарлау кезінде біз жастардың бойында бәсекелестік, даңққа ұмтылу және масқара мен абыройсыздықтан, жан төзімділіктен, дене шынықтырудан, өзін-өзі иеленуден, ерліктен, жан төзімділігі мен тепе-теңдіктен, қиындықтарды еңсере білуден қорқуға ұмтылуға тиіспіз.

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық даму және мәдени өзгерістер жағдайындағы жағдай ғылым мен қоғамның одан әрі прогресі адам мен қоғамның озық әлеуметтік-саяси, рухани және адамгершілік дамуы негізінде ғана мүмкін және қажет екендігін көрсетеді. Адам өзін қоғамдық-тарихи процестің субъектісі, басты өнімді күш, ғылым мен техниканың жаратушысы деп түсініп қана қоймай, сонымен қатар біздің заманымыздың прогрессивті

рухани идеалдары мен құндылықтарына сәйкес қоғамдық дамуды реттеуге және бағыттауға мүмкіндік беретін түйінді ұстанымдар мен күштерді меңгере отырып, осы рөлде өзін іс жүзінде бекітуі тиіс. Кез келген интеграцияланған қоғамның этикалық идеалдары мен құндылықтары оның этикалық санасының ең жоғары көрінісі ретінде болады. Сол сияқты кез келген қоғам өзінің заңнамалық нормаларына ие, олар қандай мінез-құлық нысандары күтілетінін, талап етілетінін және оның мүшелері тарапынан жол берілетінін, ал қандай тыйым салынатынын және жазаланатынын айқындайды. Этикалық идеалдар мен заңдық нормалар әртүрлі қоғамдардағы, ал көбінесе жекелеген адамдардағы сипаты мен мазмұны жағынан ерекшеленеді. Олар жалпылама түрде этика мен құқықтың идеационалдық, идеалистік және сезімдік жүйесін құрады. Рухани жаңғыру кезінде осындай бір бүйірден аулақ болу керек. Бүгінде жеке адамның және қоғамдық өмірдің басқа да субъектілерінің жеке тұлғалық жетілуі мен дербестігінің дәрежесі, олардың идеялық және құндылық бағыты, оларда тұлғалық бастаудың қаншалықты дамығандығы, тарихи дамудың объективті процесін бақылау және бағыттау қабілеті, өз өмірінің саналы шығармашылығы болуы ерекше маңызды.

Адамның жеке басының басталуы, жеке инстанциясы, оны орталыққа және одан шығатын қызмет актілерінің субъектісіне айналдыруы туралы айта отырып, біз нақты адам дара тұлғасының шегіндегі қандай да бір адамды, оның арақашықтыққа, оның айналасындағы ескірген мән-жайлардан алшақтауға қабілеттілігін негіздейтін немесе білдіретін. әдеттегі және өзінің тиімділігін жоғалтқан оның өз тіршілік әрекетінің нысандарынан, қоғамның мақсаттары мен міндеттері туралы жаңа ұсыныстарға сәйкес өз іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін қайта бағдарлауға, рухани, адам өмірінің немесе оның өзі бұзған өмірлік мақсатының бастапқы рухани-адамгершілік принциптерін қалпына келтіру үшін. Бұл жағдайда әңгіме рухани шығармашылық субъектісінің өзіне қаратылған дараланған функция туралы болып отыр [3, 52б.].

Президенттің тапсырмасы бойынша мемлекеттік бағдарламалардан ұлттық жобалар форматына көшу жүзеге асырылды. "Білімді ұлт" сапалы білім беру "ұлттық жобасында шұғыл шешімдерді талап ететін және халықтың қажеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған мәселелер бойынша мемлекеттік бағдарламамен сабақтастық сақталған.

Ұлттық жоба төрт негізгі бағыттан, 5 міндеттен, 15 көрсеткіштен және 26 іс-шарадан тұрады. Атап айтқанда, ұлттық жобада балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамту, қалалық және ауылдық мектептер арасындағы оқыту ретінде алшақтықты қысқарту, оқушы орындарының тапшылығы проблемаларын шешу үшін мектептер салу, қауіпсіз және жайлы білім беру ортасын құру және т.б. мәселелер өз жалғасын тапты. Ұлттық жоба сапалы білім алуға қолжетімділікті кеңейтуге мүмкіндік береді.

Ұлттық жобаның бірінші міндеті - мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз ету. Осы міндетті орындау үшін «балаға ақша» қағидаты бойынша ваучерлік қаржыландыру жолымен мемлекеттік тапсырысты орналастыру арқылы мектепке дейінгі ұйымдар желісін дамыту жөніндегі жұмыс жалғастырылатын болады. Нәтижесінде 2025 жылға қарай 2-6 жас аралығындағы балаларды мектепке дейінгі біліммен қамту 95% -ға, 3-6 жас аралығындағы балаларды 100% -ға жетеді.

Сонымен қатар, Мемлекет басшысының тапсырмасы аясында барлық мектепке дейінгі ұйымдарда баланы дамытудың жаңа моделі енгізіледі. «Ойын арқылы оқыту» қағидаты негізінде мемлекеттік стандарт өзгертілетін болады.

Екінші міндет - орта білім беру сапасын арттыру. Атап айтқанда, өңірлер, қалалық және ауылдық мектептер (PISA) арасындағы оқыту ретінде алшақтықты қысқарту. Ұлттық жоба шеңберінде оқушылардың білім сапасындағы алшақтықты азайту бойынша кешенді шаралар қабылданатын болады. Сондай-ақ, 12 жылдық оқуға көшу қарастырылған. Биылдан бастап қосымша білім беруге мемлекеттік тапсырысты орналастыру жоспарлануда. Бұл үдеріс жеке меншік ұйымдарда да конкурстық негізде өтетін болады.

Үшінші міндет - мектептерді жайлы, қауіпсіз және заманауи білім беру ортасымен қамтамасыз ету. Оқушылар орындарының тапшылығын азайту үшін 2025 жылға қарай 1000

мектеп салу жоспарланған. Нәтижесінде үш ауысымды мектептер жойылып, апатты жағдайдағы мектептердің үлесі 0,1% -ға дейін қысқарады деп күтілуде. 2025 жылға қарай шағын қалаларда, аудан орталықтарында, ауылдарда 5000 мектеп жаңғыртылады және балаларды оқыту үшін қауіпсіз және жайлы жағдайлар жасалады.

Төртінші міндет - қолжетімді және сапалы техникалық және кәсіптік біліммен қамтамасыз ету. 2025 жылға қарай жастардың 100% сұранысқа ие мамандықтар бойынша тегін техникалық және кәсіптік біліммен қамтамасыз етілетін болады. Қамтудың ұлғаюы нәтижесінде NEET санатындағы жастардың үлесі төмендейді деп күтілуде.

Бесінші міндет - қазақстандық жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Ұлттық жоба шеңберінде 20 академиялық басымдылық орталығы (15 өңірлік және 5 педагогикалық ЖОО) және Назарбаев Университетінің тәжірибесі бойынша 2 озық ЖОО құрылатын болады. Сонымен қатар, 2025 жылдың соңына дейін шетелдік ЖОО-ның 5 филиалын ашу жоспарлануда, бұл жастардың кетуін азайтуға мүмкіндік береді [4].

Елдің болашақ дамуына деген оптимизм мен сенім адамдардың санасына Қазақстан халқына Жолдауында айтылған Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Әділетті Қазақстанның құрылуы енді басталады. Алда терең жол бар. Бұл бағам ішкі және сыртқы сипаттағы кез келген жағдайда мызғымас әрі жалғасатын болады" делінген.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Kovaleva, L. Quality of education in Kazakhstani universities: Real or not real? NUGSE Research in Education.- 2016.-1(1).- 2-7p. // Retrieved from nugserie.nu.edu.kz
2. Послание народу Казахстана Президента К.-Ж. Токаева от 1 сентября 2022 // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
3. А.А. Иманбаев, Э.К. Иманбаева «Рухани жаңғыру» – приоритетные задачи модернизации общественного сознания. Учебно-методическое пособие. - Издательство «Тараз университеті». - Тараз, 2020. – 321б.
4. «Качественное образование для всех «Образованная нация». 22.10.2021// <https://vecher.kz/askhat-aymagambetov-rasskazal-o-proekte-kachestvennoe-obrazovanie-dlya-vsekh-obrazovannaya-natsiya>

ӘОЖ 378

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТУТХНОЛОГИЯСЫ

Корабаева Н. Б., магистр, оқытушы-дәріскер

Агыбаева Л. Т., «Экономика» білім беру бағдарламасының 3 курс білімгері

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nazgul_22_07_80@mail.ru, linara001@mail.ru

Мақалада студенттерді жоғары оқу орнында оқыту процесінде кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруда оқу және хат арқылы сыни ойлауды даму технологиясы сипатталады. «Сыни ойлау» ұғымын анықтау үшін отандық және шетелдік ғалымдардың түрлі ғылыми тәсілдеріне талдау жүргізіледі. Кәсіби құзыреттерді нәтижелі қалыптастыру дәстүрлі және инновациялық технологияларды пайдаланған жағдайда мүмкін болады. Инновациялық технологиялар арасында РКМСНР сыни ойлауды даму технологиясы (оқу және жазу арқылы сыни ойлауды даму) үлкен қызығушылық тудырады, өйткені студенттерді өз бетінше ойлауға, табуға, талдауға, жүйелеуге, құрылымдауға және ақпаратты беруге үйретуге мүмкіндік береді. Мақалада

студенттердің сыни және талдамалық ойлауды дамыту мәселелері жазу және оқу арқылы баяндалады, сыни ойлауды дамытудың үш сатысы қарастырылады, осы ойлау түрін дамытуға ықпал ететін сұрақтардың түрлері ұсынылады.

Тірек сөздер: сыни ойлау, дамыту, технология, талдау, ақпарат, пікірталас, кәсіби дағды

В статье описывается технология развития учебного и письменного критического мышления в формировании профессиональных компетенций в процессе обучения студентов в ВУЗе. Для определения понятия «критическое мышление» проводится анализ различных научных подходов отечественных и зарубежных ученых. Эффективное формирование профессиональных компетенций возможно при использовании традиционных и инновационных технологий. Среди инновационных технологий большой интерес представляет технология развития критического мышления РКМЧП (развитие критического мышления через чтение и написание), которая позволяет обучать студентов самостоятельно мыслить, находить, анализировать, систематизировать, структурировать и передавать информацию. В статье излагаются вопросы развития критического и аналитического мышления студентов путем написания и чтения, рассматриваются три этапа развития критического мышления, предлагаются виды вопросов, способствующих развитию данного вида мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, развитие, технологии, анализ, информация, дискуссия, профессиональные навыки

The article describes the technology for the development of educational and written critical thinking in the formation of professional competencies in the process of teaching students at a university. To determine the concept of "critical thinking," an analysis of various scientific approaches of domestic and foreign scientists is being carried out. The effective formation of professional competencies is possible with the use of traditional and innovative technologies. Among innovative technologies, the technology of developing critical thinking of the RCMP (development of critical thinking through reading and writing) is of great interest, which allows teaching students to think, find, analyze, systematize, structure and transmit information on their own. The article outlines the development of critical and analytical thinking of students by writing and reading, considers three stages of the development of critical thinking, proposes types of issues that contribute to the development of this type of thinking.

Keywords: critical thinking; development, technology, analysis, information, discussion, professional skills

Қазіргі жағдайда оқытудың мақсаты қолда бар ақпаратты жай трансляциялау емес, жеке адамның жеке қабілеттерін ашу, оның ақыл-ой белсенділігін дамыту болып табылады. Адамға өмір бойы үйрету емес, оны өмір бойы үйренуге үйрету міндеті қойылып отыр. Бұл міндетті шешуге сыни ойлауды дамыту сияқты жаңа заманауи технологияны қолдану сәтті ықпал ете алады.

Сыни ойлауды дамыту технологиясын алғаш рет Солтүстік Айова университеті мен Хобард және Уильям Смит колледждерінің Халықаралық оқу қауымдастығы әзірледі. Сыни ойлауды дамыту технологиясы ғылым, білім беру салаларында, қызмет түрлерінде пайдалануға арналған стратегиялар мен әдістемелік тәсілдердің ашық жүйесі ретінде сипатталады. Сыни ойлау технологиясы педагог пен білім алушының шығармашылық ынтымақтастығына, олардың кез келген материалға талдамалық көзқарасының болуына негізделген. Бұл технология материалды есте қалдыруға емес, проблеманы қоюға, оның қисынды талдауына және проблеманы шешу үшін өз мүмкіндіктерін нақтылай отырып, шешімдердің алуан түрлілігін іздеуге арналған.

Бұл технологияның бас принципі ізгілендіру және ынтымақтастық принципі болып табылады, ол келесі нәтижелерді алуға бағытталған:

- ғылыми білімнің түрлі салаларында еңбек және өндіріс технологияларының жиі ауысуы, үнемі ұлғайып отыратын және жаңартылып отыратын ақпараттық ағым жағдайында білім алушылардың тиімді жұмыс істеу қабілетін қалыптастыру;

- алынған ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау және осындай бағалау негізінде өз көзқарасын дәлелді білдіру және қорғау іскерліктерін қалыптастыру;

- туындаған проблемаларды шешуге ғана емес, қажет болған жағдайда да жауапкершілікті өзіне алуға дайындықты қалыптастыру;

- өзінің өзін-өзі дамытуымен айналысу қабілетін қалыптастыру (академиялық ұтқырлық); топта ынтымақтасу және жұмыс істей білуді дамыту; басқа адамдармен сындарлы өзара қарым-қатынас орнату қабілетін нығайту [1, 20-22 б.].

Сыни ойлауды эксперименттік қалыптастырудың және әртүрлі пәндер бойынша көптеген оқытушылардың тәжірибесін қорытындылаудың нәтижелері сыни ойлауды қалыптастырудың неғұрлым тиімді тәсілдері мен стратегияларының тізбесін жасауға мүмкіндік береді:

- пікірталастар, даулар ұйымдастыру арқылы міндеттер мен проблемаларды шешудегі қателерді талқылау (шешудің неғұрлым ұтымды тәсілдерін таңдауда);

- өзінің және басқалардың әдеби шығармаларын, рефераттарын, эсселерін рецензиялау (мәтінді сыни талдау); - ғылыми және публицистикалық мақалаларды, Интернеттен шолуларды, блогшылардың пікірлерін, әлеуметтік желілердегі талқылауларды және т.б. талқылау;

- нақты білім салаларындағы теорияларды салыстырмалы талдау;

- кейіннен өзінің және басқалардың алогизмдерін, қате пайымдауларын іздестіре отырып, эссе, талдамалық шолулар, талдамалық бағыттағы рефераттар жазу;

- сын және өзін-өзі сынау негізінде жатқан логикалық операцияларды қолдана отырып, логикалық міндеттерді шешу;

- бұрын ғылымда ұсынылған гипотезалардың қазіргі заманғы проблемаларын шешу процесінде дәлелдеу, теріске шығару бойынша тренингтер арқылы іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру;

- спорт мәселелері, кинофильмдер, телехабарлар, баспасөздегі «сенсациялық» мақалалар бойынша пікірталастар ұйымдастыру;

- дауларды, пікірталастарды, эксперимент процесін сыни талдау. - ақыл-ойдың сыншылдығы мен өзіндік сыншылдығына, сын мен өзін-өзі сынға, бағалау мен өзін-өзі бағалауға, сондай-ақ оларды өмірде, оқыту процесінде, зерттеу процесінде қолдану тәжірибесіне баса назар аудара отырып, сыни ойлауға негізделген ұғымдарды зерделеу;

- өңірдегі, елдегі, шет елдердегі, әлемдегі саяси, экономикалық, әлеуметтік ахуалды оқу сыни талдау және бағалау [2, 49-56 бб.].

Авторлардың көпшілігі сабақтың дәстүрлі кезеңдерімен үндес сыни ойлауды қалыптастырудың үш негізгі кезеңін атап өтеді. Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы үш кезеңнен тұрады: *қиындық – түсіну – рефлексия*.

Біз белсенді (рефлексивті) жазу әдістерін қолданамыз - кестелерді толтыру, эссе жазу, мәтінді арнайы белгілермен таңбалау, автордың негізгі сөздерін, идеяларын, ой-пікірлерін бөліп көрсету және белсенді оқу әдістері: дәріс, мақалаларды оқу, хрестоматия, сөздіктерді оқу, аялдамалармен оқу. Оқу сабағы барысында топтық, жұптық және жеке жұмысты ұйымдастыру әдістері, қойылған сұрақтарға жауаптар, пікірталастар, форум, мәтінді түсіндіру маңызды мәнге ие.

«Қиындық» кезеңінде студенттің алдында тұрған «осы тақырып бойынша не білемін?», «не білгім келеді?» деген сұрақтардың көмегімен алдыңғы білімді нақтылау жүргізіледі. Қиындық оқушылардың бар білімдерін өзектендіреді, тақырыпқа қызығушылықты оятады; материалды зерттеу мақсаттары дәл осы жерде анықталады. Қолда бар білім негізінде оқушылар өз болжамдарын құра алады, осы сабақта танымдық қызметтің мақсатын анықтай алады. Жұмыс жеке, жұптық, топтық немесе ұжымдық нысандарда жүргізілуі мүмкін.

Сонымен, қиындық сатысын іске асыру барысында маңызды:

- студенттерге оқып жатқан тақырыпқа қатысты өз көзқарасын еркін, қателесуден қорықпай білдіруге және мұғалімнің түзетуіне мүмкіндік беру;

- барлық пікірлерді жазу керек, олардың кез келгені алдағы жұмыс үшін маңызды болады. Бұл ретте осы кезеңде «дұрыс» немесе «дұрыс емес» пікірлер жоқ;

- жеке және топтық жұмысты үйлестіру: жеке жұмыс әрбір оқушыға өз білімі мен тәжірибесін өзектендіруге мүмкіндік береді; топтық - басқа пікірлерді есту, өз көзқарасын қатесіз жазу. Пікір алмасу жаңа идеяларды әзірлеуге ықпал етуі мүмкін.

Екінші кезең - «түсіну» жаңа ақпаратты зерделеуге бағытталған. Студенттер ақпаратты түсініп қана қоймай, оны бұрын зерттелген ақпаратпен салыстыруға тиіс. Мұнда студенттің мәтінмен негізгі мазмұндық жұмысы жүреді, әрі «мәтінді» айтарлықтай кеңінен түсіну керек: бұл тарихи құжат немесе кез келген басқа дерек көзі, сондай-ақ мұғалімнің сөзі, бейнематериалдар, цифрлық құралдар және т.б. болуы мүмкін. Студенттің жаңа ақпаратпен жұмыс істеу процесінде мынадай тәсілдер қолданылады: тоқтау мәтінін оқу, мәтінді таңбалау, кестелер, иерархиялар жасау, цифрлық ақпаратты проблемалар деп бөлу және т.б. Содан кейін әрбір оқушы оған тапсырманы орындауға не көмектескенін, түсінуді қиындатқанын түсіндіреді. Бұл оқу кезінде міндетті түрде болуы керек интроспекция элементі. Осы кезеңде ақпаратты әрі қарай өңдеу кезінде жеке іздеу және пікір алмасу да міндетті болып табылады.

«Рефлексия» үшінші сатысы жаңа материалды зерделеу негізінде алынған ақпаратты жүйелі түрде қорытуға, бағалау пайымдауын, тұжырымдарын қалыптастыруға бағытталған. Мұнда студент зерттелген материалды түсінеді және өзінің жеке пікірін, зерделенетін материалға көзқарасын қалыптастырады. Осы сатыда пікірталас өткізуге, тарихи шығарма, эссе жазуға, қаралған материалды өз тұжырымдары, дәптердегі немесе планшеттегі жазбалар түрінде тіркеуге, схеманы, дәлелдер тізбесін жасауға болады. Дәл осы кезеңде оқушылар жеке ерекшеліктеріне сәйкес жаңа білімді құрастыру бойынша шығармашылық танытады: сабақта білгендерін дауыстап ойлайды, пән туралы өз түсініктерін қайта құрастырады немесе оларды жаңа білімдермен толықтырады, материалды жүйелендіреді және қорытады. Бұл кезең сыни, проблемалық және шығармашылық ойлау барынша бірігетін жобалық жұмысты ұйымдастыру кезінде өте маңызды [3, 1-8 бб.].

2021-2022 оқу жылында (кадрлық, ресурстық және т.б.) байланысты вариативтік компонент сағаттарының есебінен «Жаһандық құзыреттіліктер» курсы таңдауға немесе басқа да элективті курстарды өткізуге болады. Аталған курс білім алушылардың 21 ғасыр дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Академия сайтында орналастырылған ресурстар мен авторлық әзірлемелерді пайдалану ұсынылады (www.nao.kz). Қазіргі қолданыстағы «Зайырлылық және дінтану негіздері», «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» пәндерінің оқу бағдарламаларымен оқытуды жалғастыру ұсынылады (www.nao.kz). Білім беру ұйымдары оқу материалдары мен ресурстар дайын болған жағдайда «Экология», «Медиасауаттылық», «Парасаттылық және әдеп», «Эмоционалды интеллект және сыни ойлау» курстарын 2021-2022 оқу жылында енгізуіне болады.

«Эмоционалды интеллект және сыни ойлау» курсы ақпаратты сыни қабылдау дағдыларын, коммуникативтік дағдыларын, дұрыс шешім қабылдауды, эмоционалды сауаттылықты дамытудың теориялық және практикалық аспектілерін қамтиды [4, 10-11 бб.].

Жоғары оқу орындарында студенттерді оқыту процесінде оқу және жазу арқылы сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану құзыреттілік және жобалау-қызмет тәсілдері негізінде жоғары білім беру жүйесін жаңғыртуға қатысты мемлекеттің талаптарын іске асыруға, студенттерді жоғары оқу орнында оқытудың белсенді және интерактивті технологияларын енгізуге мүмкіндік береді. Осы себептен осы ойлау шеберлігін бағалау үшін тиімді құралдарды анықтау және пайдалану маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Габидулин Т.К. Технология развития критического мышления как средство развития умственных способностей студентов колледжа / Т. К. Габидулин. — Текст :

непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 21.1 (155.1). — С. 20-22. — URL: <https://moluch.ru/archive/155/43970/> (дата обращения: 06.11.2022).

2. Критическое мышление / Д.М.Шакирова.—Казань: ГАОУ ДПО ИРО РТ, 2019.— Вып.3.—146 с. — (Серия «Методология. Технологии. Инновации»).

3. Мусина-Мазнова Г.Х., Сколота З.Н. Технология развития критического мышления в формировании профессиональных компетенций студентов // Интернет-журнал «Мир науки», 2018.- №6.- <https://mir-nauki.com/PDF/96PDMN618.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

4. «Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу тәрбие процесін ұйымдастырудың 2021-2022 оқу жылындағы ерекшеліктері туралы». Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА.- 2021. – 378 б.

УДК 354, 338.2

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Лемешенко О.В., магистр экономических наук
Жетысуский университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: olesya__lemeshenko@mail.ru

В настоящей статье раскрываются теоретические и практические аспекты «глобализации» как процесса интеграции, а в некотором смысле унификации, который обусловлен ее влиянием на различные сферы – государственную политику, национальную экономику и культурную жизнь общества. Проведен анализ репрезентативности рейтинга глобализации КОФ и проведена сравнительная параллель между факторами индекса с рейтингами глобальной конкурентоспособности стран, политической стабильности и цифровой конкурентоспособности Казахстана. Подчеркнута сложившаяся закономерность между делегированием государственной власти международным организациям и транснациональным компаниям.

Ключевые слова: глобализация, государственное управление, конкурентоспособность, политическая стабильность, цифровизация.

Бұл мақалада интеграция процесі ретінде "жаһанданудың" теориялық және практикалық аспектілері кеңірек ашылған, бірақ белгілі бір мағынада оның әртүрлі салаларға – мемлекеттік саясатқа, ұлттық экономикаға және қоғамның мәдени өміріне ықпалын тигізді. КОФ жаһандану рейтингінің репрезентативтілігіне талдау жүргізілді және елдердің жаһандық бәсекеге қабілеттілігі, саяси тұрақтылық және Қазақстанның цифрлық бәсекеге қабілеттілігі рейтингтерімен индекс факторлары арасында салыстырмалы параллель жүргізілді. Мемлекеттік билікті халықаралық ұйымдар мен трансұлттық компанияларға беру арасындағы қалыптасқан заңдылық атап өтілді.

Тірек сөздер: жаһандандыру, мемлекеттік басқару, бәсекеге қабілеттілік, саяси тұрақтылық, цифрландыру.

This article reveals the theoretical and practical aspects of "globalization" as a process of integration, and in a sense, unification, which is due to its influence on various areas - public policy, the national economy and the cultural life of society. The analysis of the representativeness of the KOF globalization rating was carried out and a comparative parallel was drawn between the factors of the index with the ratings of the global competitiveness of countries, political stability and digital competitiveness of Kazakhstan. The established pattern between the delegation of state power to international organizations and transnational companies is emphasized.

Keywords: *globalization, public administration, competitiveness, political stability, digitalization.*

Интерес к изучению теоретических аспектов глобализации проявляют ученые, исследователи, практические же аспекты глобализации волнуют в целом мировое сообщество и население разных стран в частности. Интерес к изучению «глобализации» как процессу интеграции, а в некотором смысле унификации, обусловлен ее влиянием на различные сферы – государственную политику, национальную экономику и культурную жизнь общества. Поскольку, в современной литературе нет единого сложившегося мнения о том, что послужило толчком к развитию глобализационных процессов, рассмотрим их в привязке с названными выше сферами с позиций приверженцев данных процессов и антиглобалистов.

Рассматривая влияние глобализации на политическую власть отдельных государств, следует отметить, что она способствует тому, что изменяются внешние и внутренние функции государственных институтов. Это происходит потому, что мировое сообщество, однажды объединившееся для решения глобальных проблем и преодоления вызовов современности, начало корректировать свои внешние функции. Соответственно сейчас, государство, имея многочисленные международные договоренности, вынуждено корректировать и свои внешние функции. В данном случае если мы рассматриваем роль глобализации в решении глобальных вызовов современности, глобализация, несомненно, охватывая всех участников мирового сообщества, тем или иным способом решает эти проблемы.

Одним из важных документов, разработанным ООН является «Декларация тысячелетия» [1]. Декларация направлена на защиту базовых интересов всего мирового сообщества, таких как безопасность, нищета, экология, законные права человека. В целях реализации целей развития тысячелетия, закрепленных в данном документе, на постоянной основе проходят совещания, организуются встречи с представителя молодежи разных стран с целью выработать наиболее правильную политику по искоренению глобальных проблем. С другой стороны, подобные международные организации, наращивая свое влияние, укрепляя авторитет и доверие к себе, частично перекладывают на себя основные функции государства. И логично, что тем самым способствуют ослаблению национальных государств как игроков на международной арене, а также частично теряют власть над гражданами своих стран, которые получают свободу перемещения капитала, трудовой миграции.

Развитие экономического сотрудничества государств, изначально с целью получения инвестиционных выгод, в том числе экономия на оплате труда, проникновение на определенные рынки, привело к интернационализации рынков. В целях эффективного управления группами иностранных предприятий, часто географически разбросанных, начали создаваться транснациональные компании (далее – ТНК), которые сегодня являются движущей силой развития экономики. Одним из существенных недостатков деятельности ТНК является их исключительная ориентация на получение максимальных инвестиционных доходов, в не зависимости от прочих политических, социальных, культурных аспектов жизнедеятельности того или иного государства или региона. Таким образом, сложилась ситуация, что основные мировые капиталы сосредоточены в руках ТНК и функция государственного экономического регулирования фактически бездейственна. И данная ситуация усугубляется тем, что нагрузка на государственный бюджет не сокращается, поскольку оно вынуждено поддерживать малопривлекательные для ТНК отрасли практически самостоятельно.

С развитием процессов глобализации, с одной стороны население всего мира получает открытый доступ к накопленному культурному наследию, может сравнивать его и выбирать приемлемые для себя культурные привычки, с другой стороны, попадает в сети информационной пропаганды. Государство, в свою очередь, вынуждено проявлять повышенный контроль в целях недопущения разрушения национальных культур, традиций и обычаев.

Изучением практических аспектов глобализации и измерением индекса глобализации стран мира с 1970 года занимается Швейцарский экономический институт

КОФ [2]. На рисунке 1 представлена динамика позиций Казахстана в индексе уровня глобализации за 2017-2021 годы. Данный индекс рассчитан для 208 стран, среди которых Казахстан занимает 84 строчку в рейтинге. Среди измеряемых условных факторов глобализации, лучшие позиции Казахстан демонстрирует по политическому фактору, далее следует социальная глобализация и на последней строчке в рейтинге находится экономическая глобализация.

Рисунок 1 – Позиция Казахстана в индексе уровня глобализации стран по версии КОФ
 Примечание – составлено автором на основе источника [2]

С целью проведения анализа репрезентативности индекса глобализации КОФ мы провели сравнительную параллель между факторами индекса и другими всемирно признанными индексами. Альтернативным, и на наш взгляд, более достоверным показателем, характеризующим уровень экономического развития, служит рейтинг глобальной конкурентоспособности стран по версии IMD (рисунок 2). В качестве индикатора эффективности политической системы мы рассмотрели динамику индекса политической стабильности Казахстана по версии Всемирного банка (рисунок 3). Фактор социальной глобализации сравнили с рейтингом цифровой конкурентоспособности Казахстана по версии IMD (рисунок 4).

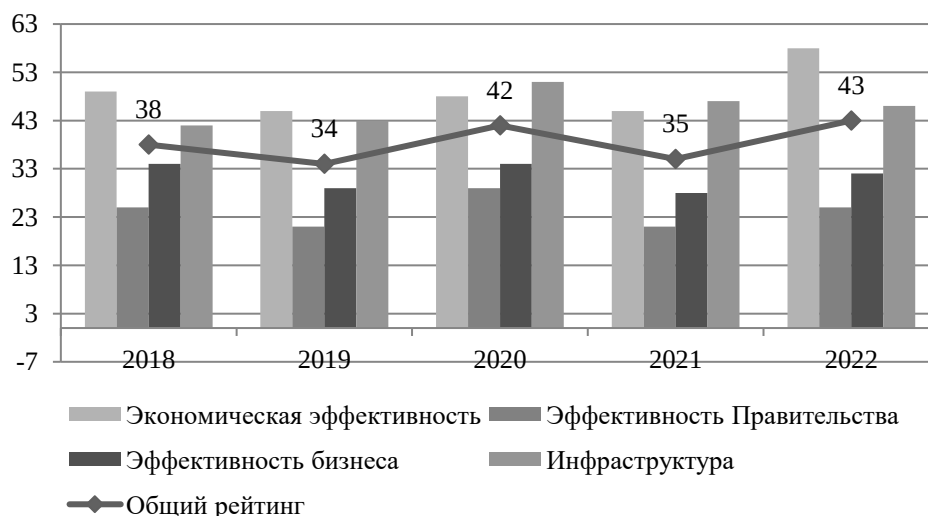

Рисунок 2 – Место Казахстана в рейтинге глобальной конкурентоспособности по версии IMD
 Примечание – составлено автором на основе источника [3]

Как видно на рисунке 2, рейтинг глобальной конкурентоспособности стран охватывает значительно меньшее количество стран, нежели индекс глобализации, 63 и 208 стран в сравнении. Позиция Казахстана в данном рейтинге за последние 5 лет колебалась в диапазоне от 34 до 43.

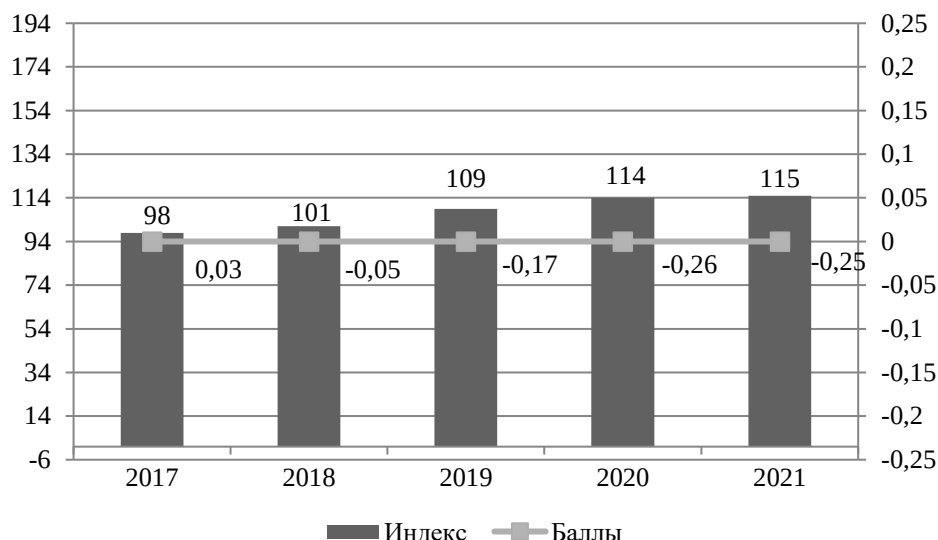

Рисунок 3 – Динамика индекса политической стабильности Казахстана по версии Всемирного банка
Примечание – составлено автором на основе источника [4]

Сравнительный анализ индекса политической стабильности Казахстана по версии Всемирного банка и фактора политической глобализации показал наличие противоречия, которое заключается в следующем. Уровень политической стабильности Казахстана имеет нисходящий тренд, при этом фактор политической глобализации демонстрирует устойчивость в сравнении с экономическим и социальным факторами.

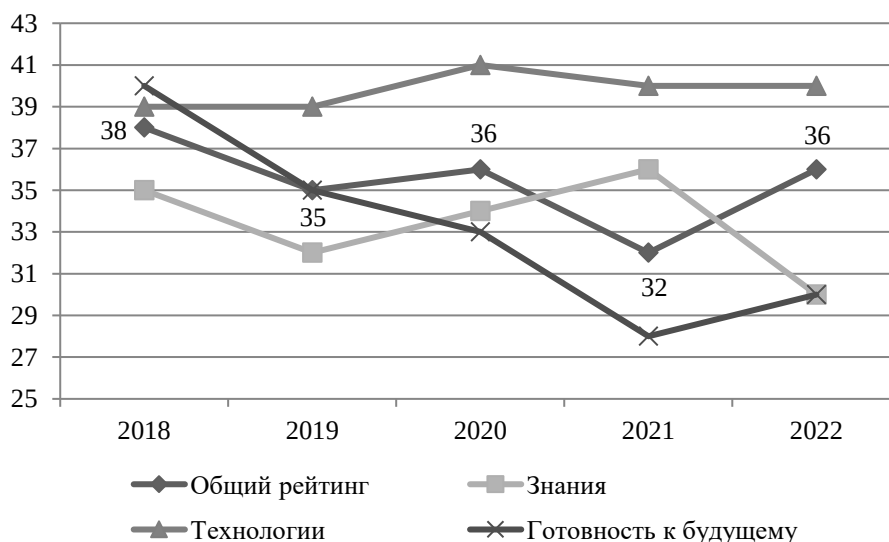

Рисунок 4 – Рейтинг и факторы цифровой конкурентоспособности Казахстана по версии IMD
Примечание – составлено автором на основе источника [5]

В рейтинге цифровой конкурентоспособности Казахстан занимает почетную 36 строчку. В свою очередь цифровизация является самым значимым фактором социальной глобализации, поскольку охватывает всеобъемлющее большинство граждан.

Таким образом, проведенный обзор теоретических и практических аспектов государственного управления в условиях глобализации позволяет сделать следующий вывод. В целом, сравнительный анализ индекса глобализации КОФ и других индексов не позволяет дать четкий ответ, какой из факторов устойчивого развития, экономический, политический или социальный развит лучше, ввиду использования только разных методологий расчета данных показателей. Глобализационные процессы, охватившие политическую, экономическую и социальную жизнь общества привели к тому, что в настоящее время прослеживается закономерность между делегированием государственной власти международным организациям и ТНК. Что также может наталкивать на мысль о том, что набор показателей для расчета рассмотренных индексов подбирается исходя из предпочтений определенной группы наиболее влиятельных стран. Следовательно, поскольку глобализация достигла мировых масштабов, чтобы государству поддерживать свой политический статус, конкурентоспособность национальной экономики и сохранить культурное наследие, нужно стремиться занимать высокие позиции в этих международных структурах.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
2. KOF Swiss Economic Institute. KOF Globalisation Index. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
3. International Institute for Management Development. Competitiveness Ranking7 URL: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/KZ/wcy>
4. Political stability index. URL: <https://www.theglobaleconomy.com>
5. International Institute for Management Development. Digital Competitiveness Ranking. URL: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/KZ/digital>

ӘОЖ 54.077

ТҰРМЫСТА КЕЗДЕСЕТІН ЗАТТАРДЫ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХИМИЯҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Маманова С.А., химия магистрі, оқытушы – ассистент
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Msalta81@mail.ru

Мақалада тұрмыстық жағдайда химиялық эксперименттер жүргізу әдістемесі ұсынылған. Оқушылардың мұндай тәжірибелерді жүзеге асыруы олардың химияға деген қызығушылығын арттырып, дүниетанымдық, дүниетанымының қалыптасуына әкелетіні көрсетілген.

Тірек сөздер: сапалық анализ, сандық анализ, химиялық заттар, реакция, реагенттер.

В статье предлагается методика проведения химических опытов в бытовых условиях. Указано, что выполнение учениками таких экспериментов приведет к появлению у них интереса к химии и формированию материалистических мировоззрений.

Ключевые слова: качественный анализ, количественный анализ, химические вещества, реакция, реактивы.

In this paper is proposed the methodics of chemical experiments in home conditions. The realizing of these experiments by pupils leads to creating their interece to chemistry and formation of materialistic view.

Keywords: qualitative analysis, guanlitative analysis, chemical substances, reaction, reagents.

Оқушылардың химиядан алған білімін бекіту үшін, оқыту үрдісінде тәлім-тәрбие беріп, білімді практикамен ұштастыру бағытында оқушылар өз бетінше тұрмыстық жағдайда пайдаланылатын химиялық заттармен тәжірибе жасауға дағдыландырудың мәні зор. Оның негізгі мақсаты – оқушылардың алған білімінің көлемін, беріктігін, саналы түсінгендігін, практикалық дағдыларды үйрену, өз беттерінше ойлау және алған білімдерін іс жүзінде, яғни, тұрмыс жағдайында қолдана білу дәрежесін анықтау.

Қазіргі кезде тұрмыс жағдайында қандай химиялық заттар кездеседі? Оқушылардың тұрмыста жиі қолданылатын қандай химиялық заттарды білетінін немесе таныс екендігін сұрау керек. Оқушыларға таныс емес болса, тұрмыста пайдаланылатын химиялық заттардың аттарын атап, қысқаша түсініктеме беріп кеткен жөн. [1]

Ерте заманнан бері адамдар күнделікті тұрмысында химиялық құбылыстармен кездесіп отырды. Қоршаған табиғат көптеген химиялық реакциялардан тұрады. Тіршілік барысында адамзат баласы қоршаған ортадағы көптеген химиялық реакциялармен және химиялық жолмен жасалынған бұйымдармен кездесіп отырады. Тұрмыста кең қолданылатын, химиялық жолмен жасалынған немесе химиялық ғылымына қатысы бар біраз заттарға химиялық көзбен қарайық. Айна – альдегидтердің күміс оксидінің аммиактағы ерітіндімен қосылысы нәтижесінде алынады. Реакция соңында металл түріндегі күміс сынауықтың не заттың қабырғасына жабысып түзіледі. Түзілген күміс металл жылтыр, одан маңындағы заттардың бейнесі көрінеді. Химияда күміс айна реакциясы, мышяқты айна реакциялары бар. Шыны – көптеген силикатты қосылыстардың SiO_2 мен мөлдір аморфты қоспасы. Шыны алу үшін құм, сода, әктас қажет. Осы заттардың қоспасын арнаулы пештерде генератор газымен қыздырғанда алынады. Химиялық құрамына байланысты шыныларды бірнеше түрге бөлінеді: терезе шынысы, кварц шыны, органикалық, сұйық, хрусталь т.б. Гипс (ғаныш) – кальций сульфатының ($\text{CaSO}_4 \cdot \text{H}_2\text{O}$) сулы тұзы 170°C қыздырғанда сусызданып, алебастрға айналады ($2\text{CaSO}_4, \text{H}_2\text{O}$). Ғаныш медицинада, сәулет өнерінде және құрылыста пайдаланады. Әктас – кальций оксиді мен гидроксидінің негізінде алынатын қосылыстар. Сөндірілген және сөндірілмеген хлорлы әктастар болады. Құрылыс материалдарында, тері илеу өндірісінде суды тазалау үшін қолданылады. Желім – табиғи және синтетикалық заттар. Желімдік қабықшамен желімденетін материалдың арасында адгезиялық байланыс түзілу арқылы әртүрлі материалдарды біріктіруге пайдаланылады. Желімнің мынадай түрлері бар: табиғи, өсімдік, жануар тектес, резина, синтетикалық, эпоксидті т.б. желімдер.

Күнделікті өмірде кездесетін бейорганикалық заттар: ас тұзы, ас содасы, мыс, алюминий сымдары, қорғасын, аммиак, йод ерітінділерін т.б., органикалық заттар: вазелин, керосин, парафин, глицерин, қант, глюкоза, крахмал, лимон қышқылы, сірке қышқылын т.б. атауға болады.

Мектеп бағдарламасында бөлінген сағаттар аздығынан, үй тұрмысы жағдайында жасауға болатын кейбір тәжірибелерді үйде, өз бетінше жасатып оқытуға, үйретуге болады.

10 - сыныптағы “Органикалық химия” пәніне тоқталып, осы пәндегі үй тұрмысы жағдайында жасауға болатын кейбір тәжірибелерді қарастырайық.

Органикалық заттар сан жағынан көп болғанмен, органикалық заттардың құрамына негізінен санаулы ғана элементтер, яғни, С, Н, О, N, S, Cl, Br, P және т.б. элементтер кіреді.

Органикалық химияны оқыту кезінде оқушылардың зертханалық-сарамандық біліктері дамиды. Күрделі сандық, сапалық тәжірибелер жасауды үйренеді. Органикалық химияны оқу барысында оқушыларда дүниенің материядан тұратындығы, үздіксіз дамуы, оларды танып-білуге болатындығы жөнінде ғылыми көзқарас қалыптасады. [2,3]

Мақсатымыз – органикалық заттардың құрамында С, Н, Cl және басқа элементтер бар екенін үй тұрмысы жағдайында тәжірибе арқылы дәлелдеу, оқушыларға материалистік көзқарас қалыптастыру.

Осы арқылы оқушыларға химиялық білік, білім беру, дағды қалыптастыруға болады.

Үй тұрмысы жағдайында тәжірибелер жасау үшін, қарапайымдылық, яғни, үй тұрмысында пайдаланылатын заттар болуы керек.

Өз бетінше үй тұрмысы жағдайында жасалатын тәжірибелерге қойылатын талаптар:

- жанғыш, отқа қауіпті, улы, күйдіргіш заттарды алуға болмайды;
- тәжірибеге қажет заттар немесе қолданылатын химиялық заттар оңай табылуы керек;
- үй тұрмысында пайдаланылуы керек;
- зертханада бар кейбір зиянсыз заттарды, мысалы, мыс (II) оксиді ұнтағы сияқты

т.б. заттарды оқушыларға беруге болады;

- спиртовканың (жанарғының) орнына газды пайдалануға болады;
- тәжірибе жасау кезінде қауіпсіздік сақтау ережелеріне аса көп көңіл бөлу керек.

Біз 10 – сыныпта оқылатын “Органикалық химия” пәніндегі “Органикалық заттардағы көміртегін, сутегін сапалық жолмен анықтау” тақырыбына үй тұрмысы жағдайында тәжірибе жасауға әдістеме ұсынамыз.

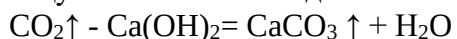
Керекті заттар мен құрал-жабдықтар: қант, мыс (II) оксиді ұнтағы, сөнбеген әк (суда еріту керек) немесе сөндірілген әк суы ($\text{Ca}(\text{OH})_2$), екі сынауық, газ өткізгіш шыны түтігі бар тығын, штатив (қондырғы) [5].

Құрғақ сынауыққа 0,5 г қант, 2 г мыс (II) оксидінің ұнтағын қосып, араластырыңдар. Сынауықтың аузын газ өткізгіш шыны түтігі бар тығынмен тығындап, штативке (қондырғы) көлденеңінен орналастырыңдар. Газ өткізгіш түтіктің ұшын әк суы бар сынауыққа батырыңдар.

Қоспаны шамалы қыздырыңдар. Сынауық қабырғасында не байқалады? Әк суында қандай өзгеріс бар?

Тәжірибені тоқтатыңдар. Қант тотыққанда мыс (II) оксиді неге өзгереді? [2, 4]. Тәжірибе аяқталған соң, оқушылар байқаған құбылыстарына жауап іздестіре бастайды.

Қоспаны қыздырғанда сынауық қабырғаларында су H_2O тамшыларының пайда болуы-сутектің, әк суының лайлануы (CO_2 газының бөлінуі нәтижесінде) -көміртектің бар екеніне оқушы көзін жеткізеді.

Тәжірибе аяқталғаннан кейін мыс (II) оксиді органикалық затты (қантты) тотықтырып, өзі металл мысқа дейін тотықсызданады деген қорытынды жасай алады. Сөйтіп оқушының теориялық білімін практикамен ұштастыруға болады. Сонымен қатар, оқушылар күнделікті өмірде, тұрмыста химиялық заттармен кездесетіндігі, олардың сапалық құрамы жайында түсінік, ой туындайды, ол оқушының теориялық білімін бекітуге көмектеседі.

Қорыта айтқанда, осындай тәжірибелер жасалса, біздің ойымызша, берілген сағат үнемделеді, оқушылардың химияға деген қызығушылығы артады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тантыбаева Б. Бейорганикалық химия практикумы. 1-бөлім [Мәтін]: Оқу құралы / Б.Тантыбаева, Б.Шаихова, З.Даутова, М.Абилев.- Алматы: ТехноЭрудит, 2020.- 144 б.
2. Тантыбаева Б.С. Бейорганикалық химия практикумы. 2-бөлім [Мәтін]: Оқу құралы / Б.С. Тантыбаева, А.Қ. Шакирова.- Алматы: ТехноЭрудит, 2020.-260 б.
3. Мырзалиева С.К. Қоршаған орта химиясының негіздері [Мәтін]: Оқулық / С.К.Мырзалиева.- Алматы: Эверо, 2015.- 272бет.
4. Нұрсейітов, Ш.Ш. Жалпы химиялық технология [Мәтін]: Оқулық / Ш.Ш. Нұрсейітов, Қ.Ж. Керімқұлов.- Толықтырылған екінші басылым.- Алматы: Эверо, 2015.- 396бет.
5. Тұрмыс химиясы. Химия мектепте; №1, 2008ж.

ӘОЖ 37

ЖОҒАРЫ БУЫН БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЖЕТЕЛЕУ БАРЫСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мусапирова А.Р.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: musapirova69@mail.ru

Білім беру үрдісіндегі психологиялық қызметтің негізгі міндеті - жасөспірімнің бойындағы табиғи қабілет пен ортада қалыптасқан қасиеттердің өзара байланысын айқындай отырып, әр білім алушының жеке дара танымдық іс-әрекеттің қалыптастыру мүмкіндігімен анықталады, яғни мұғалім мен білім алушылардың арасындағы танымдық өзара әрекеттің құрылымына байланысты болып келеді. Жеке тұлғаның бойындағы қабілетке сұраныс тумамай қалуы, соған байланысты тұлғалық қасиеттерінің көрінісі, ішкі және сыртқы эмоциялық өрістерінің айқын болмауы көп келеңсіздіктерді туындатып отыр.

Тірек сөздер: *Табиғи қабілет, қалыптасқан қасиет, білім алушы, сұраныс, тұлғалық қасиеттерінің көрінісі*

Одним из наиболее важных задач в социо-культурном сопровождении подростков, является определение взаимосвязи природных способностей и формирование личностных качеств социо среде, что способствует возможности определить уровень познавательной деятельности каждого обучающегося. Когда не востребованы природные способности отдельной личности, и в связи с этим не отражены личностные качества, есть риск нарушения всей эмоциональной сферы деятельности подростка.

Ключевые слова: *Природных способностей, формирование качеств, востребованные природные способности, личностные качества*

One of the most important tasks in the socio-cultural support of adolescents is to determine the relationship of natural abilities and the formation of personal qualities in the socio-environment, which contributes to the ability to determine the level of cognitive activity of each student. When the natural abilities of an individual are not in demand, there is a risk of disruption of the entire emotional sphere of a teenager's activity, which is an urgent problem today and requires research work in the field of psychology.

Keywords: *natural abilities, formation of personal qualities, in demand*

Білім беру үрдісіндегі психологиялық қызметтің негізгі міндеті - жасөспірімнің бойындағы табиғи қабілет пен ортада қалыптасқан қасиеттердің өзара байланысын айқындай отырып, әр білім алушының жеке дара танымдық іс-әрекеттің қалыптастыру мүмкіндігімен анықталады, яғни мұғалім мен білім алушылардың арасындағы танымдық өзара әрекеттің құрылымына байланысты болып келеді. Жеке тұлғаның бойындағы қабілетке сұраныс тумамай қалуы, соған байланысты тұлғалық қасиеттерінің көрінісі, ішкі және сыртқы эмоциялық өрістерінің айқын болмауы көп келеңсіздіктерді туындатып отыр.

«Жаңа Қазақстанды құру - елді дамыту парадигмаларын өзгертуге бағытталған. Біз әр қадамымызды саралап, таңдаған жолымызбен алға сенімді қадам басамыз.

Біз жаңа Қазақстанда «түрлі көз-қарас, бірақ біртұтас ұлт» қағидаларын берік ұстануға тиіспіз. Диалог пен мәселенің жоғары мәдениеті еліміздегі азаматтық ынтымақты арттыратын басты фактордың біріне айналады. Біз надандық пен ескілікке, радикализм мен масылдыққа, тоғышарлыққа және сыбайлас жемқорлыққа табанды түрде қарсы тұрамыз. Бір бірімізді жат

көрмей, жақын тартып, қоғамда нақты өзгерістерге деген сенімді орнықтырамыз. Жұртымыздың күш-жігеріне, дарыны мен еңбекқорлығына сүйенеміз. Әр азаматтың өз қабілетін іске асыруына барынша қолайлы жағдай жасаймыз...» - деп айқындап кетті Ел басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауында. [1. 16.03.2022]

Оқу әдебиеттері мен әдіс тәсілдері

Мәселеге қатысты зерделген ғылыми педагогикалық әдебиеттерге сүйенсек, 3. Фрейд адамның жалпы психологиялық моделінің жеке психикалық үш компоненттік құрылымын көрсетіп: «Мен» -табиғи, «мен» биологиялық және «жоғары-мен» деп айқындап кеткен. [2, стр8] «Тұлға, шешім қабылдау мен, сол шешімнің салдарына жауап беретін жеке дара психикалық құрылымындағы ерекше нысан. Сондықтан, «Тұлға болып ешкім дүниеге келмейді, тұлға болып қалыптасады.

Осы тұрғыдан сұрақ туындайды, қандай механизмдер арқылы жеке тұлға – тек биологиялық қажеттіліктері қамтамасыз етіп, адамгершілік талаптарды орындайтын пенде ғана болып қалмай, ішкі жан дүниесі, өз өмірі мен тағдырының қожайыны бола алады..?

«Рухани жаңғырудың ғылыми негіздері – тәрбиелеу тәжірибесінің ғылыми теориялық жүйесінің құрылымы. Теория тұлғаның қалыптасу заңдылықтары мен ұстанымдарын айқындайды.» [3]- деп Н.А. Абишев өзінің «Жас ұраптың рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытудың ғылыми негіздері» деген мақаласында айқындап кетті.

«Әлеуметтендіру» термині алғаш саяси экономика ғылымында ғылыми айналымға түскен. Алғаш рет тұлғаға қатысты 1887 жылы американдық әлеуметтанушы Ф.Г.Гидднстің «Әлеуметтендіру теориясы» атты еңбегінде қолданылған. Автор осы еңбегінде: «әлеуметтендіру дегеніміз – жеке бастық әлеуметтік мінез-құлқы немесе табиғатының дамуы, адамзат материалын әлеуметтік өмірге дайындау» [4,366.] Педагогикада әлеуметтендіру үрдісі – тұлғаның әлеуметтік қалыптасуының нәтижесі, шарты, көрінісі ретінде қарастырылады. Ол ең алдымен «әлеуметтік құндылық» және «әлеуметтік тәжірибе» ұғымдарымен тығыз байланысты. «Әлеуметтік құндылықты» кең мағынада қарастырсақ, оған неғұрлым мәнді әлеуметтік құбылыс және фактылар жатады. Ал тар мағынада қарастырылғанда, ол – адамгершілік және эстетикалық талаптар, адамзат мәдениетінің және қоғамдық сананың нәтижесі болып табылады. Әлеуметтік тәжірибе – белгілі бір әлеуметтік ортадағы тұлғаның өмірлік әрекетіндегі игерген білік, дағдылары мен әлеуметтік білімінің жиынтығы болып табылады. В.Г. Афанасьев [5,1906] өзінің «Қоғам: жүйелік, білім және басқару» деген еңбегінде, «...тұлғаның дамуы мен қалыптасуы жалпы ортақ мәселе болып қарастырылады. Әлеуметтік орта – жеке дара тұлғаның дамуына ықпал ете отыра, әр тұлғаның жеке дара генетикалық, табиғи, әлеуметтік ортада қалыптасқан қасиеттерінің көрінісін айқындап береді. Ал, жүйелік-тарихи аспект, осы әлеуметтік ортаның жүйелік кезеңдерінің өзара байланысын қарастыра отырып, оның даму деңгейін, ол ортадағы өзара алмасып отыратын іс-әрекеттік дағдылардың генетикалық, әлеуметтік негіздерін қарастырады. Әлеуметтік ортаның даму жүйесінің сапалық мазмұнының деңгейі, заман талаптарына сай өзгеріп отырады. Адамның әлеуметтену үрдісі оның психикасымен тығыз байланыста және өмір бойы үздіксіз жүреді – деп мәлімдейді психология ғылымының докторы М.М. Мұқанов. [6.186.]

Жалпы ғылыми әдебиеттер бойынша, жоғары буын оқушыларының тұлғалық қасиеттерінің дамуы төменде көрсетілген факторларға байланысты болады. [7.]

Бірінші топқа: макрофакторларды: ғарыш, планета, әлемді;

Екінші топқа: этномәдениеттік, аймақтық жағдайлар, бұқаралық қатынас құралдарын;

Үшінші топқа: әлеуметтендіру институттарын (отбасы, мектепке дейінгі мекемелер, ЖОО, еңбек ұжымы;

Төртінші топқа: қосымша білім беру ұйымдары мен құрдастарын жатқызады. Адамды табысты әлеуметтендіру үшін оған ықпал ететін факторлар оңтайлы ескерілуі және өзара әрекет ету тетіктері жетілдірілуі тиіс. Жастарды әлеуметтендіруде 2-және 3-факторлардың мәні зор. Себебі, жеке бастың өз алдына жалғыз әлеуметтенуі беймәлім.

Тәрбие бастықты қаламайтыны тағы бар; жағымды ықпалды ұйымдастырмасақ, оның орнына лезде жағымсыз дағдылар орнығып алады.

Коптеген ғылыми зерттеушілердің деректері бойынша, нақты айтып кеткендер О.С. Богданова, С.В. Черникова [8.,1366] жоғары буын оқушыларына келесідей мінездеме береді. «Көптеген жоғары буын оқушыларының жеке дара әлеуметтік-мәдени бағыттары айқындалмаған, жиі өмірлік қағидалары прогнатикалық тұрғыдан қалыптасқан. Мектепті бітіріп аттестат алу, ал – метептегі танымдық белсенділігі мен өз бетімен білім-біліктілікті дамыту, рухани-адамгершілік ой-өрістері мен көз-қарастарын дамытудағы іс-әрекеттік белсенділіктері айқындалмаған».

Осы тұрғыдан, жоғары буын білім алушыларын әлеуметтік-мәдени жетелеу барысындағы «Мен-Концепция аясындағы психологиялық дамыту трендтері арқылы, білім алушылардың жеке бас ерекшеліктерінің дамуы, жекеленіп дербестенуі, тұлғалануы жүзеге асады. Жеке бас – дегеніміз шет тілінен аударғанда «бөлінбейтін» деген мағынаны береді. Дербестік нақты сол адамға ғана тән табиғи ерекше қасиеттерді, тұлғалық қарым-қатынасты, қабілеттері мен құлшынысын, өмірлік ұстанымын білдіреді. Осы орайда, жас ерекшеліктеріне сай, кәсіби бағыттары мен өзін өзі бағалау критеррилары да айқындала бастайды: [9.,1376] Сондықтан, метептегі психологиялық қызмет өз алдына төмендегідей мақсат-міндеттер қояды.

- Жоғары буын оқушыларын әлеуметтік-мәдени жетелеу барысында іс-әрекеттік дағдыларының стратегиясы мен тактикасын қалыптастыру

- Әлеуметтік-мәдени қарым-қатынас қағидаларын ұстана отырып, өзіне деген сенімділігі мен күйзеліске төтеп беру қабілеттерін арттыру, психологиялық құзіреттілік деңгейін көтеру.

- Өзінің бойындағы жеке дара қабілеттері мен тұлғалық қасиеттерінің ерекшеліктерін өзінің әлеуметтік ортасында тани білу, өзінің күн тәртібін ұйымдастыру мен өзін-өзі бақылау, жетістікке жетуде қызығушылық табандылық, төзімділік қасиеттерін дамыту.

- Туа біткен қабілет пен қалыптасқан қасиеттің мәнін ашу, ұғындыру, білім-біліктілік қабілеттерін өзінің ішкі мүмкіншіліктеріне сүйене отырып дамыту.

- Өзара түсінушілік, мейрімділік, ынтымақтастық қасиеттердің құндылығын айқындай отырып, өз бойындағы мінез-құлықтағы ауытқушылықтарды жеңе білуге ықпал ету.

- Ішкі және сыртқы эмоциялық ерік – жігерін тұрақтандыру, өзіне айтылған сынды қабылдай білу, өзінің бойынан кемшілік, өзгенің бойынан жақсы қасиетті көре білу қабілеті мен өзін-өзі адекватты бағалауына ықпал ету.

Сонымен қатар, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»[10] негізінде айқындалып отырған жаңа білім парадигмасы, еліміздің өсіп-өркендеу үшін, әлеуметтік ортада қалыптасқан мәдени, рухани, саяси құндылықтарды сақтап, дамытып отыруды қажет ететінін ерекше айқындап отыр. Ұлттық құндылықтар – адамзаттық құндылықтардың құрамдас бөлігі, ғасырлар бойы жинақталған тұрмыстық және рухани мұрасы. «...Ежелгі философтардың еңбектерінде философиялық ойлар мен педагогикалық мәселелердің тығыз өрлеп жатуы да осы себептен. Шығыстың атақты философы, Аристотельден кейінгі екінші ұстаз атанған ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің ұланғайыр еңбектері, Маһмұт Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Ибн Сина, әл-Бируни, Фердауси, Низами, Қожа Ахмет Яссауи сынды көрнекті ойшыларымыздың тәлімдік тағылымдары мен даналық ой-пікірлерінде философиялық, әлеуметтік, тәлім-тәрбиелік, психологиялық-педагогикалық идеялардың барлығы үйлесімді ұштасу мүмкіндігі зор». Осыған орай, туа біткен қабілет пен ортада қалыптасқан тұлғалық қасиеттердің игі жақсы қалыптасуын, мектептегі психологиялық қызмет арнайы әлеуметтік-мәдени жетелеу барысында айқындалған мақсат-міндеттер арқылы іске асыруға тырысады.

Осы орайда ғалым И.С.Кон [11.,1926] берген «адам», «жеке бас» және «тұлға» ұғымдарының анықтамасын еске түсірген жөн. Оның пікірінше адам – жердегі материалдық және рухани дамудың, тарихи үрдістің субъектісі, өмірдің басқа формасымен

генетикалық байланыстағы, сөйлеу тіліне, ойға, санаға, өзіндік санаға, адамгершілік этикалық сапаларға ие биоэлеуметтік тірі жан иесі.

«Интеллектуалды ұлт - 2020» [12] бағдарламасының шеңберінде білім беру мен ғылыми әлеуетті арттыруға бағытталған кешенді жобалардың орындалуына қажетті инновациялық жетістіктер ұстанымдарына негізделген әдістер мен технологияларды жүзеге асырумен айқындалып отыр. Сонымен қатар, Қазақстан – 2050 Стратегиясында да интеллектуалды тұлғаны қалыптастырудағы қоғамның инновациялық даму саясатының басымдық бағыттары мен технологияларының арақатынасы мен қолданылу ерекшеліктері айқындалған. Адам капиталы аталған бағдарламаларда инновация мен экономиканың тиімділігін арттырудың және тұрғындардың әл-ауқатын арттырудың басты қозғаушы күші ретінде қарастырылады. Яғни, аталған мемлекеттік бағдарламалардың мақсаты – қоғам азаматтарының материалдық және рухани әл-ауқатын жақсарту мен экономиканы тұрақты дамыту үшін баршаға арналған сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету және адам капиталын дамыту болып табылады.

Аталғандарды жүзеге асыру үшін ғылыми негізделген («Мен-Концепциясы» аясында) педагогикалық-психологиялық диагностика жүргізу қажеттігі туындайды. Диагностикалау нәтижесінде білім алушының әлеуметтік даму деңгейі анықталып, отбасының тәрбиелік мүмкіндігінің диагностикалық картасы рәсімделіп, тәрбие субъектілерінің тұлғаны әлеуметтендіру бойынша өзара әрекетін ұйымдастырудың тетіктері нақтыланады.

Сондай-ақ, тұлғаның әлеуметтік дамуын диагностикалауда әр буынның ерекшеліктерін ескеріп, өлшемдері мен көрсеткіштерін анықтап, нәтижесін диагностикалық карта түрінде рәсімдеген қолайлы болады. Сол картаның негізінде әр білім алушының әр жас кезеңіндегі әлеуметтенуінің өзгеру динамикасын көрсетуге болады. Соған орай отбасында және мектепте тұлғаны әлеуметтендіру бойынша жүргізілетін жұмыстардың мақсат-міндеттері мен әдіс тәсілдері «Мен - Концепция» аясындағы топтық тренингтер арқылы іске асады. Тренинг барысындағы әңгіме мазмұнында жалпы адамзаттық рухани-адамгершілік құндылықтарға сай, тұлғалық қасиеттерінің көрінісі пайда болады және, адам үшін бұл қасиеттің қаншалықты мәнділігі, ол қалай қайтіп көрініс береді, бұл қасиетті қалай бағалауға болатыны қамтылады.

Әр тренингтің соңында оқушылар өз сыныптастарының, одан кейін өздерінің бойында осы қасиеттің көрінісіне баға беру мен саралай білу қабілеттері пайда болады. Сол арқылы құрметтеу мен сыласымдық қарым-қатынас орната білу, үлкенді сыйлау, кішіге ізет таныта білу сияқты қарым-қатынас қағидаларын ұстанады, әлеуметтік көз-қарастары мен ой-өрістері кеңейеді, «Ішкі –Мен» көрсеткіштері - яғни, өзіне деген сенімі зор, өзін өзі бағалауы- адекватты болуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ-Ж. Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы. «ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ» 16.03.2022.
2. «Развитие личности в учебной деятельности» А.К. Дусавицкий Москва. Дом педагогики.1996.
3. «Жас ұрпақтың рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытудың ғылыми негіздері» Журнал «Вестник» Н.А. Абишев. №3 стр 215. 2021.
4. «Тұлғаны әлеуметтендіру мәселелерінің өзектілігі» Б. Иманбекова. «БІЛІМ-ОБРАЗОВАНИЕ» №3.2008. 36 б.
5. «Общество: системность, познание и управление» В.Г. Афанасьев Москва,1981.312 с.
6. «Жас және педагогикалық психология» М.М. Мұқанов. 1982 жыл.
7. «Тәрбие гуманизациясы» Л.И. Рувинский. (мамандыққа кіріспе кітабіен) – А., 1991.
8. «Развитие личности в учебной деятельности» А.К. Дусавицкий. Москва. Дом педагогики. 1996.

9. «Егемен Қазақстан» 12.04.2017.
10. «Психология старшекласника» Кон И.С. Москва; Просвещение 1980.
11. «Интеллектуалды тұлғаны қалыптастыру – қоғамның инновациялық даму кепілі» Әуелғазина Т.Қ. Алматы қаласы. 2021.

UDC 34.343

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PROBATION INSTITUTE IN KAZAKHSTAN

Mussekenova A., Master of Law, lecturer
Valiyeva A., student
Zhetysu University named after I. Zhansugurov

E-mail: mussekenova_aizhan@bk.ru

This article discusses the issues of the introduction of probation in Kazakhstan, studied both foreign and domestic legal acts in the field of probation. Also, special attention is paid to the possibilities of the probation institute, which are widely used by the world community.

The Probation Institute is the largest component of the entire penitentiary policy of the Republic of Kazakhstan. The implementation of probation itself concerns the direct natural human rights guaranteed by the Constitution, all the rights and freedoms of persons serving sentences and being on probation control must be respected. The purpose of writing this scientific article is to reveal the essence of the institute of probation, the moment when this institute appeared in Kazakhstan and its positive impact on the process of improving the penitentiary policy of the Republic of Kazakhstan.

When writing a scientific article, the following methods of scientific research were used: analysis, comparison, legal method, statistical method, analogy and generalization.

Keywords: probation, imprisonment, criminal and executive policy, employee of service of probation, alter-native measures of punishment.

Бұл мақалада Қазақстанда пробацяны енгізу мәселелері қаралды, пробаця саласындағы шетелдік және отандық құқықтық актілер зерттелді. Сондай-ақ, әлемдік қоғамдастық кеңінен пайдаланатын пробаця институтының мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылады.

Пробаця институты Қазақстан Республикасының бүкіл пенитенциарлық саясатының ірі құрамдас бөлігі болып табылады. Пробацяның өзін жүзеге асыру Конституциямен кепілдік берілген адамның тікелей табиғи құқықтарына қатысты, жазасын өтеп жүрген және пробацялық бақылауда тұрған адамдардың барлық құқықтары мен бостандықтары сақталуға тиіс. Осы ғылыми мақаланы жазудың мақсаты пробаця институтының мәнін, осы институттың Қазақстанда пайда болуын, оның Қазақстан Республикасының пенитенциарлық саясатын жетілдіру процесіне оң әсерін ашу болып табылады.

Ғылыми мақала жазу кезінде ғылыми зерттеудің келесі әдістері қолданылды: талдау, салыстыру, құқықтық әдіс, статистикалық әдіс, аналогия және жалпылау.

Тірек сөздер: пробаця, бас бостандығынан айыру, қылмыстық-атқару саясаты, пробаця қызметінің қызметкері, баламалы жазалау шаралары

В данной статье рассмотрены вопросы внедрения пробации в Казахстане, изучены как зарубежные так и отечественные правовые акты в сфере пробации. Также особое внимание уделяется возможностям института пробации которые широко используются мировым сообществом.

Институт пробации является крупнейшей составляющей всей пенитенциарной политики Республики Казахстан. Осуществление самой пробации касается непосредственного естественных прав человека гарантированных Конституцией, все права и свободы лиц отбывающим наказание и состоящим на пробационном контроле должны быть соблюдены. Целью написания данной научной статьи является раскрыть суть института пробации, момент появления этого института в Казахстане его положительного влияния на процесс совершенствования пенитенциарной политики Республики Казахстан.

При написании научной статьи были использованы следующие методы научного исследования: анализ, сравнение, правовой метод, статистический метод, аналогия и обобщение.

Ключевые слова: *пробация, лишение свободы, уголовно-исполнительная политика, сотрудник службы пробации, альтернативные меры наказания.*

The Probation Institute in Europe is no longer new, it has been functioning for about 100 years. Back in the 19th century, there was a question about the ineffectiveness of prison sentences. International communities, lawyers, and practitioners began to look for ways that would allow not only not to fill places of deprivation of liberty, but also to effectively combat recidivism. Today, the percentage of relapses in Kazakhstan is quite large.

In addition to the prevention of relapses, probation allows for social and legal assistance and all this to be done under effective supervision. In Kazakhstan, the law "On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on probation service issues" was adopted in 2012. We have probation, when people sentenced to probation began to be taken under probation control [1].

The UN Standard Minimum Rules on Non-Custodial Measures (Tokyo Rules), adopted by the UN General Assembly on December 14, 1990, states that "alternatives to imprisonment can be effective means of treating offenders in society, both in the interests of offenders and society." Guidelines for the re-socialization of offenders are clearly expressed in Recommendation (92)16 on the European Rules for the application of Public sanctions and Penalties, adopted in 1992 by the Council of Europe, Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe. In the Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020, paragraph 2.10 emphasizes, "for more active use by courts of measures alternative to deprivation of liberty, it is necessary to increase the effectiveness of their execution, which requires the institutional development of a specialized body responsible for the execution of such measures" [2].

Also, one of the important documents in this direction is the Action Plan for the implementation of the State Program for Further Modernization of the law enforcement system of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020, approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 1, 2014 No. 292, where in section 2.1. "Improving the efficiency of the organizational and legal foundations of the law enforcement system", the following tasks are outlined: improvement of legal fundamentals of law enforcement; optimization of the activities of law enforcement agencies aimed at ensuring the effectiveness of specific tasks; improvement of the juvenile justice system; ensuring the effectiveness of penitentiary measures, including when consolidating society with law enforcement agencies [3].

The Probation Institute has acquired an important socio-political significance for the Kazakh society. The Head of State identified 100 concrete steps to implement five institutional reforms, where the 33rd step is designated as "Building an effective system of social rehabilitation of citizens released from prison and registered by the probation service. Development of a comprehensive social rehabilitation strategy and a standard of special social services for such citizens" [4].

In his scientific publication "The formation of probation in Kazakhstan within the framework of international standards", Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law of Chelyabinsk State University Shnarbayev Bulatbek Kabdushevich notes that the capabilities of the probation Institute are widely used by the world community and, in order to achieve their goals, are given the authority to:

- providing the court with a pre-trial report (report, report) on the identity of the accused or the defendant, which would reflect the moral and moral aspects of the personality of the criminal, his close relatives with recommendations on the election of the most effective punishment;
- assistance to persons released from places of deprivation of liberty;
- implementation of programs to correct the social behavior of supervised persons;
- organization of the reconciliation process between the perpetrator and the victim of the crime;
- supervision of persons conditionally released from criminal liability, conditionally convicted with the provision of necessary assistance to them;
- submission to the court of periodic reports on the supervised person, containing an overview of the execution of the sentence and information about his behavior;
- control over minors to whom educational measures have been applied, assisting them in social integration, etc. [5].

The law accumulates many years of experience of the penal enforcement system, the requirements of the updated Criminal Code, CPC, PEC RK on probation, the experience of foreign countries in this area, recommendations of international and national non-governmental human rights organizations, the Public Council on the Activities of Internal Affairs Bodies, experts and scientists are taken into account. The Law takes into account the traditional features of the legal system for Kazakhstan.

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Probation" is evidence of the humanization of the state's penal enforcement policy and the formation of a system of execution of non-custodial sentences, criminal legal measures that contribute to the protection of the interests of the individual, society and the state.

The independent Law of the Republic of Kazakhstan "On Probation" is a new direction in the development of the legal system, gives the Kazakh model of probation a coherent system and a logical connection between the state and the citizen, lays down the basic humanistic ideas of the state [6].

Recall that probation control is the activity of the probation service of the penal enforcement inspectorate to monitor the performance of the duties assigned by the court to convicted persons with assistance in obtaining social and legal assistance during the probation period. The purpose of probation is to correct the behavior of probationers and prevent them from committing new crimes.

To date, the tasks of probation are to ensure the execution of punishment, using supervision, assisting the process of correction (return to society) of convicts and the prevention of offenses.

Due to its economic situation, the criminogenic state of crime and the significant number of convicts held in places of deprivation of liberty, not every State is able to fully implement the positive experience of the practice of foreign countries in its penitentiary system. Most countries, when concluding international agreements on penitentiary issues, try to develop universal standards with their subsequent consolidation in their legislation in order to apply the relevant international rules in national practice.

REFERENCES:

1. <https://www.zakon.kz/4791054-sluzhba-probatsii-kak-alternativa.html>
2. The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 No. 858 // IS Paragraph, 2018
3. On approval of the Action Plan for the implementation of the State Program for Further Modernization of the Law Enforcement System of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 1, 2014 No. 292 <https://egov.kz/cms/ru/law-/list/P1400000292>
4. National Plan – 100 steps modern state for all // *Kazakhstanskaya Pravda* May 20, 2015
5. <https://cyberleninka.ru/article/v/stanovlenie-probatsii-v-kazahstane-v-ramkah-mezhdunarodnyh-standartov>
6. http://kostacademy.kz/2017_08_02_1/

ӘОЖ 821.512.122'01

ДЕФЕКТОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ ТУРАЛЫ ҰҒЫМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ЖҰРТШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ОРНЫ

Омарова А.Н., дефектолог, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Мұқан Төлебаев атындағы орта мектеп, Алакөл а.

E-mail: 363695@mail.ru

Дефектология педагогикалық ғылымдар қатарында, оның зерттеу аймағы – арнайы оқыту, тәрбиелеу, дамыту үрдісі. Сондықтан, «дефектология — кемтар балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оларды оқыту мен тәрбиелеу заңдылықтарын зерттейтін арнайы педагогика ғылымы»- деген анықтама оның мәнін толық ашып көрсетеді.

Тірек сөздер: Дефектология, түзету, Логопедия

Дефектология входит в число педагогических наук, область ее исследования – процесс специального обучения, воспитания, развития. Поэтому определение «дефектология - специальная педагогическая наука, изучающая закономерности обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями с учетом их психофизиологических особенностей» в полной мере раскрывает ее сущность.

Ключевые слова: дефектология, коррекция, логопедия

Defectology is one of the pedagogical sciences, the area of its research is the process of special education, upbringing, development. Therefore, the definition of "defectology is a special pedagogical science that studies the patterns of education and upbringing of children with disabilities, taking into account their psychophysiological characteristics" fully reveals its essence.

Keywords: defectology, correction, speech therapist

«Дефектология» термині екі сөзден құралған: «дефектус» – кемістік, кемшілік; «логос» — ілім, сөз; яғни, кемістік туралы ілім деген мағынаны білдіреді. Дефектология – дене бітімі және психикалық дамуында кемістігі бар балалардың ерекшеліктерін, оларды оқыту және тәрбиелеу істерін жүйелі түрде жүргізуге көңіл бөледі. Ғылым ретінде өзінің зерттеу пәні, объектісі, негізгі категориялары (ұғымдары) бар. Пәні – кемтар балаларды оқыту, тәрбиелеу және оларды дамыту мәселелері, объектісі – дене және психикалық дамуында кемістігі бар балалар ұжымы, тобы немесе жеке бала.

Дефектология педагогикалық ғылымдар қатарында, оның зерттеу аймағы – арнайы оқыту, тәрбиелеу, дамыту үрдісі. Сондықтан, «дефектология — кемтар балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оларды оқыту мен тәрбиелеу заңдылықтарын зерттейтін арнайы педагогика ғылымы», - деген анықтама оның мәнін толық ашып көрсетеді.

Шектелген мүмкіндіктеріне байланысты кемтар балаларды оқыту, тәрбиелеу, түзету мәселелерін зерттейтін дефектологияның бірнеше салалары бар: сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика, логопедия.

Сурдопедагогика - есту қабілеті бұзылған немесе есту мүшелерінің кемістігі бар балаларды оқыту, тәрбиелеу мәселелерімен айналысады.

Тифлопедагогика – көру қабілеті бұзылған немесе көру мүшелерінің кемістігі бар балаларды оқыту, тәрбиелеу және түзету мәселелерін зерттейді.

Олигофренопедагогика – ақыл-есі кеміс немесе интеллектуальдық дамуында кемістігі бар балаларды оқыту және тәрбиелеу заңдылықтарын анықтайды.

Логопедия – сөйлеу тілі бұзылған немесе тілінің мүкістігі бар балалардың тілін түзету, оларды оқыту-тәрбиелеу істерімен шұғылданады. Сонымен қатар, дефектологияда жалпы

психикалық дамуы кешеуілдеген (тежелген) балаларды оқыту, түзету, тәрбиелеу заңдылықтарын зерттейтін; тірек — қимыл аппараты бұзылған немесе қимыл-қозғалыс қабілеті нашар дамыған балаларды оқыту-тәрбиелеу мәселелерін қарастыратын; жалпы дамуында күрделі кешенді (комплексный) немесе бірнеше бірлескен кемістіктері бар балаларды тәрбиелеу, олардың күнделікті өмір сүруіне жағдай жасауды міндет ететін бөлімдер бар.

Дефектологияның негізгі міндеттері: кемтар балалардың мүшелік бұзылыстары мен қалыпты дамудан ауытқуларын, олардың себептерін зерттеу; ғылыми негіздерді басшылыққа ала отырып, балалардың даму мүмкіндіктерін бақылау; арнайы оқыту-тәрбиелеу әдістері, тәсілдері, түрлері, формалары, мазмұнын анықтап, соларды тиімді пайдалану арқылы психикалық дамуын үдету; кемістіктерін түзету; қоғамдық өмірге бейімдеу; еңбекке икемділігін арттыру мәселелерін қарастыру. Жоғарыда аталған негізгі міндеттермен қатар дефектология мынадай мәселелерге көңіл бөліп, оларды шешумен айналысады:

- Балаларды кемістіктерден сақтандыру, кемістіктерді болдырмау, оның алдын алу шараларының жүйесін дайындау;

- Кемтар балаларға арналған арнайы мекемелерді ашу, оларда тәрбиелеу-оқыту жұмыстарының талапқа сай өткізілуін ойластыру;

- Болашақ педагогтарды, дефектологтарды, балабақша тәрбиешілерін арнайы біліммен қаруландыруды, олардың іскерлік, дағды, икемдіктерін қалыптастыруды теориялық тұрғыдан зерттеу;

- Ғылыми педагогикалық зерттеулер нәтижелерін практикаға енгізу;

- Мүмкіндігі шектеулі, кемтар балаларға психологтық- педагогтық-медициналық әлеуметтік көмек беруді ұйымдастырудың негіздерін анықтау және т.б.

Ғылыми тұжырымдарда, теорияларда анықталған дефектологияның арнайы педагогикалық ұғымдары (түсініктері) – дефектологияның категориялары деп аталады. Жалпы ғылыми ұғым – заттар мен құбылыстардың мәнді ерекшеліктерін, сол заттың, құбылыстың мазмұнын ашатын елеулі қасиеттерін және олардың байланыстарын бейнелейді. Оны белгілейтін сөздер немесе таңбалар – ғылыми терминдер деп аталады.

Дефектологияның негізгі категориялары: коррекция, компенсация, әлеуметтік бейімдеу, әлеуметтік қалыпқа келтіру, кемтар бала, мүмкіндігі шектеулі бала, кемтарлық, қалыпты дамудан ауытқу, кемтар баланы оқыту, кемтар баланы тәрбиелеу — ұғымдары осы пәннің мазмұнын, ерекшеліктерін, зерттеу бағыттарын анықтайды. Енді осы категориялардың мағынасын анықтайық. Коррекция — баланың қалыпты дамудан ауытқуларын түзету, кемшілігін жөнге келтіру. Компенсация — бұзылған немесе зақымдалған дене мүшесінің қызметін басқа қалыпты дамыған дене мүшесінің қызметін жандандыру арқылы орнын толтыру, толықтыру, ауыстыру. Әлеуметтік бейімдеу — мүмкіндігі шектеулі баланы, оның даму ерекшеліктерін ескере отырып, тіршілік жағдайына бейімдеу, ортада өмір сүруге икемдеу. Әлеуметтік қалыпқа келтіру – кемтар баланың мүмкіншіліктерін, қабілеттерін ескере отырып, қоғамдық талапқа сай өмір сүруге бағыштау, әлеуметтік ортаға енгізу, қалыпқа келтіру. Кемтар бала — дене бітімі мен психикасы жағынан қалыпты дамудан ауытқыған, жалпы дамуында елеулі кемістігі бар бала. Кемтарлық — әртүрлі себептерге байланысты қалыпты дамудан ауытқудың кесірінен адам бойында пайда болған елеулі кемістік. Мүмкіндігі шектеулі бала — белгілі бір кемістіктің салдарынан өз бетінше жүру-түру, қозғалу немесе сөйлеу, көру немесе есту, ойлау т. б. қабілеттері бұзылғандықтан сырттан қолдауды, көмекті қажет ететін бала.

Қалыпты дамудан ауытқу — ағзаның психологиялық, физиологиялық, анатомиялық даму заңдылықтарына қайшы келетін өзгерісі.

Кемтар баланы оқыту — оқытушының кемтар баланың даму ерекшеліктерін, мүмкіндіктерін ескере отырып, деңгейіне сай оған ақпарат жеткізуге, біліммен қаруландыруға, оқу іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға бағытталған қызметі.

Кемтар баланы тәрбиелеу – педагогтің кемтар баланы қабілеттері мен табиғи мүмкіндіктеріне, кемшілігінің деңгейіне сәйкес өзіне-өзі қызмет ете білуге, кейбір еңбек түрлеріне дайындауға және балалардың түрлі қасиеттерін ашуға, сезімдерін оятуға бағытталған қызметі.

Дефектология әртүрлі ғылыми зерттеу әдістері арқылы - бақылау, байқау, эксперимент, әңгімелесу, сауалнама, тест қолдану, іс-әрекеттерді талдау, социометриялық, статистикалық әдістер, т.б. — қоршаған орта құбылыстарын зерттеп, ғылыми жаңалықтар ашады. Басқа ғылымдар негіздеріне, тәжірибелеріне сүйене, олардың ғылыми нәтижелерін өңдеп, практикаға енгізіп отырады, сөйтіп, заман талаптарына сай үнемі дамып, өзгеріп отырады.

Дефектология педагогиканың барлық салаларымен тығыз байланысты: жалпы педагогика, жасерекшелік педагогика, әлеуметтік педагогика, салыстырмалы педагогика, ғылыми педагогикалық зерттеу әдістемесі, т.б. Педагогика ғылымдарының заңдылықтарын, қағидаларын, әдіс-тәсілдерін, педагогиканың теориялық негізін, өзінің пәндік ерекшеліктерін ескере отырып, дефектология негізгі мәселелерін шешуде басшылыққа алады, мағлұматтар жинақтауда, зерттеу жұмыстарын жүргізгенде қолданады.

Дефектология қалыпты дамуында ауытқулары, түрлі кемістіктері бар балаларды зерттеумен айналысатындықтан медицина ғылымымен де байланысты. Бұл ғылымның түрлі салалары арқылы баланың денсаулығын анықтауға, ауруының себеп-салдарын білуге, дене мүшелерінің қызметін бақылауға, ауытқуларды көріп-біліп отыруға мүмкіндік алады, емделу жолдарын байқайды. Мысалы: невропатология – нерв жүйесінің түрлі аурулары жөнінде медициналық ғылым, патоанатомия – дене мүшелерінің құрылымындағы түрлі ауытқулар туралы ғылым, патофизиология – ағзадағы патофизиологиялық процестердің дамуы, созылуы туралы ғылым, жалпы және медициналық генетика — тұқымқуалаушылық ауруларды, оның себептерін зерттейтін ғылым, педиатрия — балалар аурулары, оларды анықтау және емдеу туралы ғылым.

Дефектология ғылымы психология ғылымдарымен де байланысты дамып отырады. Себебі психология арқылы бала психикасының, танымдық процестерінің негізін, жалпы даму заңдылықтарын біліп, кемістігі бар баланың психикалық өзгерістерін, жалпы дамуын салыстыра отырып, мағлұматтар жинайды, балаға әрі қарай әсер ету әдіс-тәсілдерін, шараларды т.б. қарастырады, зерттейді. Мысалы: психологияның мынадай салаларымен байланысты: жалпы психология, балалар психологиясы, патопсихология, педагогикалық психология, әлеуметтік психология, психодиагностика.

Дефектология қоғамдық-әлеуметтік ғылымдармен (әлеуметтану, саясаттану, тарих, философия) байланысты, олардың негізіне сүйене отырып, қоғамда өмір сүру заңдарын, қоғамның, әлеуметтік ортаның адамға әсерін, адамдарға қоятын талаптарын, әлеуметтік өмір қағидаларын түсініп, мүмкіндігі шектеулі баланы сол қоғам мүшесі етіп қалыптастыру, әлеуметтік жағдайларға бейімдеу мәселелерін шешуге, тереңдей зерттеуге мүмкіндік алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лапшин В.А. Пузанов Б.П. Основы дефектологии. –М, 1990
2. Специальная педагогика. Под ред. Н.М.Назаровой. –М, 2007
3. Сурдопедагогика. Под ред. М. И. Никитиной. – М.: Просвещение, 1989
4. Ульяновская У.В. Дети с задержкой психического развития. – Н. Новгород: НГПУ, 1994
5. Байсалбаева Ш.А., Хусаинова Ш.Н. и тд. Медико-социальное обследование семей детей-инвалидов. Педиатрия и детская хирургия Казахстана. 1998
6. Забрамная С.Д. Ваш ребенок учится во вспомогательной школе. — М., 1993.
7. Белова Н.И. Специальная дошкольная сурдопедагогика.-М, 1985
8. Нейман Л.В., Богомилский М.Р. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи. – М.: Владос, 2001.
9. Настольная книга педагог-дефектолога. Под ред. Т.Епифанцева. Ростов на Дону, 2008.
10. Боскис Р.М. Глухие и слабослышащие дети. –М, 196.

ӘОЖ 821.512.122'01

КӨНЕ ДӘУІР ҰЛЫЛАРДЫҢ МҰРАСЫН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Омарова А.Н., дефектолог, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Мұқан Төлебаев атындағы орта мектеп, Алакөл а.

E-mail: 363695@mail.ru

Бүгін қазақтардың шежіре дәстүрінде төрелердің ерекше құрметке бөленуі Қазақ елінің ежелден жалғасып келе жатқан түркі мемлекеттілігінің жалғасы екендігін дәлелдеп тұр. Бір жағынан осы шежіре дәстүріне негізделген ұлттық сана, енді екінші жағынан Қазақстанның географиялық ортасы Қазақ елін түркі өркениетінің қара шаңырағына айналдырады.

Тірек сөздер: инновация, түркі, атақоныс, дәстүр, өркениет.

Сегодня в традициях шежире казахов особое почитание тореров свидетельствует о том, что казахская страна является продолжением тюркской государственности, которая существует с незапамятных времен. С одной стороны, это национальное сознание, основанное на традициях шежире, с другой стороны, географическая среда Казахстана делает Казахскую страну черным домом тюркской цивилизации.

Ключевые слова: инновации, тюрк, знакомство, традиция, цивилизация.

Today, in the traditions of the shezhire Kazakhs, a special reverence for the Torers indicates that the Kazakh country is a continuation of the Turkic statehood, which has existed since time immemorial. On the one hand, this is a national consciousness based on the traditions of shezhire, on the other hand, the geographical environment of Kazakhstan makes the Kazakh country the black home of the Turkic civilization.

Keywords: innovation, turkish, familiarity, tradition, civilization.

Қазақстан – күллі түркі халықтарының қасиетті қара шаңырағы. Бүгінгі қазақтың сайын даласынан әлемнің әр түкпіріне тараған түркі тектес тайпалар мен халықтар басқа елдер мен өңірлердің тарихи үдерістеріне елеулі үлес қосқаны анық.

Қазақ жерінде өмір сүрген, көші қон жасаған барлық халықтардың ізі тарихи даму барысында қазақ халқының қалыптасуына өз үлесін қосып отырған. Әрбір тайпа, әр отбасының өзінің дәстүрлі әрекеттері болады. Олардың барлығы бірігіп, халықтың ұлттық салт-дәстүрлерін қалыптастырады.

Қазақ жері түрік тілдес мемлекеттері, орта азияның барлық халықтарымен қатынас жасай алатын орталық жағында. Қазақ халқы көшпенді халықтардың қазақ жеріндегі өмір салты мен ассимиляциясы негізінде қалыптасқан. Сол себепті түркі тілдерінің көбісі бір бірімен ұқсас келеді, себебі барлығының шығу тегі осы жерлерді мекендеген көшпенді тайпалар.

Түрік, қазақ, өзбек, қырғыз және басқа да жақын халықтарды қарастырсақ, барлығының тілдерінің, дәстүрлерінің айырмашылығы көршілес мемлекеттердің және араласулардың нәтижесі болып отыр.

Қазақтар осының дәл ортасында дипломатия және бабалар сөзін сақтап келу арқылы өзінің халық ретінде құндылығын, ұлт ретінде орнын, мемлекет ретінде жерін сақтап отыр.

«Тарих ғұмұми» деген кітапта барша түрік, иран, юнан, қытай һәм еуропадағылар, Яфас нәсілінен.

Барша араб, асур, гилдан, финике, карта же, ғибрани мысырлар Сам нәсілінен. Барша хабап, судан, зәңгбар, барша қара түсті жұрт – Хам нәсілінен дейді»[2, 4].

Шежіредегі топан су қара әріптермен белгіленген түрік, оның кейінгі ұрпағы қазақ болса, юнаннан грек пен латын халықтары тарайды. Мұндағы айтпағымыз – Түрік пен Юнан Яфас нәсілінен екендігін атап өту.

Топан су тек осы халықтарда ғана емес, бұл аңыз әлемдегі түрлі халықтардың мұраларында кездесетіндігін атау ләзім. Топан су туралы аңыз ежелгі Бабылдың әдеби мұраларында да бар. Бұл - Утнапиштим туралы аңыз, оны ежелгі еврейлер иемденген. Онда - әлемді басқан топан суы мен Ной (Нух пайғамбар) туралы айтылады. Ал типологиялық тұрғыда ежелгі үнділік Ману сәйкес келеді.

Қазақтың дін әдебиеттеріндегі жерді топан су басқанда Нұқ пайғамбарының тіршілік атаулыларының әрқайсысын алып кемеге отырғызып, аман алып қалуы, одан Қазығұрт тауына келіп паналауын халықта «Қазығұрттың басында кеме қалған» аңызы жоғарыдағы мифпен сюжет ортақтастығына апарып тірейді.

Бұл жайды атақты фольклорист – ғалым Мәлік Ғабдуллин «Қазақ халқының ауыз әдебиеті» еңбегінде аңызды төмендегідей береді: «Баяғы бір заманда дүние жүзін топан – су қаптап кетеді. Тек қана Қазығұрт тауы аман қалады және осы таудың ығында Нұқ дейтін әулиенің кемесі тұрады. Топан қаптаған кезде жан – жануарлар осы кемеге тығылады. Мұның ішінде төрт түлік малдың әрқайсысынан тұқым болады. Әрбір түліктен бір – бір тұқым аман қалады да, кейіннен ол өрбіп өседі. Бұл түліктерді топаннан сақтап қалған олардың жаратушысы, иелері болады. Жылқының иесі – Шопан ата, түйенің иесі – Ойсыл қара, сиырдың иесі - Зеңгі баба, ешкінің иесі – Сексек ата деп әрқайсысына жекелей ат қояды. Әрбір түліктің осы секілді иелері болғандығын, солардың арқасында топан – судан аман қалғандығын «Қазығұрт тауы» дейтін әңгіме – жыр былай суреттейді:

Қазығұрттың басында кеме қалған,

Ол әулие болмаса неге қалған?

Жетім бота үстінде жатып қалып,

Ойсыл – қара жануар содан қалған.

Бұдан әрі қарай жыр басқа түліктер жайын сөз етеді. Әрбір түліктің қалай өрбігендігін айтқанда, өлеңнің екі жолын қайталап отырады.

Қазақ жерінде өмір сүрген, көші қон жасаған барлық халықтардың ізі тарихи даму барысында қазақ халқының қалыптасуына өз үлесін қосып отырған. Әрбір тайпа, әр отбасының өзінің дәстүрлі әрекеттері болады. Олардың барлығы бірігіп, халықтың ұлттық салт-дәстүрлерін қалыптастырады.

Сонда қазақтар түркі ағайындардың ең кенжесі ретінде қара шаңыраққа ие боп қалған болады. Қазақ санасындағы бұл түсінік Мағжан Жұмабаевтың өлеңінде де өз көрінісін тапқан:

Тұранда түрік ойнаған ұқсап отқа,

Түріктен басқа от болып

жан туып па?

Көп түрік енші алысып тарасқанда,

Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?

Түркі мемлекеттілігі тарихы тұрғысынан қарасақ, негізінен Түркі мемлекеттілігін Түрік қағанатынан бастаған жөн. Өйткені, Түрік қағанатынан бастап, барлық билеушілер қағанаттың басында тұрған Көктүрік әулетінен сайланған. Жалпы, біздің түркі аталуымыз да осы әулеттің атымен байланысты. Хазар билеушілері де, Қарахандар билеушілері де осы Көктүрік руынан еді. Ал енді кейінгі заманда осы алып қағанатты қалпына келтірген Шыңғыс хан болды. Шыңғыстан кейін барлық хандар Шыңғыс ұрпағынан шығатын болды. Олар төре деп аталды. Төре сөзі мен түркі сөзінің арасында байланыс бар екендігі өздігінен көрініп тұр. Өйткені, төрелер сол көне түркі мемлекеттілік дәстүрін жаңғыртқан болып тұр.

Жоғарыда аталып өткендей, Түрік мемлекеттілігі мәселесі Шыңғыс хан ұрпақтарымен тікелей байланысты. Бұл әсердің тарихи маңызы және әлеуеті зор тарихи ықпалға ие. Кез келген қазақтан сұраса, Шыңғыс хан ұрпақтарын, яғни төлеңгіттердің кем деген де біреуін біледі. Ондай ықпал, қазақ хандығының барлық хандары Шыңғыс хан ұрпақтары болған себептен. Жошы осы жолақтың басы болған. Жошы ұрпақтары Алтын ордамен қоса, орта азия, парсы мемлекеттеріне дейін жеткен билікке ие болған.

Шыңғыс ханнан кейін түркі мемлекеттілігін жалғастырушы Жошының ұрпақтары, яғни Алтын Орда болды. Өйткені, Шағатай мен Үгедей ұрпақтары парсы мемлекеттілік дәстүрінің ықпалында қалды, ал Төленің ұрпақтары Құбылайдан кейін Юань атымен қытай мемлекеттілігінің жалғасы болып кетті. Төленің басқа бір ұлы Құлағу Иран мемлекетінің бөлшегі болып саналады. Ал Алтын Орда ыдырай бастағанда және Ресей Алтын Орда мұрагерлері Үлкен Орда, Қазан, Астрахань, Көшім, Ноғай және Қырым хандықтарын жаулай бастағанда, бұл басқыншылыққа 1847 жылы соңғы ханы Кенесары өлгенге дейін төтеп берген Қазақ хандығы – Алтын Орданың тікелей мұрагері еді.

Бүгін қазақтардың шежіре дәстүрінде төрелердің ерекше құрметке бөленуі Қазақ елінің ежелден жалғасып келе жатқан түркі мемлекеттілігінің жалғасы екендігін дәлелдеп тұр. Бір жағынан осы шежіре дәстүріне негізделген ұлттық сана, енді екінші жағынан Қазақстанның географиялық ортасы Қазақ елін түркі өркениетінің қара шаңырағына айналдырады.

Қазақ жері түрік тілдес мемлекеттері, орта азияның барлық халықтарымен қатынас жасай алатын орталық жағында. Қазақ халқы көшпенді халықтардың қазақ жеріндегі өмір салты мен ассимиляциясы негізінде қалыптасқан. Сол себепті түркі тілдерінің көбісі бір бірімен ұқсас келеді, себебі барлығының шығу тегі осы жерлерді мекендеген көшпенді тайпалар.

Түрік, қазақ, өзбек, қырғыз және басқа да жақын халықтарды қарастырсақ, барлығының тілдерінің, дәстүрлерінің айырмашылығы көршілес мемлекеттердің және араласулардың нәтижесі болып отыр.

Қазақтар осының дәл ортасында дипломатия және бабалар сөзін сақтап келу арқылы өзінің халық ретінде құндылығын, ұлт ретінде орнын, мемлекет ретінде жерін сақтап отыр.

Қорыта айтқанда, Қазақ елі – түркі әлемінің қара шаңырағы, яғни қасиетті шаңырағы. Қара шаңырақта отырған әулеттің белгілі жауапкершіліктері болатындай, қазақтардың да түркітестес бауырлары алдында жауапкершілігі бар екендігін ұмытпауымыз керек. Бұл жауапкершілік қазақ халқының өзінің ата мұрасы, тарихи жәдігерлері, тілі мен салт-дәстүріне ие болуды, оларды жаңа заман талабымен үйлестіруді керек етеді. Мықты елдің биік рухы болатынын ескерсек, елдігімізді жаңа ұрпаққа жеткізуіміз үшін ата-бабамыздың рухани мұрасына ие болып, оны жаңғырта түсуіміз керек»[4,6] дейді, Дінмұхаммед Әметпек, «Егемен Қазақстан» газетінде. Шамасы XVIII ғасыр ортасынан, соңынан бастап: Россия мен Қазақстанның шаруашылық-саясаттық, мәдениеттік қарым-қатынастары дами түскен көбейе түскен ұқсастық болады» [5,225] дейді.

Академик Мұхтар Әуезовтің «Әр жылдар ойлары» атты еңбегінде түркі әлемінің бесігіндегі ұлылардың кейінгі ұрпаққа қалдырған мұрасын оқытудың инновациялық технологиясы орай, мұндай ғажайып күш пен күдіретке ие құбыжықтарды былайша бейнелейді: «Жоғарыдағы аталған заттар ғана емес, орыс ертегісінде кездесетін «Таусоғар» (Горокат), «Көлжұтар» (Опивало), нешеалуан мешкейлер (объедало), «Желаяк» (Ветрогон) сияқтылар қазақ ертегілерінде аумаған ұқсас қалпында кездесіп отырады. Қазақ ертегісіндегі «жалмауыз кемпір» – Баба яға болып кеп көрінуден басқа және қазақ ертегісіндегі «жалғыз көзді жалмауыз», орыс ертегісіндегі «Лихо одноглазие» болып аталады. Әрине осы тұста аталған, орыс ертегісіне қазақ ертегісінің ұқсастығы сонау көне замандар кезінде туған жоқ. Сол Жел Иесінің «ел ішіндегі әңгімелерге қарағанда, бұл ебі Ор Қашар тауындағы «Қара пұшық» деген үңгірден шығады. Ол үңгірдің ішінде ауық- ауық үрлеп, ебі соқтыратын Жел иесі бар екен.

Яғни, ғылыми әдебиетте түркі әлемінің бесігіндегі ұлылардың кейінгі ұрпаққа қалдырған мұрасын оқытудың инновациялық технологиясы «жаңалық» немесе «жаңа нәрсе», «инновация», «жаңалық енгізу» ұғымы айырықша. Жаңарту - бұл әдіс (жаңа тәсіл, бағдарлама, әдістеме, т.б.).

Ал инновация осы жаңарту әдісінің қалыптасу үдерісі қапталынан шығатын сабақ ретінде жүргізу жоғарыдағы «Күлтегін» мен «Тоныкөк» жалпы, руникалық жазбаларды орта мектепте оқыту тақырыбына сай келетіні анық. Инновациялық үдерістің негізі – жоғарыдағы келтірілген жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Кез-келген жаңа әдіс жекелік, сондай-ақ, уақытша жоспарға жатады. Бұл, яғни, бір мұғалім үшін табылған жаңа әдіс, жаңалық басқа мұғалім үшін өтілген материал тәрізді.

Осы жайтты кеңірек айтар болсақ, «Новация» ұғымы (латынша «Novus»-жаңа) біздің тарапымыздан жаңа енгізілім деп түсіндіріледі. Жаңа енгізілім жаңаруымен байланысты. Алайда, барлық жаңа нәрсе барлық кезде және барлық уақытта дұрыс нәтиже бере бермейді. Бұл біз қарастыратын төмендегі бірқатар себептерге байланысты.

Ғылыми әдебиеттерде түркі әлемінің бесігіндегі ұлылардың кейінгі ұрпаққа қалдырған мұрасын оқытудың инновациялық технологиясы «жаңашылдық» немесе «жаңа құрал» ұғымдары бір-біріне синоним болып табылады да, «инновация», «жаңа енгізілім» ұғымдары арқылы бір-бірінен ажыратылады.

Білім беру саласында инновацияларды қолдану, жаңа креативті тәсілдерді өркендету әрбір мұғалімнің міндеті. Тарихи ақпаратты, археологиялық жаңалықтары, сондай-ақ деректерді қолданудың инновациялық әдістері арқылы анализ жасай алу, контексттік талдау, компьютерлік модельдеу. Компьютерлік модельдеу, ГИС технологиялары тек қана географиялық ақпарат емес, тарихи-археологиялық деректерді растауға, ақпаратты цифрлық өте жылдам бағдарламалық түрде бақылауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ибраева А., Түркі әлемінің бесігі., профессор//Солтүстік Қазақстан.- 2018.- 26 караша. Ақпарат көзі: <http://atalarmirasi.org/243-qysas-ul-anbiya-payghambarlar-qissasy>. - Материал көшіріп басылды:Atalarmirasy.org сайтының гиперсілтемесі.
2. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қазақ, қырғыз һәм хандар шежіресі. Алматы: Ол-Жас ЖШС, 2004. 80 б.
3. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. А. Мектеп, 2012. - 176 - б.
4. Өметпек Дінмұхаммед, «Қазақтардың түп қонысы» //«Егемен Қазақстан» газеті., 2.XII.2003 жыл.- 6-б.
5. Мұхтар Әуезов және әлем әдебиеті. Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Алматы, 2004. 296-299 б.

ӘОЖ 340.692

АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫН ТАҒАЙЫНДАУ

Серикова Л.С., құқық саласы бойынша білім беру бағдарламасының оқытушы-дәріскері
Болатқызы І., құқық саласы бойынша білім беру бағдарламасының 4 курс студенті
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: ss_laura@mail.ru

Азаматтық істер бойынша сот сараптамасы сот ұйғарымымен тағайындалады. Азаматтық іс бойынша сараптама тағайындау туралы соттың дәлелді анықтамасы үш бөліктен тұрады: кіріспе, сипаттамалық және қорытынды. Кіріспе бөлімде: соттың атауы; сараптаманы тағайындау күні; қаралып жатқан іс бойынша тараптардың атауы; Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 420-бабына сәйкес көрінеу жалған қорытынды бергені үшін сарапшыны ескертуі (сот немесе сот-сараптама мекемесінің басшысы) көрсетілген.Сипаттама бөлімінде сараптама тағайындауға негіз болған фактілер қысқаша баяндалады. Зерттеу объектісінің кейбір ерекшеліктері көрсетілуі мүмкін (мысалы, олардың түрін өзгертуге себеп болуы мүмкін объектілерді сақтау және тасымалдау шарттары). Ұйғарымның қарар бөлігінде: сараптама жүргізу тапсырылатын сарапшының тегі, аты және әкесінің аты не сараптама мекемесінің атауы; салыстырмалы зерттеу үшін сарапшыға ұсынылған материалдар мен құжаттар; егер олар қажет болса, зерттеу мен олармен жұмыс істеудің ерекше шарттары; сараптамаға ақы төлеуді жүргізетін Тараптың атауы; сот сараптамасын жүргізу орны көрсетіледі.

Тірек сөздер: сарапшы, кешенді сараптама, тергеуші, сараптама қорытындысы, қаулы, криминалист

Судебная экспертиза по гражданским делам назначается по решению суда. Заключение суда о назначении эксперта по гражданскому делу состоит из трех частей: введения, описания и заключения. Во вводной части: наименование суда; дата назначения экспертизы; наименование сторон рассматриваемого дела; В соответствии со статьей 420 УК РК за дачу ложного заключения эксперту (руководителю суда или судебно-экспертного учреждения) предусмотрено предупреждение. В разделе описания кратко описываются факты, являющиеся основанием для назначения экспертизы. Могут быть указаны некоторые особенности объекта исследования (например, условия хранения и перевозки объектов, которые могут вызвать изменение их вида) В резолютивной части решения: фамилия, имя, отчество эксперта или наименование экспертного учреждения; материалы и документы, представляемые эксперту для сравнительного исследования; если они необходимы, изучите особые условия работы с ними; наименование Стороны, оплачивающей экспертизу; указывается место судебной экспертизы.

Ключевые слова: эксперт, комплексная экспертиза, следователь, заключение экспертизы, постановление, криминалист.

Judicial examination in civil cases is appointed by a court decision. The conclusion of the court on the appointment of an expert in a civil case consists of three parts: introduction, description and conclusion. In the introductory part: the name of the court; date of appointment of the examination; the names of the parties to the case under consideration; In accordance with Article 420 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, for giving a false opinion to an expert (the head of a court or a forensic expert institution), a warning is provided. The description section briefly describes the facts that are the basis for the appointment of an examination. Some features of the object of study may be indicated (for example, conditions for storage and transportation of objects that may cause a change in their appearance) In the operative part of the decision: surname, name, patronymic of the expert or name of the expert institution; materials and documents submitted to the expert for a comparative study; if they are necessary, study the special conditions for working with them; name of the Party paying for the expertise; the location of the forensic examination is indicated.

Keywords: expert, complex examination, investigator, expert opinion, resolution, criminologist.

Сот сараптамасын сот-сараптама мекемесі, нақты сарапшы немесе бірнеше сарапшы жүргізеді. Заң шығарушы сараптама сараптамалық мекемеде жүргізілуі мүмкін екенін көрсете отырып, қай мемлекеттік немесе мемлекеттік емес екенін анықтамайды. Демек, сот сараптамасын мемлекеттік және мемлекеттік емес сот-сараптама мекемелері жүргізуге құқылы.

Сот зерттеуінің барлық объектілерін (дәлелдемелерін) Тараптар береді. Тараптардың өтініші бойынша сот дәлелдемелерді жинауға және талап етуге жәрдем көрсетеді.

Тараптар сараптама тағайындау туралы өтініш жасамауы да, түсініктемелермен, өзге де дәлелдемелерді ұсынумен және дәлелдемелік фактілерге сілтеме жасаумен шектелуі мүмкін. Соттың міндеті-ұсынылған материалдарды өз бетінше талдау және сараптамалық зерттеу жүргізудің орындылығы туралы мәселені шешу. Сондықтан, Тараптардың өздері сараптама тағайындау туралы өтініш білдірген жағдайларда да, сот тараптардың өтінішін қанағаттандыруға міндетті емес. Сот сарапшысының қорытындысы іс бойынша дәлел болып табылады, сондықтан әрбір нақты жағдайда сот (судья) сараптама мүмкіндіктерін және оны тағайындау қажеттілігін талдайды.

ҚР АПК 35-тарауы азаматты қабілетсіз, шектеулі қабілетті деп тану және азаматты заңды қабілетін қалпына келтіру туралы іс жүргізу кезінде әдетте сот-психиатриялық сараптама тағайындайды. ҚР АПК 323-бабы оларды әрекетке қабілетсіз және қабілеті шектеулі деп тану туралы іс қозғалған адамдар үшін міндетті түрде сот-психиатриялық

сараптама жүргізу қарастырылмаған. Судья азаматты әрекетке қабілетсіз деп тану туралы істі сот талқылауына дайындау тәртібімен оның психикалық жай-күйін анықтау үшін сот-психиатриялық сараптама тағайындауға құқылы. Заң шығарушы сот-психиатриялық сараптама жеткілікті негіздер болған кезде тағайындалатынын көрсетеді (мысалы, туа біткен ақыл-ой кемістігі туралы анықтама, психиатрда есепте болу туралы анықтама, бассүйек-ми жарақаты туралы анықтама және т.б.)

Іс қозғалған азамат айқын тартылған жағдайда, сот отырысында прокурор мен психиатрдың қатысуымен сот-медициналық сараптамадан өткен кезде азаматтың міндетті бағыты туралы ұйғарым шығарылуы мүмкін.

Психикалық сау адамның жай-күйі туралы қажетті деректер болмаған немесе азаматтың ақыл-есі кемдігі туралы мәліметтер болған кезде және т.б. сот-психиатриялық сараптама тағайындалмауы тиіс.

ҚР АПК бойынша сот азаматтың, оның өкілінің, оның отбасы мүшесінің, қамқоршысының, қамқоршылық және қорғаншылық органының, психиатриялық немесе нейропсихиатриялық мекеменің өтініші негізінде азаматтың құқықтық қабілеттілігін шектеуді жою туралы шешім қабылдайтынын көрсетеді.

ҚР АПК бойынша сот іс-әрекетке қабілетсіз деп танылған азаматтың әрекет қабілеттілігін қорғаншының, отбасы мүшесінің, психиатриялық немесе психоневрологиялық мекеменің, қорғаншы және қамқоршы органның арызы бойынша және сарапшы қорытындысы негізінде ғана қалпына келтіре алады. Сот шешімінің негізінде азаматқа белгіленген қамқоршылықтың күші жойылады.

Азаматтық істер бойынша сот сараптамасы сот ұйғарымымен тағайындалады. Азаматтық іс бойынша сараптама тағайындау туралы соттың дәлелді анықтамасы үш бөліктен тұрады: кіріспе, сипаттамалық және қорытынды.

Кіріспе бөлімде: соттың атауы; сараптаманы тағайындау күні; қаралып жатқан іс бойынша тараптардың атауы; Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 420-бабына сәйкес көрінеу жалған қорытынды бергені үшін сарапшыны ескертуі (сот немесе сот-сараптама мекемесінің басшысы) көрсетілген.

Сипаттама бөлімінде сараптама тағайындауға негіз болған фактілер қысқаша баяндалады. Зерттеу объектісінің кейбір ерекшеліктері көрсетілуі мүмкін (мысалы, олардың түрін өзгертуге себеп болуы мүмкін объектілерді сақтау және тасымалдау шарттары).

Ұйғарымның қарар бөлігінде: сараптама жүргізу тапсырылатын сарапшының тегі, аты және әкесінің аты не сараптама мекемесінің атауы; салыстырмалы зерттеу үшін сарапшыға ұсынылған материалдар мен құжаттар; егер олар қажет болса, зерттеу мен олармен жұмыс істеудің ерекше шарттары; сараптамаға ақы төлеуді жүргізетін Тараптың атауы; сот сараптамасын жүргізу орны көрсетіледі.

Сарапшының рұқсатына енгізілетін мәселелерге ерекше назар аударылады. Тараптардың әрқайсысы және іске қатысатын басқа да адамдар сотқа сараптама тағайындау туралы ұйғарымға енгізілуі мүмкін мәселелерді беруге құқылы.

Сот қабылданған шешімнің себептерін көрсете отырып, тараптар және басқа да тұлғалар ұсынған мәселелерден бас тарта алады.

ҚР АПК сәйкес, егер сарапшы сараптама жүргізу кезінде істі қарау және шешу үшін сұрақтар қойылмаған жағдайларды анықтаса, ол мән-жайлар туралы қорытындыларды өз қорытындысына қосуға құқылы.

Сұрақтар нақты, мүдделі тұлғалар үшін түсінікті, айқын, анық және екі жақты түсіндіруге жол бермеуі тиіс. Криминалистика, заң психологиясы, сот сараптамасы туралы әдебиеттерде сот сараптамаларының әртүрлі тегі мен түрлеріне арналған сұрақтардың болжамды тізімдері бар. Типтік сұрақтар сарапшыларға сұрақтарды тұжырымдауда тек алдын-ала көмек көрсетеді. Әрбір нақты істің өзіндік ерекшелігі бар, сондықтан сұрақтар нақтылануы, маманмен келісілуі және мүлдем жаңа мазмұнға ие болуы мүмкін.

Ұйғарымда Тараптар соттың сараптама тағайындау туралы ұйғарымымен және онда тұжырымдалған мәселелермен танысқанын атап өту қажет. Сонымен қатар, сараптамаға ақы төлейтін тарап анықталады.

Негізгі сараптаманың тұжырымдары толық немесе түсініксіз болған жағдайда, сот оны жүргізуді сол немесе басқа сарапшыға тапсыру арқылы қосымша сараптама тағайындай алады. Қосымша сараптама жүргізу көбінесе сарапшылардың қойылған сұрақтарға анық емес, түсініксіз, толық емес немесе қарама-қайшы жауаптарымен байланысты. Мысалы, сот-сараптамалық зерттеудің толық болмауы, әдетте, сол объектіні зерттеу бойынша жаңа сұрақтар туындауымен байланысты.

Осы қорытындының дұрыстығына немесе негізділігіне күмән туындаған кезде, бірнеше сарапшылардың қорытындыларында қарама-қайшылықтардың болуына байланысты сот сол мәселелер бойынша қайта сараптама тағайындай алады, оны жүргізу басқа сарапшыға немесе басқа сарапшыларға тапсырылады.

Қайта сараптама осы сараптаманы жүргізуді регламенттейтін іс жүргізу нормаларын бұзушылықтардың анықталуына байланысты тағайындалуы мүмкін.

Соттың қосымша немесе қайталама сараптама тағайындау туралы ұйғарымында соттың бұрын берілген сарапшының немесе сарапшылардың қорытындысымен келіспеу себептері көрсетілуі керек. Сонымен қатар, сот өз шешімін басқа дәлелдермен негіздей алады. Сот қосымша немесе қайта сараптама тағайындауға міндетті емес екенін есте ұстаған жөн. Сарапшыны сот отырысына шақыруға және хаттамаға енгізілуі тиіс қажетті түсіндірмелерді алуға болады.

Тараптар, іске қатысатын басқа да адамдар соттан қосымша немесе қайта сараптама тағайындау туралы сұрауға және сарапшылар, бірақ олардың пікірі бойынша сараптама жүргізілуге тиіс сараптама мекемесін ұсынуға құқылы. Жаңа объектілерді зерттеу кезінде сот Жаңа бастапқы сараптаманы тағайындайды, егер ол қажетті зерттеу жүргізуге құзыретті болса, сол сарапшыға тапсырылуы мүмкін.

Азаматтық істерді қарау кезінде сот сараптамаларының мынадай түрлері жүргізіледі:

- Құжаттардың сот-жазутану және сот-техникалық сараптамасы;
- сот-медициналық;
- сот-психиатриялық;
- Сот-тауартану;
- соттық құрылыс-техникалық;
- сот-генетикалық;
- сот-биологиялық;
- сот-психологиялық.

Азаматтық істердің көпшілігі құжаттармен және олардың дизайн ерекшеліктерімен байланысты. Сондықтан азаматтық процесте құжаттардың сот-жазутану және сот-техникалық сараптамасы жиі кездеседі. Шарттарды, өсиеттерді, міндеттемелерді және басқа құжаттарды сараптамалық талдау кезінде қолдар, мөрлер, қолжазбалар және басқа да объектілер зерттеледі. Құжаттың жалған екендігі анықталды (мысалы, сатып алу-сату, сыйға тарту немесе басқа мәміле жасасу кезінде).

Сарапшы анықтайды: денсаулыққа зиян келтіру себептері, зақымдану механизмі және ескіру мерзімі, аурудың жарақатпен байланысы, еңбекке қабілеттіліктен айырылу пайызы, әке болу және т. б.

Сарапшы адамды әрекетке қабілетсіз, әрекетке қабілеті шектеулі деп таныған кезде, азаматты әрекетке қабілеттілігі қалпына келтірілген кезде міндетті түрде жүргізіледі.

Мүлікті бөлу және бағалау кезінде өнімнің түрін, түрін, мақсатын, тозуды ескере отырып, бастапқы құнын анықтайтын Сот-тауартану сараптамасы тағайындалады. Үйді бөлу, тұрғын үйдің техникалық жағдайын анықтау кезінде сот-құрылыс сараптамасы жүргізіледі.

Соңғы уақытта қан сот-медициналық сарапшы шеңберінде жүзеге асырылатын генотипоскопия әдісімен әке болуды анықтаудың сот-генетикалық және биологиялық

сараптамалары айтарлықтай таралды. Мұндай зерттеу үшін ананың, баланың және болжамды әкенің қан үлгілері алынады. Заманауи ғылыми-техникалық мүмкіндіктер сарапшылардың алдына қойылған сұраққа тез және дәл жауап беруге мүмкіндік береді.

Сот-психологиялық сараптама психологиялық құбылыстарды (процестер, күйлер, адамның қасиеттері) және белгілі бір жағдайларда (сатып алу-сату шартын жасасу, өсиет жасау, сыйға тарту және т.б.) жеке іс-әрекеттің психологиялық заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Азаматтық істер бойынша салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу мәселесі ерекше назар аударуға тұрарлық, оны сот мақалаға сәйкес шешеді. Жазу үлгілерін алу қажеттігі туралы соттың ұйғарымы шығарылады. Судьяның немесе соттың жазу үлгілерін алуы маманның қатысуымен жүргізілуі мүмкін, бұл ретте хаттама жасалады.

Азаматтық істер бойынша сот сараптамасын сот-сараптама мекемелерінің сарапшылары немесе сот тапсырған басқа сарапшылар жүргізеді.

Сараптаманы мемлекеттік және мемлекеттік емес сот-сараптама мекемелері жүргізеді. Азаматтық істер бойынша сараптамалардың негізгі бөлігі ҚР Әділет министрлігінің мемлекеттік сараптама мекемелерінде өткізіледі.

Сот-сараптама қызметі туралы Заңның 59-бабына сәйкес "мемлекеттік сот-сараптама мекемелері азаматтар мен заңды тұлғалар үшін шарттық негізде сараптамалық зерттеулер жүргізуге, азаматтық және төрелік істер, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша сот сараптамаларын жүргізгені үшін ақы алуға құқылы. ҚР Азаматтық кодексінде мемлекеттік сот-сараптама мекемелерінің қызметкерлері жүргізген сот сараптамаларына ақы төлеу тәртібі қарастырылмаған.

Төрелік процесте сот сараптамасын тағайындау. Сот сараптамасы іске қатысатын адамның өтініші бойынша немесе іске қатысатын адамдардың келісімімен тағайындалады.

Төрелік сот сараптаманы өз бастамасы бойынша мынадай жағдайларда тағайындай алады:

- а) сараптаманы тағайындау заңда белгіленген немесе шартта көзделген не ұсынылған дәлелдеменің бұрмалануы туралы өтінішті тексеру үшін қажет болған жағдайларда жүргізіледі;
- б) қосымша немесе қайта сараптама жүргізу қажет.

Төрелік сот сараптама жүргізуге тиіс мәселелердің ауқымы мен мазмұнын айқындайды.

Сұрақтарды сараптама тағайындау туралы өтініш білдірген Тарап дайындайды. Іске қатысатын адамдар ұсынған мәселелерді қабылдамауды сот уәждеуге міндетті. Сот адамның өтінішхаты туралы іске қатысушы қалған қатысушыларға хабарлауға, оларға өз мәселелерін жазбаша нысанда қою құқығын түсіндіруге міндетті.

Іске қатысатын адамдар сараптама тағайындау туралы ұйғарымға сарапшының алдына қойылған қосымша мәселелерді енгізу туралы өтініш жасауға құқылы.

Сараптама жүргізудің тиімділігі сарапшының құзыретіне, адалдығына және объективтілігіне байланысты. Іске қатысатын әрбір субъект өзі көрсеткен адамдарды сарапшы ретінде тарту туралы немесе нақты сараптама мекемесінде сараптама жүргізу туралы өтініш білдіруге, сарапшыға қарсылық білдіруге құқылы.

ҚР АПК дау қатысушылары ұсынған сарапшылардың кандидатураларын соттың қабылдамауына жол беру туралы ереже жоқ. Ғылым, техника, өнер және қолөнер саласында арнайы білімі бар және шынайы қорытынды беруді қамтамасыз ететін адам сот сарапшысы деп танылуы мүмкін.

Сот сараптама тағайындау туралы ұйғарым шығарады, бірақ құрылымы азаматтық процестегі сот ұйғарымына ұқсас. Сараптама тағайындау туралы ұйғарымда: сараптама тағайындау үшін негіздер; сарапшының тегі, аты және әкесінің аты немесе сараптама жүргізуге тиіс сараптама мекемесінің атауы; сарапшының алдына қойылған мәселелер; сарапшының қарамағына ұсынылған материалдар мен құжаттар; сараптама жүргізуге тиіс және төрелік сотқа қорытынды берілуге тиіс мерзім көрсетіледі. Ұйғарымда сондай-ақ, ҚР Қылмыстық кодексінің 420-бабына сәйкес көрінеу жалған қорытынды бергені үшін қылмыстық жауапкершілік туралы сарапшыны ескерту туралы нұсқау бар.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
2. Сот-сараптама қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044>
3. Тапалова Р.Б., Даубасова С.Ш., Арын А.А. Сот-сараптамасының нормативтік-құқықтық негіздері: оқу-әдістемелік құрал. 1- басылым – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 200 бет.

ӘОЖ 657.6

АУДИТОРЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ БАҒЫТТАРЫ

Турысбекова Р., Жұматай А., Базарбаева М.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Zhumatay.alfiya@mail.ru

Бұл мақалада ұйымның есебінде аудиторлық қолданудың қажеттілігі мен өзектілігі қарастырылады. Оны жетілдірудің негізгі жолдары. Аудиторлық дайындаудағы жаңа тәсілдер, аудиттегі салық жүйесінің тиімділігі және Қазақстандағы аудиторлық қызмет аясын кеңейту шарттары қарастырылған. Жинақталған аудит тәжірибесі оның заңнамалық тану және мәртебесі қарастырылды.

Тірек сөздер: Аудиторлық қызмет, аудит механизмі, қаржылық бақылау, валюталық операция, инвестиция, бухгалтерлік есеп.

В статье рассматривается необходимость и актуальность применения аудита в финансовой отчетности организации. Основные способы его улучшения. Новые подходы к подготовке аудиторов, проверка эффективности налоговой системы а также условия расширения объема аудиторских услуг в Казахстане. Рассмотрен накопленный аудиторский опыт, его юридическое признание и статус.

Ключевые слова: Аудиторская служба, механизм аудита, финансовый контроль, валютные операции, инвестиции, бухгалтерский учет.

The abstract considers the necessity and relevance of the use of audit in the report of the organization. Basic ways to improve it. New approaches to the training of auditors, checking the efficiency of the tax system, conditions for expanding the volume of audit services in Kazakhstan. Considered the accumulated audit experience, its legal recognition and status.

Keywords: Audit service, audit mechanism, financial control, currency transactions, investments, accounting.

Бүгінгі күні кәсіпорында бухгалтерлік есеппен аудитті ұйымдастыру ақпараттық технологияларды қолданбау мүмкін емес. Экономикалық өмірдің барлық салаларындағы өндірісте, саудада, қызмет көрсету салаларында жұмыс істейтіндер өз қызметінде компьютерлерді пайдаланады. Бірақ сонымен бірге олардың барлығы бірдей заманауи компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін дұрыс түсінбейді және оларды барынша тиімді пайдалана алады.

Қазақстан Республикасындағы аудиттің қалыптасуы мен дамуы «Қайта құру» деп аталатын жылмен, елімізде кооперативтердің, жеке фирмалар мен бірлескен кәсіпорындардың құрылған жылымен тығыз байланысты.

Ақпараттық технологиялардың экономикада және, атапайтқанда, бухгалтерлік есепте таралуы өзімен бірге ауқымды революциялық өзгерістерді әкелді. Ақпараттық жүйелер әдеттегі басқару құрылымын өзгерте бастады. Егер бұрын менеджердің барлық жұмысты басқаруға жеткілікті білімі бар деп есептелсе, ақпараттық ортада әрбір қызметкердің өзінеғана тән нақты функциялары мен білімі бар. Сонымен қатар, әртүрлі өндірістік жүйелерді басқаруда байланысты ақпараттық жүйелерді пайдалану біркелкі бизнес тәжірибесіне әкеледі.

Қазақстан Республикасында аудиторлық қызмет 1988 жылдан бастап жүзеге асырылып келеді, 1993 жылдан бастап лицензияланған аудиторлық компаниялардың құрамында аудиторлар жүзеге асыратын кәсіпкерлік қызметке айналды.

Осылайша, жинақталған аудит тәжірибесі оның заңнамалық және мәртебесі болып табылады. Сонымен, бір кездері бағалау қызметі аудиторлық қызметтен бөлініп, салықтық аудит аудиторлық қызмет түріне жатқызылды.

Қазақстан Республикасындағы ең ірі аудиторлық ұйым – 40-қа жуық еншілес аудиторлық фирмалары мен филиалдары бар, аудитте белгілі бір тәжірибе жинақтаған «Қазақстан аудит» акционерлік қоғамы. Қызметтерге тапсырыстар портфолиосы клиенттердің кең және тұрақты шеңберін қамтиды. Кәсіпорында және оның фирмаларында қаржылық-шаруашылық қызметтің аудитін, аудитін және талдауын сәтті жүргізіп қана қоймай, кәсіпорындар мен банктердің төлем қабілеттілігін, несиелік қабілетін, өтімділігін бағалауға, сонымен қатар кеңестер беруге (жазбаша және ауызша) мүмкіндік беретін берік нормативтік база бар, оның ішінде сарапшының, консультанттың сайтқа баруы) бухгалтерлік есеп, есеп беру, қаржылық қызметті талдау, салық салу, жекешелендіру, мүлікті бағалау, аудит, құқық және басқа да қаржылық-құқықтық мәселелер бойынша қамтылған.

Республиканың барлық аймақтарында Қазақстан Республикасы Аудиторлар палатасының филиалдарын құру, Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар жөніндегі ұлттық комиссиясымен, Қазақстан Республикасы министрлігі жанындағы валюта және қаржылық бақылау комитеттерімен өзара іс-қимылды жақсарту бойынша маңызды жұмыстар жүргізілді. Қазақстан Республикасының қаржы және мемлекеттік салық комитеті, басқа да мемлекеттік органдар, аудиттердің сапасын бақылауды жақсарту және аудиторларға әдістемелік көмек көрсету үшін Қазақстан Республикасы аудиторлар палатасы кеңесінің жанынан үш тұрақты комиссия құрылды: а) аудиторлық қызметті әдістемелік қамтамасыз ету бойынша; б) құқықтық мәселелер және аудиторлардың этикасы туралы; в) қазақстандық аудит стандарттарын әзірлеу және енгізу болып табылады. Қазақстан Республикасының Аудиторлар палатасы жұмыс істейтін аудиторлардың кәсіби деңгейін арттыруға барынша назар аударуды жоспарлап отыр. Өйткені, экономикалық қызметтің барлық дерлік салаларында аудитор ерекше шешімдерді қажет ететін мәселелерге тап болады. Оларға дер кезінде және сауатты жауап беру үшін экономикалық және қаржылық заңнамадағы істің жай-күйін түсініп, оның қайшылықтарын біліп, өз тұжырымдарын орынды дәлелдей білу қажет. Кәсіпкерлік тәжірибе жинақтаған сайын аудиторға қаржылық бақылаушы ретінде емес, кәсіпорынның қаржылық менеджменті бойынша кеңесші, кеңесші ретінде қарайтынын да ескеру қажет.

Кезкелген аудиторлық қызметтер сенімділікпен қоғамдық сенім, өзектілікпен беделді сақтау, мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу мақсаттарын көздейтіндіктен, сыртқы сапаны бақылаудың тиісті салалық түрлерін әзірлеу қажет.

Аудит механизмі аудиттің нысандары мен әдістерінің жиынтығы, сонымен қатар жүргізу және өңдеу процедуралары мемлекеттік аудит нәтижелері. Мемлекеттік аудит жүйесінің жұмыс істеуі үшін міндетті түрде болуы керек оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ішкі жүйелер құрылды: заңнамалық, кадрлық, әдістемелік және ақпараттық. Осы бағытта республикада да елеулі жұмыстар атқарылды.

Бүгінгі таңда мемлекеттік аудит жүйесі мен қаржылық бақылаудың нақты айырмашылығы жоқ. Сондықтан, теориялық жүйелі түрде зерттелуі керек. Біздің ойымызша,

«аудит» ұғымының мазмұны «қаржылық бақылауға» қарағанда кеңірек, өйткені қаржылық бақылау нәтижелері кез келген объектілердің өнімділігін бағалау үшін қолданылады.

Біздің ойымызша, аудит салық жүйесінің тиімділігі келесі бағыттар бойынша жүргізілген жөн:

- салықтардың жекелеген түрлерін пайдалану тиімділігін тексеру және олардың салық салу тетіктерінің тиімділігі;
- салық салудың тиімділігін тексеру жеңілдіктер, мерекелер мен преференциялар;
- салықтың тиімділігін тексеру
- Мемлекеттік кірістер комитеті мен олардың құрылымдық бөлімшелері қызметінің тиімділігіне аудит жүргізу.

Қазақстан Республикасының Аудиторлар палатасы жұмыс істейтін аудиторлардың кәсіби деңгейін арттыруға барынша назар аударуды жоспарлап отыр. Өйткені, экономикалық қызметтің барлық дерлік салаларында аудитор ерекше шешімдерді қажет ететін мәселелерге тап болады. Оларға дер кезінде және сауатты жауап беру үшін экономикалық және қаржылық заңнамадағы істің жай-күйін түсініп, оның қайшылықтарын біліп, өз тұжырымдарын орынды дәлелдей білу қажет. Кәсіпкерлік тәжірибе жинақтаған сайын аудиторға қаржылық бақылаушы ретінде емес, кәсіпорынның қаржылық менеджменті бойынша кеңесші, кеңесші ретінде қарайтынын да ескеру қажет. Және де кәсіпорынның қаржылық жағдайы тұрақты болғанда ғана емес, ол ауыр жағдайда, яғни банкроттықтың алдында тұрғанда да. Сондықтан аудиторлармен жұмыс істеуде келесідей басымдылық бағыттарын анықтау керек:

- а) қолданыстағы заңдар мен ережелерді түсіндіру;
- б) қаржылық және заңгерлік кеңес беру;
- в) сыртқы сауда және валюталық операциялардың, бизнес-жоспарлардың және инвестициялық жобалардың, қаржылық менеджменттің бухгалтерлік есебінің аудиті бойынша әдістемелік нұсқауларды әзірлеу;
- г) аудит барысында туындайтын нақты іскерлік жағдайларды іскерлік талдау;
- д) аудиторлардың қысқа мерзімді біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру.

Қазақстандағы аудиторлық қызмет аясын кеңейту шарттары:

- Барлық ұсынылған аудиторлық қызметтерге немесе қатысуы бар қызметтерге, соның ішінде аудиторға/аудиторлық компанияға ресми (құқықтық) мәртебе беру;
- Қызмет көрсетудің тиісті Қағидаларын (стандарттарын) әзірлеу және қабылдау;
- Аудиторлық қызметтердің сапасын сыртқы бақылау түрлерін дамыту (кеңейту);
- Қалыптасқан тәжірибені зерделеу негізінде белгіленген аудиторлық қызметтердің халықаралық стандарттарын әзірлеу бойынша ХФҚ-ға ұсынымдар/ұсыныстар әзірлеу;
- IFAC мүшесі болып табылатын бухгалтер/аудитор мамандығының өкілдерін біріктіретін бірыңғай кәсіптік (қоғамдық коммерциялық емес) органды/ұйымды құру, оның функционалдығы қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізудің негіздемесін және заңнаманы әзірлеуді қамтуы тиіс. жаңа қызметтердің әдістемелік негіздері;
- Клиенттерге қашықтан қызмет көрсетуді және деректерді өңдеуді, соның ішінде 3-ші тұлғалардан алуды ескере отырып, аудиторлық компаниялар үшін жаңа/жаңарту бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу;
- Аудиторлық қызметтерді тұтынушылардан (бірлестіктерден), оның ішінде олардың қажеттіліктерін, талаптарын және ұсыныстарын зерделеу үшін қоғам мүддесі субъектілерімен кері байланыс. Осы шарттарды орындай отырып аудиторлық қызмет аясын кеңейте аламыз.

Ішкі аудит функциясы басқаруға операцияларға, есеп беруге және сәйкестікке ішкі бақылауды жақсартуға көмектеседі. Көптеген зерттеулер қаржылық есептілікке ішкі бақылау арасындағы байланысты зерттегенімен, операциялар мен сәйкестікті ішкі бақылау туралы аз мәлімет бар. Бірегей деректер жинағын пайдалана отырып, бұл құжат сапасы мен операциялар мен сәйкестіктегі ішкі бақылау кемшіліктері арасындағы байланысты қарастырады. Нәтижелер үлкенірек ішкі аудит тобының операциялар үшін де, сәйкестік үшін де ішкі аудит тиімділігін арттыра алатынын көрсетеді, ал ішкі аудитордың құзыреттілігі

операцияларға емес, сәйкестікке ішкі бақылаудың тиімділігімен оң байланысты. Бұл зерттеу операциялар мен сәйкестік мақсаттарына қол жеткізудің детерминанттарына жарық түсіру арқылы әдебиетке үлес қосады. Бұл сонымен қатар мүдделі тараптар мен тәжірибешілер үшін маңызды салдар береді, өйткені компанияның операцияларды бақылауы және сәйкестігі оның оның бизнес табысына өзара әсер етуі мүмкін.

Бүгінгі таңда ішкі бақылау мен ішкі аудитті заңнаманың реттелуі жетілдірілмеген, бұл олардың сипаты мен мазмұнын анықтауды қажет етеді. Заңнамалық және нормативтік дереккөздердегі және ғалымдардың ғылыми еңбектеріндегі «ішкі бақылау» және «ішкі аудит» категорияларын түсіндірудің теориялық талдауы «ішкі бақылау» түсінігі «процесс» немесе «жүйе», ал «ішкі аудит» ретінде қарастырылатынын көрсетеді. «белсенділік». Жүргізілген теориялық зерттеулер кәсіпорынды басқарудың жалпы жүйесінің «ішкі бақылау» мен «ішкі аудит» арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтады және осы ұғымдарға өзіндік анықтама берді.

Сыртқы аудиторлармен салыстырғанда, ішкі аудиторлар аудиторлық процедураларға (нақты ішкі бақылаулардың өнімділігі мен сенімділігін тексеру), бақылау сынақтары деп аталатын аудиторлық процедураларға көбірек уақыт бөледі. Олар нақты ішкі бақылаудың жұмыс қабілеттілігі мен сенімділігін тексеруден тұрады.

Сонымен, біз аудиттің маңыздылығын, оның мақсаттарын, бар проблемаларын және отандық бақылау тәжірибесінде көрініс таба алатын шешімдерді ашатын мәселелердің тізімін қарастырдық.

Мақалада негізгі ұғымдарды анықтаудан бастап, тақырыптың өзектілігін жеткізе отырып, тақырып логикалық түрде ашылады. Зерттеуде бақылаудың тұрақты объектілері – бухгалтерлік есеп пен есеп берудің сенімділігінің маңыздылығы көрсетілген. Ішкі аудитті ішкі бақылаумен және сыртқы аудитпен салыстыру жүргізіледі. Сондай-ақ ішкі аудитті жүзеге асыру реті келтірілген. Ішкі аудит жұмысынан күтілетін негізгі нәтижелер анықталды және ұсынылды.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы жоғарыда аталған мәселелермен, соның ішінде ішкі аудит жұмысының тиімсіздігімен, ішкі аудитті ұйым басшылығына бағындырудағы жиі кездесетін қателіктермен, бұл тәуелділікке, мақсаттардың белгісіздігіне, түсінбеушілікке әкеледі. орындалған жұмыстардың нәтижелері туралы. Ішкі аудит қызметі қызметкерінің негізгі рөлдері де ашылған. Ішкі аудит қызметінің жауапкершілік саласына жаңа көзқарас ұсынылды, осы саладағы шешімдер ұсынылды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аудит [Мәтін] : [оқулық] / А. А. Жалғасбаева. - Алматы : Бастау, 2014. - 168 б.
2. Жақыпбеков С. «Ішкі аудит». Алматы: Экономика, 2015
3. «Аудит» Әжібаева З.Н., Байболатова Н.Ә., Жұмағалиева Ж.Ғ. Алматы 2015
4. Әбдіқалықов Г.А., Сатмұрзаев А.А «Бухгалтерлік есеп және аудиттің негіздері» оқу құралы, Орал, «Дастан» 2017

ӘОЖ 373.1.02

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Шеңгелбаева Қ.Б., магистр, бастауыш сынып мұғалімі,
«М.Жұмабаев атындағы № 19 мектеп – гимназиясы мектепке дейінгі шағын орталығымен» КММ, Талдықорған қ.

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының қабілеттерін қалыптстыруға бағытталған іс-әрекеттердің мазмұнына сипаттама беріледі.

Тірек сөздер: шығармашылық, қабілет, репродуктивті

В данной статье дается характеристика содержания деятельности, направленной на формирование способностей младших школьников.

Ключевые слова: *творчество, способность, репродуктивность*

This article describes the content of activities aimed at the formation of the abilities of younger school children.

Keywords: *creativity, ability, reproduction*

Шығармашылық мәселесі барлық уақытта адамдар арасында үлкен қызығушылық тудырып отырды. Алайда, бұрын қоғамда шығармашылық қабілеттерді дамытудың ерекше қажеттілігі болған жоқ.

Қазіргі уақытта жағдай түбегейлі өзгерді. Ғылыми-техникалық прогресс дәуіріндегі өмір әртараптандырылып, күрделене түседі. Ол адамнан шаблондық, әдеттегі әрекеттерді емес, ұтқырлықты, ойлаудың икемділігін, тез бағдарлануды және жаңа жағдайларға бейімделуді, үлкен және кіші міндеттерді шешуге шығармашылық көзқарасты талап етеді. Егер барлық дерлік кәсіптердегі ақыл – ой еңбегінің үлесі үнемі өсіп келе жатқанын және орындаушылық қызметтің көп бөлігі машиналарға ауысатынын ескеретін болсақ, онда адамның шығармашылық қабілеттері оның ақыл-ойының маңызды бөлігі және оларды дамыту міндеті-қазіргі адамды тәрбиелеудің маңызды міндеттерінің бірі ретінде танылуы керек екендігі айқын болады.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесін сәтті шешу үшін осы жұмыстың мазмұны мен әдістерін ғылыми-теориялық негіздеу қажет. Шетелдік және отандық ғылымда шығармашылық қабілет мәселесін зерттеудің теориялық алғышарттарын жасауда үлкен тәжірибе жинақталған (Ф. Гальтон[1], П. Торренс[2], Дж.Рензулли[3], Дж. Гилфорд[4], В. Штерн[5], Б.М. Теплов[6], Н.С. Лейтес[7], П.М.Матюшкин[8], Д.Б. Богоявленская[9], А.В. Брушлинский[10], В.Д. Шадриков[11], О.М.Дьяченко[12] және т. б.). Бұл ғалымдардың еңбектерінде шығармашылық қабілет құбылысының күрделілігі мен көп өлшемділігі анықталды.

Өйткені, адамзат жинаған барлық мәдени құндылықтар адамдардың шығармашылық қызметінің нәтижесі болып табылады. Болашақта адамзат қоғамының қаншалықты дамығандығы өскелең ұрпақтың шығармашылық әлеуетімен анықталады. Шығармашылық іс-әрекет деп біз жаңа нәрсені тудыратын адамның іс-әрекетін түсінеміз-бұл сыртқы әлемнің объектісі немесе әлем туралы жаңа білімге әкелетін ойлау құрылымы немесе шындыққа жаңа көзқарасты көрсететін сезім.

Егер сіз адамның мінез-құлқын, оның кез келген саладағы қызметін мұқият қарастырсаңыз, онда екі негізгі қызмет түрін ажыратуға болады. Адамның кейбір әрекеттерін репродуктивті немесе репродуктивті емес деп атауға болады. Іс-әрекеттің бұл түрі біздің жадымызбен тығыз байланысты және оның мәні-адам бұрын жасалған және дамыған мінез-құлық пен әрекеттерді қайталайды немесе қайталайды.

Репродуктивті белсенділіктен басқа, адамның мінез-құлқында шығармашылық белсенділік бар, оның нәтижесі оның тәжірибесінде бұрынғы әсерлерді немесе әрекеттерді жаңғырту емес, жаңа бейнелер немесе әрекеттер жасау болып табылады. Бұл іс-әрекеттің негізінде шығармашылық қабілеттер жатыр.

Шығармашылық қабілеттер-бұл шығармашылық қызметтің әртүрлі түрлерін жүзеге асырудың сәттілігін анықтайтын адам сапасының жеке ерекшеліктері болып табылады. Шығармашылық элементі адам қызметінің кез келген түрінде болуы мүмкін.

Осыған сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытудың негізгі бағыттарын анықтауға болады:

1. қиялдың дамуы.
2. шығармашылықты қалыптастыратын ақыл-ой қасиеттерін дамыту.

Оқушылардың шығармашылық дамуының маңызды факторларының бірі- олардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға ықпал ететін жағдайлар жасау болып

табылады, балалардың шығармашылық қабілеттерін сәтті дамытудың алты негізгі шарттарын бөлуге болады.

Баланың шығармашылық қабілетін дамытудың бірінші маңызды шарты-жағдай жасау. Баланы осындай орта мен мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жүйесі қоршап тұруы керек, бұл оның әр түрлі шығармашылық белсенділігін ынталандырады.

Екінші, өте маңызды, шығармашылық қабілеттердің тиімді дамуының шарты күштердің кернеуін қажет ететін шығармашылық үдерістің сипатынан туындайды, яғни, қабілеттер сәтті дамиды, адам өз қызметінде көбінесе өз мүмкіндіктерінің «төбесіне» жетеді, бұл төбені біртіндеп жоғары көтереді (мысалы: көп деңгейлі мәселелерді шешу).

Шығармашылық қабілеттерін сәтті дамытудың үшінші шарты-басатауыш сынып оқушысына іс-әрекеттерді таңдауда, жұмыста кезек-кезек, белгілі бір сабақтың ұзақтығында, әдістерді таңдауда үлкен еркіндік беру. Сонда оқушының қалауы, қызығушылығы, эмоционалды көтерілуі сенімді болады, бұл психикалық шиеленістің шамадан тыс жұмыс істемеуіне және пайда әкелуіне кепілдік береді. Бірақ балаға мұндай еркіндік беру жоққа шығармайды, керісінше, ересек адамға қарапайым, ақылды, мейірімді көмек көрсетеді-бұл шығармашылық қабілеттердің сәтті дамуының төртінші шарты.

Бесінші шарт - шығармашылық үшін ыңғайлы психологиялық жағдай және бос уақыттың болуы қажет, сондықтан ұжымдағы жылы достық көңіл күй маңызды. Ересектер баланы шығармашылық ізденістен және өз жаңалықтарынан қайтару үшін қауіпсіз психологиялық база құруы керек. Оқушыны шығармашылыққа үнемі ынталандыру, оның сәтсіздіктеріне жанашырлық таныту, тіпті шынайы өмірде тән емес оғаш идеяларға төзімділік таныту маңызды.

Алайда, барлық бастауыш сынып оқушылары шығармашылыққа жол ашып, осы шығармашылық белсенділікті сақтай алмайды. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейіне ықпал ететін оқытудың қолайлы әдістерін таңдау қажет (және педагогикалық тәжірибе мұны дәлелдейді) – бұл шығармашылық қабілеттерін дамытудың алтыншы шарты. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, егер бұл мақсатты үдеріс болса, оның барысында түпкі мақсатқа жетуге бағытталған бірқатар жеке педагогикалық міндеттер шешілсе ғана тиімді болады.

Жаһандықтың қазіргі деңгейіне сәйкес келуге ұмтылатын біздің қоғамға, ең алдымен, алған біліміне сүйене отырып, жаңа нәрсе жасауға, бизнеске шығармашылықпен қарауға, өз пікіріне ие бола алатын адамдар қажет. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал ету үшін сабақтың формалары мен әдістерін өзгерту, оларды әртараптандыру, оқушыны белсенді оқу үдерісіне тарту қажет. Мұғалім мен оқушының сабақтағы бірлескен жұмысы бұл сабақты интербелсенді етеді. Осылайша, оқытудың жаңа, стандартты емес (интербелсенді) формалары, яғни, оқушыларға жеке көзқарас - бұл әр оқушының шығармашылық қабілетін дамыту жолдары пайда болады.

Оқушы үшін кез келген кезеңде маңызды болып табылатын шығармашылық дамуға әсер ететін маңызды фактор-мұғалімнің шығармашылық тәсілі, оның ішінде оқушылармен қарым-қатынас және қарым-қатынас үдерісі.

Педагогикалық қарым-қатынас эмоционалды түрде ыңғайлы және жеке тұлғаны дамытуы керек. Мұғалімнің қарым-қатынасының кәсібилігі-дайындық деңгейіндегі айырмашылықтармен байланысты қарым-қатынастың табиғи қиындықтарын жеңу, оқушыларға көмектесу, толыққанды серіктес ретінде қарым-қатынасқа деген сенімділікті арттыру. Мұғалімнің сөйлеуі сезім мен санаға әсер етуі, ойлау мен қиялды ынталандыруы, іздеу әрекетіне деген қажеттілікті тудыруы керек.

Мұғалімнің балалардың шығармашылығын қолдайтын жеке қасиеттерге ие болуы өте маңызды, оларға мыналар жатады:

1. Егер олар басқаларға зиян тигізбесе, баланың тәуелсіз ойлары мен әрекеттерін ынталандыру;
2. Баланың бейнелеуге, өз қалауы бойынша бірдеңе жасауға деген ұмтылысына кедергі жасамау;

3. Оқушының көзқарасын құрметтеу - оны өзінің «дұрыс» көзқарасы мен пікірімен басуға болмайды;
4. Сабақ барысында балаларға еркін тақырыпта суреттер салуды, ауызша, дыбыстық, дәмдік, бейнелер және басқа да стихиялық шығармашылық көріністер жасауды ұсыну;
5. Басқа балалармен салыстыруға болмайды;
6. Баланың ерекше бейнелеріне, сөздеріне немесе ым-ишараларына күлмеңіз, өйткені бұл «дұрыс емес» нәрсе жасау және болашақта тәжірибе жасап, өз бетіңізше іздеуге деген ұмтылысты басуы мүмкін;
7. Кейде балалармен процестің қарапайым қатысушысы ретінде әс-әрекет ету және ойнау;
8. Бейнелер мен әрекеттер бағдарламасын, имиджді және ойлау тәсілін таңдамаңыз, керісінше баланың қиялының логикасын түсінуге тырысыңыз;
9. Бір нәрсені жасаудың шығармашылық үдерісін ұйымдастыруға, нәтижелерге емес, осы үдерісті қолдауға көбірек көңіл бөлу;
10. Әр түрлі қызықты тапсырмаларды ұсына отырып, балаларда шығармашылық қызметтің белгілі бір түріне қатысты пропорция сезімін дамыту-бұл монотондылықты, шамадан тыс жүктемені және шамадан тыс жұмыс істеуді болдырмайды;
11. Сабақтарда негізінен өзіне және оқушыларға жағымды эмоционалды күйді сақтау-сергектік, сабырлы көңіл мен қуаныш, өз күштері мен мүмкіндіктеріне сенуді дамытады;
12. Психологиялық шығармашылық әдістер мен тапсырмаларды, шығармашылық ойындарды қолданыңыз.

Шығармашылық қызмет-адамның салауатты және үйлесімді өмірінің қажетті шарты. Баланың шығармашылық тұлғасын тәрбиелеу оның шығармашылық іс-әрекеттің үйлесімді ағымына, жалпы үйлесімді өмірді өзін-өзі ұйымдастыруға бағытталуын болжайды. Шығармашылық адамды қуантып, бастауыш сынып оқушысының денсаулығын нығайта алады.

Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби дамуы мен шығармашылық өсуінің негізгі бағыттарының бірі-оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған күш-жігерінің тиімділігін арттыратын өзін-өзі тәрбиелеу деп қорытынды жасауға болады. Оқушыларға деген қарым-қатынасыңызды және олармен сабақтағы мінез-құлқыңызды мұқият және адал талдау сіздің жұмысыңыздың жағымды және әлсіз жақтарын анықтауға және өз жұмысыңызды ұйымдастыруды өзгерту және жақсарту жолын анықтауға көмектеседі. Әр оқушы өзінше дарынды және дұрыс ұйымдастырылған сабақ жүйесі оның қабілеттерін дамытуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, адам шығармашылық қабілетті болып туылмайтынын атап өткен жөн, сондықтан оның дамуы үшін мұғалімдердің, ата-аналардың және бүкіл білім беру ортасының сыртқы әсері қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гальтон Ф. Избранные произведения. – Москва : 1986. – 12с.
2. Торренс П. Диагностика креативности. М., 2104.-56 .
3. Рензулли Дж. Концепция одаренности. М., 2017.-89с.
4. Гилфорд Дж. Природа человеческого интеллекта. М., 2000.-54 с.
5. Штерн В. Умственная одаренность. М., 2001.-63с.
6. Теплов Б.М. Способности и одаренности. М., 2016.-41 с.
7. Лейтес Н.С. Проблема соотношения возрастного и индивидуального в способностях школьника «Вопросы психологии», 1985, № 1, с. 9–18.
8. Матюшкин П.М. Технология опорных схем. М., 2000-74 с.
9. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. М., 2001.-123с.
10. Брушлинский А.В. Психология субъекта. М., 2013.-78 с.
11. Шадриков В.Д. Диагностика познавательных способностей. М., 2003.-43 с.
12. Дьяченко О.М. Развитие воображения дошкольника. М., 2001.-87 с.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Баймырзаев Қ. М. АЛҒЫ СӨЗ	3
Абишев Н. А., Рамазанова А. СЕМЬЯ И СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИУМ	4
Айтекова А.Р., Оразалиева Г.С., Жолдасова М.К. ТҰРМЫСТЫҚ ЖӘНЕ ҚАТТЫ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨНДЕУ МЕН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ	8
Ақжолұлы Д., Бекежанов Д.Н. СУ РЕСУРСТАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	12
Ашимова Д.И. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ МАССИВТЕРІ	15
Бағдатқызы А. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ	20
Бастаубаев А., Кадырова А., Амангельдинова А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОР НАРЫҒЫН ДАМУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	25
Бекожанова С.Б. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	29
Беркінбаева Е.Е., Алтынбекова Д. ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ САЛАСЫ КӘСПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАР МЕН ОЛАРДЫ ЕНГІЗУДЕГІ КЕДЕРГІЛЕР	32
Бровко Н.А., Горелкина А.С., Горелкин Н.Ю. МИГРАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ	36
Даулиева Г.Р., Сағынбай Ә.Ғ. ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ ТЕКСІЗДІК ПЕН КЕДЕЙЛІКТІ АЗАЙТУҒА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҰҚПАЛЫН БАҒАЛАУ	41
Егімбай А.Б., Альменбетова Қ.Ж. ҚАБІЛЕТТІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ТҮРЛЕРІ	50
Исабекова А.К. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЖЫЛДАМ ОҚУҒА БАУЛУ ЖОЛДАРЫ	54

Казанцев Д.А. КОРРУПЦИЯ КАК УГРОЗА УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ ГОСУДАРСТВА	58
Казиева Л.Ж., Туkenova Ә., Шаяхметова Ә. ҚР АӨК ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ДАМУЫ	66
Kasymova A.M., Zholdasbaeva F. M. THE ROLE OF HOTEL BUSINESS IN SOCIETY	70
Кенджасарова А.М. ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК НЕГІЗДЕРІ	73
Колдеева Ш.А. ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА СЫНИ ТҮРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ	76
Контеков А. М. ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДАҒЫ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ	80
Корабаева Н. Б., Агыбаева Л. Т. ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САПАЛЫ БІЛІМ АЛУ БОЛАШАҒЫ	84
Корабаева Н. Б., Агыбаева Л. Т. СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМУЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	88
Лемещенко О.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	92
Маманова С.А. ТҮРМЫСТА КЕЗДЕСЕТІН ЗАТТАРДЫ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХИМИЯҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ	96
Мусапирова А.Р. ЖОҒАРЫ БУЫН БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЖЕТЕЛЕУ БАРЫСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	99
Mussekenova A., Valiyeva A. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PROBATION INSTITUTE IN KAZAKHSTAN	103
Омарова А.Н. ДЕФЕКТОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ ТУРАЛЫ ҰҒЫМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ЖҰРТШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ОРНЫ	106

Омарова А.Н. КӨНЕ ДӘУІР ҰЛЫЛАРДЫҢ МҰРАСЫН ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ	109
Серикова Л.С., Болатқызы І. АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫН ТАҒАЙЫНДАУ	112
Турысбекова Р., Жұматай А., Базарбаева М. АУДИТОРЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ БАҒЫТТАРЫ	117
Шеңгелбаева Қ.Б. ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	120

**«ҚОҒАМНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
**«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО
РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА»**

MATERIALS
of the republican scientific and practical conference
**«ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMIC AND LEGAL
DEVELOPMENT OF SOCIETY»**

Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайні – Айдарбеков Р.А.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 28.11.2022 ж.
Өріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 20 дана. Ш.т.б. 15.88. Тапсырыс № 00464
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Имидждік саясат орталығы
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 28.11.2022 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 20 экз. У.п.л. 15.88. Заказ № 00464
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Центр имиджевой политики
040009, Талдықорған, ул. Жансугурова, 187а